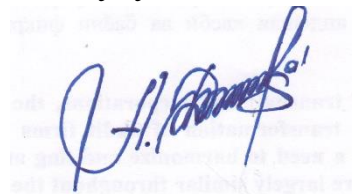

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЧАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ»**

**УДК: 332
ББК: 65.9
А 49**

Бо ҳуқуқи дастнавис

АЛИЗОДА ДИЛОРОМ АЛӢ

**ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯҲОИ ДАВЛАТӢ ДАР
ИҚТИСОДИЁТИ ВИЛОЯТИ СУҒД
(ДАР МИСОЛИ СТРАТЕГИЯИ
ВОРИДОТИВАЗКУНӢ)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи
ихтисоси 5.2.4. Иқтисодиёти ҳудудӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Алиджанов Джамшед Абдуқаюмович

ХУЧАНД – 2026

МУНДАРИЧА:

Феҳристи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ.....	3
МУНДАРИЧА.....	4
 БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА....	 16
1.1. Табиат ва хусусиятҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ.....	16
1.2. Усулҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ.....	28
1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ.....	40
 БОБИ 2. ОМИЛҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД.....	 55
2.1. Истифодаи самараноки қувваи кории минтақа дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ.....	55
2.2. Таъминоти инвестиционии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд.....	74
2.3. Имкониятҳои воридотивазкунии соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд.....	88
 БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ДАВЛАТИИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД.....	 106
3.1. Баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ.....	106
3.2. Таҷдиди сатҳи техникӣ ва технологияи соҳаҳои иқтисодиёти минтақа.....	121
3.3. Дастгирии давлатии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақа.....	134
 ХУЛОСА.....	 148
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот.....	152
 РӮЙХАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА.....	 154
 ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	 169

Феҳристи ихтисораҳо ва (ё) аломатҳои шартӣ

ЧТ	Ҷумҳурии Тоҷикистон
МДТ	Муассисаи давлатии таълимӣ
ДДХ	Донишгоҳи давлатии Хуҷанд
КОА	Комиссияи олии аттестатсионӣ
СМР ЧТ	Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои
б.д.то соли 2030	давраи то соли 2030

МИҲД	Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ
АМИТ	Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
ИДМ	Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил
КТМ	Корпоратсияҳои трансмиллӣ
КБМ	Корпоратсияи бисёрмиллата
МММ	Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ
ММД	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
МОИ	Минтақаҳои озоди иқтисодӣ
ВМКБ	Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон
НБО	Неругоҳи барқии обӣ
НТҚ	ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ
МИВ	меъёри интиҳории воридотивазкунӣ
Н_{МВ}	нархи моли воридотӣ
Н_{МД}	нархи моли дар дохили мамлакат истеҳсолшуда
в.	вилоят
ш.	шаҳр
н.	ноҳия
смн.	сомонӣ
ҳаз.	ҳазор
млн.	миллион
млрд.	миллиард
а.	адад
%	фоиз
м²	метри мураббаъ
м³	метри мукааб
наф.	нафар
ҳаз.нафар	ҳазор нафар
ниг.	нигаред
ҷ.ҷ.	ҷузъи ҷопӣ
ғ.	ғайра

МУНДАРИҶА

Муҳиммияти мавзуи таҳқиқот. Дар шароити густариши муносибатҳои бозорӣ ва шиддатёбии вазъияти геополитикии ҳислати технологӣ дошта, дигаргуншавии занҷираҳои таъминоти молӣ, тағйирёбии рафтори истеъмолкунанда, шиддатёбии муборизаи рақибона байни корхонаҳои минтақаҳо ва мамлакатҳои гуногун дар раванди худтаъминкунии минтақаҳо ва иқтисодиёти миллӣ нақши калидӣ мебозад. Мусаллам аст, ки татбиқи стратегияи воридотивазкунанда истеҳсолкунандагонро ба баланд намудани сатҳи рақобатпазирӣ ва таҷдиди таҷҳизоти истеҳсолӣ водор намуда, ба коҳиши дараҷаи вобастагӣ аз воридот мусоидат менамояд.

Фаъолияти иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити густариши муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ ва тағйирёбии самтҳои амалигардонии сиёсати иқтисодии ба саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ нигаронидашуда ногузир ба инкишофи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот мусоидат менамояд.

Муҳиммияти татбиқи стратегияи воридотивазкуниро дар иқтисодиёти минтақавӣ бо як қатор нақшҳои калидӣ тавсиф кардан мумкин аст. Стратегияи воридотивазкунӣ имкон медиҳад, ки вобастагии иқтисодиёти минтақавӣ аз молҳои хориҷӣ коҳиш дода шавад, ки махсусан дар шароити татбиқи раванди саноатикунони иқтисодиёти миллӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ба инкишофи истеҳсолоти маҳаллӣ мусоидат менамояд, ки дар навбати худ ба тараққиёти соҳибкории хурду миёна ва таъмини шуғли босамари аҳоли шароит фароҳам оварда, пояи иқтисодии минтақаро мустаҳкам мегардонад.

Дар чараёни татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ минтақаҳо ба ҷорӣ намудани техника ва технологияи муосир ҳавасманд мегардонад ва ба баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ маҳсулоти истеҳсолшаванда кӯшиш менамоянд. Дар чараёни амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот соҳаҳои ёрирасони истеҳсолӣ ва савдо густариш ёфта, ба рушди иқтисодиёти минтақавӣ мусоидат менамоянд. Иқтисодиёти минтақавӣ ба стратегияи

воридотивазкунӣ нигаронида мустаҳкамӣ худро ба таъсири омилҳои беруна пайдор менамояд. Стратегияи воридотивазкунӣ барои беҳтар намудани сатҳи зиндагонии аҳоли ба воситаи инкишоф додани истеҳсолоти маҳаллӣ мусоидат менамояд.

Дар раванди таҳкими стратегияи ивазкунии воридот таъмини шароити мусоид барои рушди истеҳсолоти минтақавӣ барои пешрафти соҳаҳои мухталиф дарёфти маҷмуи чораҳо зарур арзёбӣ карда мешаванд. Дар ин росто, рушди иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман ба хусусиятҳои муносибатҳои хоҷагидорӣ пайдоргардида мутобиқат кардани зарур мебошад. Бо ибораи дигар амалигардонии чораҳои дақиқ барои пайдор намудани асоси моддӣ-техникӣ, ташкили менечменти самаранок, тақомули маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ ва дигарҳо зарур баҳо дода мешаванд. Аз ин лиҳоз дар тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо дар замони муосир бояд ба ҳолати таъминоти бозори дохилӣ бо молу хизматҳо бо дарназардошти истифодаи самараноки захираҳои мавҷудаи иқтисодиёти минтақавӣ диққати зарурӣ зоҳир намудан лозим аст. Дар ин ҷода ҳалли мушкилоти истифодаи иқтидор ва имкониятҳои иқтисодиёти минтақавӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад, ки барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ мусоидат мекунад.

Мубрамияти мавзӯ дар «Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои муаззами миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин зикр гардидааст: бо ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ ҷиҳати таъсис додани корхонаҳои нав барои коркарди пурраи ашёи хоми ватанӣ, хусусан маъдан, металлҳои ранга ва нодиру қиматбаҳо, маҳсулоти кишоварзӣ ва растаниҳои шифобахш тадбирҳои зарурӣ андешида, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ ва ивазкунандаи воридот зиёд карда шавад...» [1, 8].

Аз рӯи гуфтаҳои боло таъкид намудан зарур аст, ки бо мақсади беҳтар намудани шароити иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо ва дар ин васила таъмин намудани бозор бо маҳсулоти ватанӣ ва паст кардани вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ, ногузир татбиқи стратегияи воридотивазкуниро талаб менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Ба муҳиммияти стратегияи воридотивазкунӣ нигоҳ накарда, мавзуи мазкур дар илми иқтисоди ватанӣ мавриди таваҷҷӯҳи кофӣ ҳарф нагирифтааст. Албатта муҳиммият ва аҳамияти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ таъкид шудааст.

Як қатор ҷанбаҳои воридотивазкунӣ дар асарҳои илмии иқтисоддонони хориҷӣ, ба монанди Ҷ. Кейнс [25], Ҷ. Итуелл [21], Р. Пребиш ва дигарон инъикос ёфтаанд. Дар қорҳои илмии ин олимони воридотивазкунӣ аз нуқтаи назари таъмини рушди иқтисодиёти миллӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бодрунов С.Д. [15] масъалаи воридотивазкуниро дар иқтисодиёти Федератсияи Русия дар партави тақсмоти (санксияҳои) мамолики Ғарб таҳқиқ кардааст. Масъалаи мавриди назарро аз мавқеи беҳтар намудани шароити савдо Киреев А.П. [26], зарурати воридотивазкуниро дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ Кадочников П.А. [23], таҳқиқ кардаанд. Дар асарҳои илмии Исаченко Т.М. [22] воридотивазкунӣ аз нуқтаи назари сиёсати савдои Иттиҳоди Аврупо, дар қорҳои А.П. Терехов [132] аз мавқеи рақобатпазирии қорхонаҳои саноатӣ баррасӣ шудааст. Воридотивазкуниро вобаста ба баҳши озуқавории Русия Сучкова Н.А. [131] ба риштаи таҳлил кашидааст. Старовойтова О.В. [130] воридотивазкуниро дар шароити иқтисодиёти қушоди хурд, Мазилев Е.А., Ермолов А.П., Гулин К.А., [96] воридотивазкуниро ҳамчун инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа, Фалтсман В.К. [109] воридотивазкуниро дар шароити вазъияти муносири геополитикӣ, Березинская О.Б. [68] ва Ведев А.Л. [68] вобастагии саноати Русияро аз воридот, Волкова Е.В. [73] воридотивазкуниро аз ҷиҳати ҳамгироии мамлакат ба хоҷагии ҷаҳонӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Ҷиҳатҳои алоҳидаи масъалаи воридотивазкунӣ дар қорҳои илмии иқтисоддонони Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Алиджанов Д.А. аз нуқтаи назари таъмини рушди иқтисодии воридотивазкунанда, Авезов А.Х. [55], аз мавқеи ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва устувории системаи иқтисодии минтақа, Бойматов А.А. [67] аз нуқтаи назари иқтисодиёти минтақавии қушод, Ғаниев Т.Б. [18] ҷиҳатҳои воридотивазкуниро аз мавқеи менеҷменти инноватсионӣ,

Қаюмов Н.К. воридотивазкуниро ҳамчун самти афзалиятноки инкишофи соҳаҳои саноат, Комилов С.Қ. [91] воридотивазкуниро чун самти тараққиёти иқтисодӣ вобаста аз самараноки танзими гумрукӣ-тарифии савдои беруна, Авезова М.М. [58], аз мавқеи ташаккулёбии сиёсати берунииқтисодӣ дар иқтисодиёти хурд, Қудратов Р.Р. [126] воридотивазкуниро аз мавқеи таъминоти беҳатарии озуқаворӣ, Назаров Т.Н. [85] воридотивазкуниро аз ҷиҳати равандҳои ҷаҳонишавӣ, Раҳимов Р.К. ва Довгялло Я.П. [47] воридотивазкуниро аз ҷиҳати масъалаҳои тараққиёти инноватсионии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Рачабов Қ.Қ. [43] воридотивазкуниро аз ҷиҳати муносибати институтсионалӣ ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, Раҳимов А.М. [44] воридотивазкуниро аз ҷиҳати баланд намудани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ, Ризоқулов Т.Р. [129] воридотивазкуниро аз нуқтаи назари баратараф намудани равандҳои стагфлятсионӣ, Саидмуродов Л.Х. [49] воридотивазкуниро аз ҷиҳати хусусиятҳои иқтисодиёти кушоди хурд, Умаров Х.У. [86] воридотивазкуниро аз ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодӣ, Одинаев Ҳ.А. [98] сиёсати воридотивазкуниро аз ҷиҳати ҳимоятгарӣ (протекционизм) дар бахши аграрӣ, Шарифзода М.М. [120] воридотивазкуниро аз ҷиҳати рақобатпазирии субъектони хоҷагидорӣ, Ҳошимзода Ҳ.Ҳ. воридотивазкуниро аз ҷиҳати танзими макроиқтисодии тараққиёти минтақаҳо, Ҷӯраев М.Б. [133] воридотивазкуниро дар иқтисодиёти минтақавӣ вобаста аз сатҳи рақобатпазирии минтақавӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додаанд.

Омӯзиши корҳои олимони номбурда аз он далолат медиҳад, ки дар асарҳои онҳо амалигардонии сиёсати воридотивазкуниро бештар дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Аммо татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар шароити минтақаҳои мамлакат, алаҳусус дар шароити вилояти Суғд ғанӯз мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор нагирифтааст. Нуқтаҳои дар боло қайдшуда зарурат, муҳимият ва мақсади таҳқиқоти мазкурро муайян намуданд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва (ё) мавзӯҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсияи интихобшуда бо санадҳои меъёрии ҳукукии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, банди 3.1. – «Низоми самарабахши идоракунии давлатӣ», банди 3.2. «Рушди минтақаҳо» ва банди 5 «Сифати рушди иқтисодӣ ва самаранокии бахши воқеии иқтисодиёт»; қисми 8-и Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2021 таҳти №168 оид ба «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025»; Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.11.2016 таҳти №503 оид ба «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020», инчунин бо Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, банди 2 «Беҳтар намудани шароит барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ» алоқаманд мебошад.

Кори диссертатсионӣ, инчунин ба мавзуи корҳои илмӣ-таҳқиқотии нақшавии кафедраҳои назарияи иқтисодӣ, иқтисодиёти рақамӣ ва маркетинги МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Диссертатсияи мазкур ба таҳқиқи масъалаи тақмили механизми татбиқи стратегияҳои давлатӣ дар иқтисодиёти минтақа бахшида шуда, дар он вазъи муосири амалисозии сиёсати воридотивазкунӣ ва таъсири он ба рушди устувори иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд таҳқиқ карда мешавад. Методологияи таҳқиқот ба усулҳои муосири илмӣ асос ёфта, диққати асосӣ ба робитаи самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва рушди соҳаҳои афзалиятноки иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд дода мешавад. Самтҳои афзалиятноки ташаккул ва таҳкими раванди воридотивазкунӣ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, саноатӣ ва иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд муайян карда мешаванд. Дар асоси омӯзиши қонуниятҳои илмии идоракунии стратегӣ ва таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои хориҷӣ дар самти саноатикунӣ ва воридотивазкунӣ, тавсияҳои илмию амалӣ асоснок ва пешниҳод гардидаанд, ки бевосита ба баланд бардоштани самаранокии

стратегияҳои давлатӣ дар минтақа ва устуворшавии мавқеи иқтисодиёти вилояти Суғд дар низоми бозори дохилӣ ва берунӣ мусоидат менамоянд.

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ асоснок намудани зарурати амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ифода меёбад.

Бо мақсади расидан ба мақсади таҳқиқот ҳалли масъалаҳои зерин аз ҷиҳати илмӣ-методӣ ва амалӣ ба назар гирифта шуданд:

- омӯзиши моҳият ва заминаҳои стратегияи воридотивазкунӣ, таҳқиқи роҳҳои самараноки амалигардонии он дар иқтисодиёти минтақавӣ;
- асоснок намудани намуди модели стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд, арзёбии сатҳ ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, инвестицияҳо дар татбиқи он дар минтақа;
- муайян намудани сатҳи рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ барои татбиқи самаранокии стратегияи воридотивазкунӣ, асоснок намудани амалигардонии самтҳои он дар минтақа;
- исбот намудани равияҳои афзалиятноки танзими давлатии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ.

Предмети таҳқиқот маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар раванди амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ба миён меоянд.

Объекти таҳқиқот иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар шароити татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба шумор меравад.

Фарзияи таҳқиқот ба ҳолате така мекунад, ки мувофиқи он дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд, алалхусус дар бахшҳои истеҳсолӣ иқтидорҳои зиёд мавҷуд буда, истифодаи ҳамаҷонибаи он баҳри татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мусоидат карда, рушди иқтисодии минтақавиро ба сатҳи нав бароварда метавонад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Кори диссертатсионӣ дар давоми солҳои 2022-2026 дар кафедраи назарияи иқтисодии МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» иҷро шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ, ки ба масъалаҳои ташаккулёбӣ ва тараққиёти истеҳсолоти ивазкунандаи воридот дар минтақаҳо бахшида шудаанд, инчунин, пешниҳодҳои илмӣ-методӣ доир ба муайян намудани хусусият ва омилҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ташкил карданд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро маҷмуи усулҳои умумии илмӣ ва усулҳои махсуси иқтисодӣ ба монанди усули сабабӣ-оқибатии ҳодисаҳо ва равандҳои иқтисодӣ, таҳлили муқоисавӣ, омилӣ ва мантиқӣ, усулҳои гурӯҳбандӣ ва таҳлилу баҳодиҳии вазъи соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ, фарзияи илмӣ, таҳлил ва омезиш, усули индуксия ва дедуксия, таҳлили эмпирикӣ истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумоти диссертатсияро маводҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Сарраёсати Агентии омили дар вилояти Суғд, маълумоти омили оид ба вазъияти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти минтақавӣ нашргардида, маҷмуаҳои ҳамасола, ки иттилоотро доир ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ фаро мегиранд, инчунин барномаҳои мақсадноки дар минтақаҳо қабулгардида ва амалишаванда, ташкил намуданд.

Пояи таҳқиқотро омӯзиш, таҳлил ва баҳодиҳии иқтисодӣ воридотивазкунии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ташкил карданд.

Навгони таҳқиқот дар коркарди раванди амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ифода меёбанд. Нуқтаҳои асосие, ки навгони илмӣ диссертатсияро ифода мекунанд, чунинанд:

- муқарраротҳои илмӣ стратегияи воридотивазкунӣ низомбандӣ карда шудааст, ки дар асоси он заминаҳои илмӣ дохилӣ ва беруна дар татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ дар минтақаҳо исбот гардидааст. Алалхусус: - инкишофи соҳаҳои бо технологияҳои пешрафта фаъолиятбаранда, густариши саноатикунонии иқтисодиёти минтақа, таъсиси бозорҳои нави милли барои истеҳсолоти молу маҳсулотҳои инноватсионӣ, ба даст овардани имкониятҳо оид ба истеҳсоли маҳсулотҳои арзиши иловашудаи зиёд дошта, ташкили истеҳсоли молҳои ватанӣ бо арзиши аслии пасти маҳсулот ва тақмили тақсимоти

байниминтақавии меҳнат. Асоснок карда шудааст, ки дар амалигардони муваффақонаи стратегияи воридотивазкунӣ ҳамгирии истеҳсолии байниминтақавӣ ва таъсиси марказҳои воридотивазкунӣ дар ҳудудҳои алоҳида бо тавассути ҳамкориҳои бахши хусусӣ ва давлатӣ падидаи нав мебошад.

- исбот карда шудааст, ки модели воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронидашуда бештар ба муҳити вилояти Суғд мутобиқат менамояд. Тибқи он таъмини бозори дохилӣ бо мол ва хизматҳои дохилӣ, ҳамзамон афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти ватанӣ ба содирот пайвастагии зич дорад. Муайян карда шудааст, ки имкониятҳои истеҳсолии маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии иқтисодиёти вилояти Суғд дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ васеъ мебошад, ки бо далелҳои зерин асоснок мегардад: иқтидорҳои истеҳсолии бахши воқеӣ, захираҳои меҳнатӣ, табиӣ ва инноватсионии вилояти Суғд ҳоло дар сатҳи нопурра ба ҷараёни такрористеҳсолот ҷалб карда шудааст.

- арзёбӣ гардидаст, ки таъмини сатҳи баланди рақобатпазирии соҳаҳои иқтисодиёт, фишангҳои калидӣ дар татбиқи самараноки стратегияи воридотивазкунӣ дар вилояти Суғд мебошад. Дар ин самт зарурати ташаккули муҳити муносиби инвеститсионӣ дар ҳама шаҳру ноҳияҳо баҳри баланд бардоштани ҷаззобияти инвеститсионии ҳудудҳо, таҷдиди техникӣ ва технологӣ дар навбати аввал дар бахши воқеӣ, яъне соҳаҳои саноати коркард, саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, инчунин дар соҳаи кишоварзӣ. Муқаррар карда шудааст, ки дар ояндаи наздик амалишавии ҷораҳои мазкур дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақа, ҳамзамон ташкили истеҳсолоти содирот-меҳвар низ мусоидат менамояд.

- муайян карда шудааст, ки маҷмуаи ҷораҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақа заминаи мусоид барои инкишофи истеҳсолоти дохилӣ фароҳам меорад. Аз ҷумла: дараҷаи фарогирии молистеҳсолкунандагони минтақавӣ бо барномаҳои воридотивазкунӣ; арзёбии имкониятҳои истеҳсоли молҳои алоҳида; бунёд ва ба кор даровардани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти минтақавӣ; азнавсозии корхонаҳои фаъолиятбаранда аз нуқтаи назари муҷахҳазгардонӣ бо

техника ва технологияи муосири истехсолӣ; пешниҳоди қарз бо ғоизҳои имтиёзнok ва такмили андозбандии молистетхсолкунандагони ивазкунандаи воридотӣ.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- заминаҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ муайян карда шуда, самтҳои самараноки идора намудани онҳо дар ҳудудҳо асоснок гардидааст.
- исбот карда шудааст, ки модели воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронида барои иқтисодиёти вилояти Суғд мутобиқат дорад. Асоснок карда шудааст, унсурҳои калидии стратегияи воридотивазкунӣ ҷалби ҳадди аксари иқтидори истехсолии истифоданашудаи минтақа ба гардиш ва муҷаҳҳазгардони сифатии техникаи самтҳои муҳим, мебошад.
- исбот карда шудааст, ки баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақаҳо тавассути таҷдиди техникӣ ва технологияи соҳаҳои иқтисодиёт, самаранок истифодабарии захираҳои истехсолӣ самти калидии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мебошанд.
- маҷмуи чораҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ муайян карда шудаанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар инкишофи илмии иқтисодиёти минтақавӣ, ҳамчунин тавассути коркарди ҳолатҳои методологӣ оид ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва асоснок намудани мавҷудият ва истифодаи самараноки иқтидори мавҷуда дар соҳаҳои истехсолии минтақавӣ, ба эътибор гирифтани хусусиятҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ баҳри таъмини рушди устувори он ифода меёбад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар коркарди тавсияҳо ифода меёбад, ки барои истифодаи имкониятҳои истехсолии минтақавӣ баҳри амалигардони стратегияи воридотивазкунӣ, паст намудани дараҷаи вобастагии воридотӣ, иҷрои барномаи дурнамои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҳудудҳои маъмурии вилояти Суғд мусоидат менамояд (*маълумотнома оид ба татбиқ №258А/1-7 аз 25.10.2025*).

Натиҷаҳои назариявӣ, методӣ ва амалии диссертатсия дар раванди таълим барои омода намудани мутахассисони соҳаи иқтисодӣ, дар таълими фанҳои «Назарияи иқтисодӣ», «Иқтисодиёти давлатӣ ва сиёсати иқтисодӣ», «Иқтисодиёти корхонаҳо», «Иқтисодёти минтақавӣ», «Иқтисодиёти соҳибкорӣ», «Иқтисодиёт ва иҷтимоиёти меҳнат», «Иқтисодиёти соҳаҳо» ва ғайра истифода шуданаш мумкин аст (*санад оид ба татбиқ №01/5620 аз 20.10.2025*).

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Унвончӯ мавзуи таҳқиқот, ҳадаф ва вазифаҳои онро вобаста ба нақшаи мантикии диссертатсия муайян карда, дар таҳқиқи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ методикаи таҳқиқоти олимони соҳаро истифода намудааст. Интишороти муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷоп расидаанд, ки эътимоднокии таҳқиқоти анҷом додашударо тасдиқ менамояд. Хулоса, пешниҳод ва тавсияҳои таҳқиқоти муаллифи диссертатсия бо истифодаи усулҳои муосири илми иқтисодӣ мустаҳкам карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия ба Шиносномаи феҳристи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии (КОА) назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 5.2.4. Иқтисодиёти ҳудудӣ амалӣ гардида, ба бандҳои: 3. Ташкили ҳудудии иқтисодиёти миллӣ; ташаккулёбӣ, амалишавӣ ва навосии кластерҳои иқтисодӣ ва дигар низомҳои ҳудудию маҳаллии иқтисодӣ. 6. Иқтисодиёти ҳудудӣ. Вижагиҳои ҳудудии таъсисёбии низоми инноватсионии миллӣ. Проблемаҳои ташаккулёбии зернизомҳои инноватсионии минтақавӣ. Лоихаҳои инвеститсионии минтақавӣ: мақсад, объектҳо, захираҳо ва самаранокӣ; банди 9. Арзёбии нақши минтақа дар иқтисодиёти миллӣ (нишондиҳандаҳо, методҳо, методологияи таҳлил); махсусгардонии истеҳсолии минтақаҳо; ҷанбаи ҳудудии сохтори иқтисодӣ, қонуниятҳои шаклдигаркунии он; сиёсати сохторӣ ва азнавсозии онҳо мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Диссертатсия кори илмӣ-тадқиқотии мустақилонаи муаллиф мебошад. Аз тарафи унвончӯ

муҳиммияти мавзуъ аз нуқтаи назари иқтисодиёти минтақавӣ асоснок карда шуда, мақсад ва масъалаҳои таҳқиқот муайян карда шудаанд. Дар асоси коркарди нуқтаҳои назариявӣ методологӣ зарурати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ вилояти Суғд исбот карда шуда, самтҳои афзалиятноки он, тақомули назария ва амалияи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ пешкаш карда шудаанд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосӣ, хулосаҳо ва пешниҳодҳои диссертатсия дар конференсияҳои байналмилалӣ, ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва донишгоҳӣ нашр гардидаанд. Аз ҷумла дар конференсияи олимон ва муҳаққиқони ҷавони МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» (Хучанд-2018); Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Нақш ва мақоми технологияҳои рақамӣ дар иттилоотонии ҳаёти иҷтимоӣ» бахшида ба 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (Хучанд-2025); конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Амнияти озуқаворӣ-кафили солимӣ ва дарозумрӣ» бахшида ба эълон гардидани солҳои 2022-2026 «Солҳои рушди саноат» (Душанбе-2025); конференсияи байни мактабҳои олии байналмилалӣ «Наука и практика в условиях распада мирового порядка и новой парадигмы развития» (Санкт-Петербург-2025); конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «Рушди индустриалӣ-аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи муосир ва дурнамогирӣ» бахшида ба 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Хучанд-2026), конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии «Худшиносии миллӣ ва созандагӣ-заминаҳои рушди устувори ҷомеа» бахшида ба ҷашни 35-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Душанбе-2026) баррасӣ карда шудаанд. Хулосаҳои назариявӣ, методологӣ ва як қатор пешниҳодҳои амалии диссертатсия дар ҷараёни амалигардонии саноатикунонии босуръат дар вилояти Суғд ва ҳудудҳои маъмурии он истифода шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои диссертатсия дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 4 мақола дар нашрияҳои аз тарафи КОА - и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофгаридида (дар ҳаҷми 2,1 ҷ.ҷ.), ва 6 мақолаи илмӣ дар дигар нашрияҳо чопшуда (дар ҳаҷми 2,8 ҷ.ҷ.) инъикос ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Мутобиқи мақсади гузошташуда ва масъалаҳои таҳқиқот нақшаи кори диссертатсионӣ мурағбат гардааст, ки аз сарсухан, 3 боб, 9 фасл, хулоса ва пешниҳодҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Диссертатсия дар 171 саҳифаи компютерӣ чоп шуда, дар он 25 ҷадвал, 22 расм ва диаграмма, 3 формула оварда шудаанд.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

1.1. Табиат ва хусусиятҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ

Эълон намудани саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ ҳамчун стратегияи чоруми миллӣ аз ҷониби «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон» [1] ба татбиқи раванди воридотивазкунӣ дар кишвар такони мусбат бахшид. Ба туфайли он истифодаи унсурҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақаҳои он рӯ ба густариш ниҳод. Фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ баҳри амалигардонии саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ ногузир бо татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар ҳамаи сатҳҳои хоҷагидорӣ алоқамандии зич пайдо намуд. Дар ин ҷода муайян намудани ҳадафҳои самараноки татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар рушди иқтисодиёти минтақаҳо муҳимияти беш аз пеш пайдо намуда, зарурати таҳқиқи таъсиррасонии он ба тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва муқаррар кардани имкониятҳои мавҷударо барои ин раванд ба миён овард.

Бо дарназардошти дигаргуниҳои солҳои охир дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва махсусан, минтақаҳои он зарурати муқаррар намудани ҳадафҳои коҳиш додани вобастагӣ аз воридот ва амалӣ кардани стратегияи воридотивазкунанда афзалияти аввалиндараҷа пайдо намуд.

Истилоҳи воридотивазкунӣ аввалин маротиба дар нимаи асри XX барои муайян намудани сиёсати иқтисодии кишварҳои дар ҳоли тараққӣ истифода шудааст, ки ҳимояи молистеҳсолкунандагони ватаниро ба воситаи фишангҳои ҳимоятгароёна (протекционестӣ) аз молҳои воридотӣ ва саноатикунони мамлакатҳои дар ҳоли тараққиро пешбинӣ мекард [135]. Бо мурури замон ақидаи калидии воридотивазкунӣ дигаргуниҳои ҷиддиро аз сар гузаронид. Дар натиҷа имрӯзҳо иқтисоддонон воридотивазкуниро ҳамчун механизми амалигардонии дигаргуниҳо дар сохтори иқтисодиёт барои инкишофи дарозмуддати

афзалиятҳо, дастгирии давлатии молистеҳсолкунандагони ватанӣ, мушоҳида менамоянд.

Дар ин росто муайян намудани табиати воридотивазкунӣ муҳим ба ҳисоб меравад, зеро бе дарки моҳияти он татбиқи ин стратегия имконнопазир мебошад. Дар самти муайянкунии табиати воридотивазкунӣ равишҳои мухталиф мавҷуданд. Баъзе олимон «воридотивазкуниро ҳамчун раванди танзими маҳдуд муқаррар мекунанд, ки дар натиҷаи он коҳиши вазни қиёсӣ ва ивазшавии зина ба зинаи маҳсулоти воридотӣ бо маҳсулоти ватанӣ ба амал меояд» [48, 138]. Воридотивазкунӣ-коҳиш додан ё қатъ кардани воридоти моли муайян тавассути истеҳсоли ҳамон мол ё моли шабех дар мамлакат. Чунин молҳоро воридотивазкунанда меноманд. Хеле матлуб аст, ки «моли воридотивазкунанда аз рӯи сифатҳои истеъмолии худ аз моли ивазшаванда паст набошад» [30]. Гурӯҳи дигари иқтисоддонон воридотивазкуниро тарзи ҳамроҳшавии иқтисодиёти мамлакат ба низоми алоқаҳои байналмилалӣ ба воситаи инкишофи бозори дохилӣ мешуморанд.

Чи хеле ки мушоҳида кардан мумкин аст, дар ҳама сифку тафсирҳо ибораҳои калидӣ иваз намудани маҳсулоти воридотӣ бо маҳсулоти ватанӣ ва коҳиши ҳаҷми воридот аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти ватанӣ мебошад.

Чихатҳои мусбати татбиқи воридотивазкуниро чунин ифода намудан мумкин аст:

- нигоҳдории арзиши иловашуда дар иқтисодиёти миллӣ (агар маҳсулот ворид карда шавад, арзиши иловашуда коҳиш меёбад);
- афзоиши истеҳсолоти дохилӣ имкон медиҳад, ки ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуда, тайёркунии кадрҳои зарурӣ такмил дода шавад;
- истеҳсоли маҳсулоти нав дар доираи корхонаҳои амалкунанда;
- агар воридотивазкунӣ, ки ба истеҳсоли маҳсулоти нави рақобатпазир асос ёбад, ба дигаргуниҳои сохторӣ мусоидат менамояд;
- маҳсулоти воридотивазкунанда нисбат ба маҳсулоти воридшаванда бо нархи пастар ба фурӯш меравад, зеро онҳо аз пардохтҳои гуногуни гумрукӣ озод буда, дар аксар вақт бо имтиёзҳои андозӣ дастгирӣ карда мешаванд;

- истеҳсолкунандагони ватанӣ талабот ва хоҳиши истеъмолкунандаи маҳаллиро (хислатҳои миллӣ, фарҳангӣ, урфу одат ва ғайраро) нисбат ба истеҳсолкунандагони беруна беҳтару хубтар медонанд;

- воридотивазкунӣ ба таъмини дастрасии маҳсулоти зарурӣ нигаронида мешавад, то ки занҷираи технологии истеҳсолӣ вайрон нашавад ва истеҳсоли маҳсулоти воридотивазшаванда муттасил истеҳсол карда шавад.

Аз нуқтаи назари методологӣ дар адабиёти иқтисодӣ се тафсири табиати воридотивазкунӣ зикр шудааст. «Аввалан воридотивазкунӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ, сониян, воридотивазкунӣ ҳамчун раванди иқтисодӣ, инчунин воридотивазкунӣ ҳамчун сиёсати иқтисодӣ» [80, 44-50].

«Воридотивазкунӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ низоми муносибатҳои иқтисодиро ифода мекунад, ки иваз намудани молҳои воридотиро баҳри ҳавасмандгардони рушди иқтисодӣ ва дигаргуниҳои сохторӣ бо дарназардошти инкишофи тақсимои байналмиллалӣ меҳнат ва принсипҳои рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодӣ пешбинӣ мекунад» [16].

«Воридотивазкунӣ ҳамчун чараёни иқтисодӣ, афзоиши истеҳсолот, истеъмолот ва содироти минбаъдаи молҳо ва хизматҳои ватаниро дар ҳолати кам намудани истеъмоли молҳои воридотиро ифода карда, бо сатҳи баланди рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодӣ нисбат ба молҳои воридотӣ тавсиф карда мешавад» [16].

«Воридотивазкунӣ ҳамчун намуди сиёсати мӯътадилгардони иқтисодии давлат ҷамъи чораҳои оид ба амалигардонӣ ва оптимизатсияи ҳаҷми воридоти молҳо ба воситаи густариш додани истеҳсолоти ватанӣ ва танзими воридот тавассути истифодаи фишангҳои ҳимоятгарой (протекционизм) пешбинӣ мекунад» [16].

Бояд кайд намуд, ки ин се шакли методологии маънидодкунии воридотивазкунӣ аз лиҳози назариявӣ дуруст буда, табиати назариявӣ-методологии воридотивазкуниро дар бар мегирад. Лекин дар шароити муосир, ҳангоми афзоиш ёфтани нақши минтақаҳо дар таъмини рушди иқтисодии мамлакат, шарҳу тафсири воридотивазкуниро пурра намудан мувофиқи мақсад

мебошад. Барои ин дар аввал стратегияи воридотивазкуниро маънидод кардан зарур аст.

Чунин муносибат ба он асос меёбад, ки ҳама гуна стратегияи иқтисодӣ дар заминаи сиёсати иқтисодии пешгирифта мавриди амал қарор дода мешавад. Раванди иқтисодӣ бошад дар асоси стратегияи пешгирифта амалӣ карда мешавад. Бинобар ин сиёсати воридотивазкунӣ, стратегияи воридотивазкунӣ ва раванди воридотивазкуниро чунин шарҳ додан мумкин аст.

«Сиёсати воридотивазкунӣ маҷмуи чораҳои мебошад, ки аз тарафи давлат барои таъмини шароити мусоиди ташкил ва истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот бо дараназардошти рақобатпазирӣ ва дигар хусусиятҳо пешбинӣ мешавад» [16; 64].

Стратегияи воридотивазкунӣ нақшаи умумии фаъолият мебошад, ки давраи муайяни вақтро фаро гирифта, тарзи бадастовардани мақсади дарозмуддатро дар фаъолияти хоҷагидорӣ пешбинӣ мекунад.

Раванди воридотивазкунӣ инкишофи тарзҳои истеҳсолотро дар бар гирифта, ивазшавии пай дар пайи молҳои воридотиро пешбинӣ мекунад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар қорҳои илмӣ баъзе аз олимони иқтисоддон стратегияи воридотивазкунӣ бо сиёсати саноатӣ маҳдуд карда мешавад. Масалан, Бодрунов С.Д. қайд менамояд, ки «воридотивазкунӣ намуди стратегияи иқтисодӣ ва сиёсати саноатии давлат ва субъектони хоҷагидор мебошад, ки барои ҳифзи истеҳсолкунандаи дохилӣ ба воситаи иваз намудани молҳо ва технологияи саноатии воридотӣ равона карда шуда, ҳадафи он баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ аз ҳисоби ҳавасмандгардонии таҷдиди истеҳсолот, баланд бардоштани самаранокии он ва аз худ намудани намудҳои нави маҳсулот бо арзиши баланди иловашуда мебошад» [15, 3].

Чунин шарҳи васеи воридотивазкунӣ ба Бодрунов С.Д. имкон фароҳам овард, ки як қатор ҳадафҳои татбиқи стратегияи воридотивазкуниро муқаррар намояд, аз ҷумла баланд намудани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ. Ба ақидаи ин олим-иқтисодчӣ «воридотивазкунӣ мумкин аст бо ду тарз амалӣ гардад: мустақим ва ғайримустақим. Воридотивазкунии мустақим ташкили истеҳсолоти

ватаниро бар ивази маҳсулоти воридотӣ пешбинӣ мекунад. Воридотивазкунии ғайримустақим бошад, коҳиш додани воридот ва истеъмоли маҳсулоти воридотиро аз ҳисоби сарфакории захиравӣ ва ҷорӣ намудани техника ва технологияи навро пешбинӣ мекунад»[15, 3].

Таҳлили адабиёти иқтисодӣ собит менамояд, ки дар баъзе таҳқиқотҳо воридотивазкунӣ ҳамчун «чараёни пайдарпайи коҳишдодани ашё ва масолеҳи воридотӣ фаҳмида мешавад»[15, 3]. Дар ин маврид диққати асосӣ ба воридотивазкунии маҳсулоти истехсолӣ дар шароити вобастагии соҳаҳо аз воридоти ашё ва масолеҳ дода мешавад.

Дар асоси андешаҳои қайдгардида ва таҳлили якчанд назарияҳо оид ба мафҳуми «воридотивазкунӣ» таърифи худро пешниҳод менамоем: «Воридотивазкунӣ – ин раванди иваз кардани молу хидматҳои хориҷӣ дар ҷаҳорҷӯбаи сиёсати иқтисодии давлат мебошад».

Гурӯҳи дигари муҳаққиқон воридотивазкуниро аз нуқтаи назари сиёсати иқтисодии давлат баррасӣ менамоянд. Ба ақидаи онҳо, воридотивазкунӣ сиёсати давлат мебошад, ки ба ҳимояи истехсолкунандаи дохилӣ ба воситаи иваз намудани молҳои воридотӣ бо молҳои ватанӣ равона карда шудааст. Сиёсати воридотивазкунӣ баланд бардоштани сифати маҳсулоти истехсолшаванда, аз худ кардани намудҳои нави маҳсулот, таҷдиди истехсолот, инкишофи техникӣ ва технологӣ, ҷорӣ намудани навовариҳо ва баланд бардоштани самаранокии онҳоро дар назар дошта, гузаришро аз истехсоли молҳои одӣ ба истехсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда таъмин менамояд [97, 11]. Чунин муносибат ба табиати воридотивазкунӣ равандҳои татбиқи онро вобаста аз ҳадафҳои муқарраргардида баён менамояд, ки, ба фикри мо, барои дарки васеи сиёсати воридотивазкунӣ имкон фароҳам меоварад.

Дар таҳқиқоти Бадалова А.Г. воридотивазкунӣ бо дарназардошти намудҳои он маънидод карда шудааст. Аз ҷумла муаллиф чунин қайд мекунад, ки «воридотивазкунӣ иваз намудани молҳои воридотиро бо маҳсулоти дар дохили кишвар истехсол карда шуда дар назар дошта, дар се намуд мушоҳида карда мешавад: 1) воридотивазкунии таҷҳизоти технологӣ барои истехсолоти

минбаъдаи мол ва хизматҳо; 2) воридотивазкунии ашёи хом, масолах, маҳсулоти нимтайёр ва олооти зарурӣ барои истеҳсоли мол ва хизматҳо зарур мебошанд; 3) воридотивазкунии маҳсулоти тайёр бо дарназардошти рақобатпазирии онҳо дар бозори дохилӣ» [65, 47].

Маънидодкунии воридотивазкунии бо дарназардошти чунин намудҳо дар ҳақиқат табиати мафҳуми мазкурро васеътар кушода медиҳад. Бинобар ин, ба ақидаи мо, табиати воридотивазкуниро бо дарназардошти намудҳои он мушоҳида намудан зарур арзёбӣ карда мешавад.

Дар таҳқиқоти Назарчук Е.Н. воридотивазкуниро ҳамчун «афзоиши истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ дар ҳолати коҳишёбии истеъмоли молҳои воридотӣ (танҳо барои он молҳое, ки нисбати онҳо чунин ивазкунии имконпазир аст ва аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш аст)» [127, 9] маънидод менамояд. Баробари ин, ба ақидаи ин муаллиф, «маҳсулоти воридотивазкунида – ин маҳсулоти молистеҳсолкунандагони ватанӣ мебошад, ки дар бозори дохилӣ молҳои воридотиро ба шарофати хусусиятҳои истеъмолии худ коҳиш медиҳад» [127, 9]. Дар ин васила Назарчук Е.Н. таснифи воридотивазкуниро аз рӯи чунин хусусиятҳо пешниҳод мекунад: сатҳи амалигардонӣ (макросатҳ, мезосатҳ ва микросатҳ).

Нисбат ба чунин муносибатҳо, Алиджанов Д.А. хусусият ва шаклҳои зоҳиргардии воридотивазкуниро муайян намуда, чунин қайд менамояд: «воридотивазкунии ҳамчун стратегияи тараққиёти иқтисодӣ миллӣ ташкили истеҳсоли молҳои воридотиро пешбинӣ мекунад, ки дар натиҷа ба коҳишёбӣ ва ё пурра аз байн рафтани воридоти чунин молҳо оварда мерасонад. Аз рӯи сатҳи коҳишдиҳии воридоти мол аз бозори дохилӣ, воридотивазкунии метавонад қисмӣ ва ё пурра бошад. Аз рӯи сатҳи истифодаи захираҳои истеҳсолии дохилӣ ва хориҷӣ дар раванди ташкили истеҳсолоти воридотивазкунида чудо намудани воридотивазкунии сатҳи яқум ва сатҳи дуум мувофиқи мақсад мебошад. Аз рӯи хусусияти соҳавӣ, воридотивазкунии метавонад, саноатӣ, кишоварзӣ ва ё комплексӣ бошад» [127, 9]. Ҷоиз ба қайд аст, ки чунин муносибат ба шаклҳои зоҳиргардии воридотивазкунии аз ҷиҳати методологӣ имкон медиҳад, ки кадом

тарзи воридотивазкунӣ дар шароитҳои гуногуни тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ зарур аст.

Аз таҳлили боло муайян мегардад, ки татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар шароитҳои гуногун метавонад се самти амалигардониро дар бар гирад, ки бо хусусиятҳои танзим ва ташкил фарқ мекунад. Самти якум, воридотивазкунии гурӯҳи молхоро дар назар дорад, ки қисми муайяни онҳо дар дохили мамлакат бо ҳаҷми нокифоя истеҳсол карда мешаванд. Барои ин самт, пеш аз ҳама, таҷдиди истеҳсолоти мавҷуда зарур аст, ки ба афзоиши ҳаҷми барориши маҳсулот равона карда мешавад. Самти дуюми воридотивазкунӣ он молхоро дар бар мегирад, ки алҳол дар дохили мамлакат истеҳсол намешаванд, лекин барои ташкили истеҳсоли онҳо шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Дар ин ҳолат ташкили корхонаҳои нави воридотивазкунанда мувофиқи мақсад мебошад. Самти сеюм, барои молеро дар бар мегирад, ки аз сабаби ғайрисамаранок будани истеҳсолот дар дохили кишвар истеҳсол карда намешаванд. Дар чунин ҳолат чораҳои ҳавасмандгардонии ташкили истеҳсоли чунин молҳо ба воситаи дастгирии давлатӣ ва истифодаи механизмҳои ғимоятгарой (протекционистӣ) зарур арзёбӣ карда мешаванд.

Муқаррар намудани самтҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҳавасмандгардонии тараққиёти соҳаҳои гуногун ва иқтисодиёти минтақавиро тақозо менамояд. Зеро ташкили истеҳсоли молҳои воридотивазкунӣ бевосита дастгирии давлатро дар сатҳи соҳаҳо, минтақаҳо ва дар маҷмӯъ дар иқтисодиёти миллӣ пешбинӣ мекунад. Аз ин лиҳоз моро зарур аст, ки самт ва ҳадафҳои стратегияи воридотивазкуниро дар сатҳҳои макроиқтисод, мезоиқтисод ва микроиқтисод муайян намоем. Бинобар ҳамин дар ҷадвали 1.1 ҳадафҳо ва афзалиятҳои воридотивазкунӣ вобаста ба сатҳҳои хоҷагидорӣ оварда шудаанд.

Чадвали 1.1. - Ҳадафҳо ва афзалиятҳои воридотивазкунӣ дар сатҳҳои макроиқтисод, мезоиқтисод ва микроиқтисод

Ҳадафҳои воридотивазкунӣ	Афзалиятҳои макроиқтисодӣ	Афзалиятҳои мезоиқтисодӣ	Афзалиятҳои микроиқтисодӣ
Технологӣ	Стратегияи воридотивазкунӣ ба саноатикунони иқтисодиёти милли мусоидат менамояд	Стратегияи воридотивазкунӣ ҳамчун фишанги ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам дар ҳудуди иқтисодиёти минтақавӣ	Ташкили истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда бо дарназардошти талаботи бозорӣ ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон
Сиёсӣ	Воридотивазкунӣ ҳамчун унсuri мустақилияти иқтисодӣ	Воридотивазкунӣ ҳамчун механизми ҳамгирии иқтисодиёти минтақаҳои алоҳида	Воридотивазкунӣ ҳамчун фишанги коҳиш додани муҳочират ва таҳкими фаъолияти хоҷагидории воҳидҳои алоҳидаи хоҷагидорӣ
Иҷтимоӣ	Воридотивазкунӣ ҳамчун тарзи густариши шуғли аҳоли ва омили афзоиши даромаднокии шаҳрвандон	Воридотивазкунӣ ҳамчун тарзи сохтори низоми иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо, ки ба эҳтиёҷоти ҷамъият нигаронида шудааст	Воридотивазкунӣ ҳамчун омили афзоиши музди меҳнат ва ташкили шароитҳои хуби меҳнатӣ
Иқтисодӣ	Воридотивазкунӣ ҳамчун асоси татбиқи ҳадафҳои стратегияи мамлакат	Воридотивазкунӣ ҳамчун механизми фаъолгардонии иқтисодии рушди иқтисодиёти минтақавӣ	Истеҳсоли арзиши изофа ва ба даст овардани фоидаи барзиёдӣ, фарогирии бозори дохилии мол ва хизматҳо

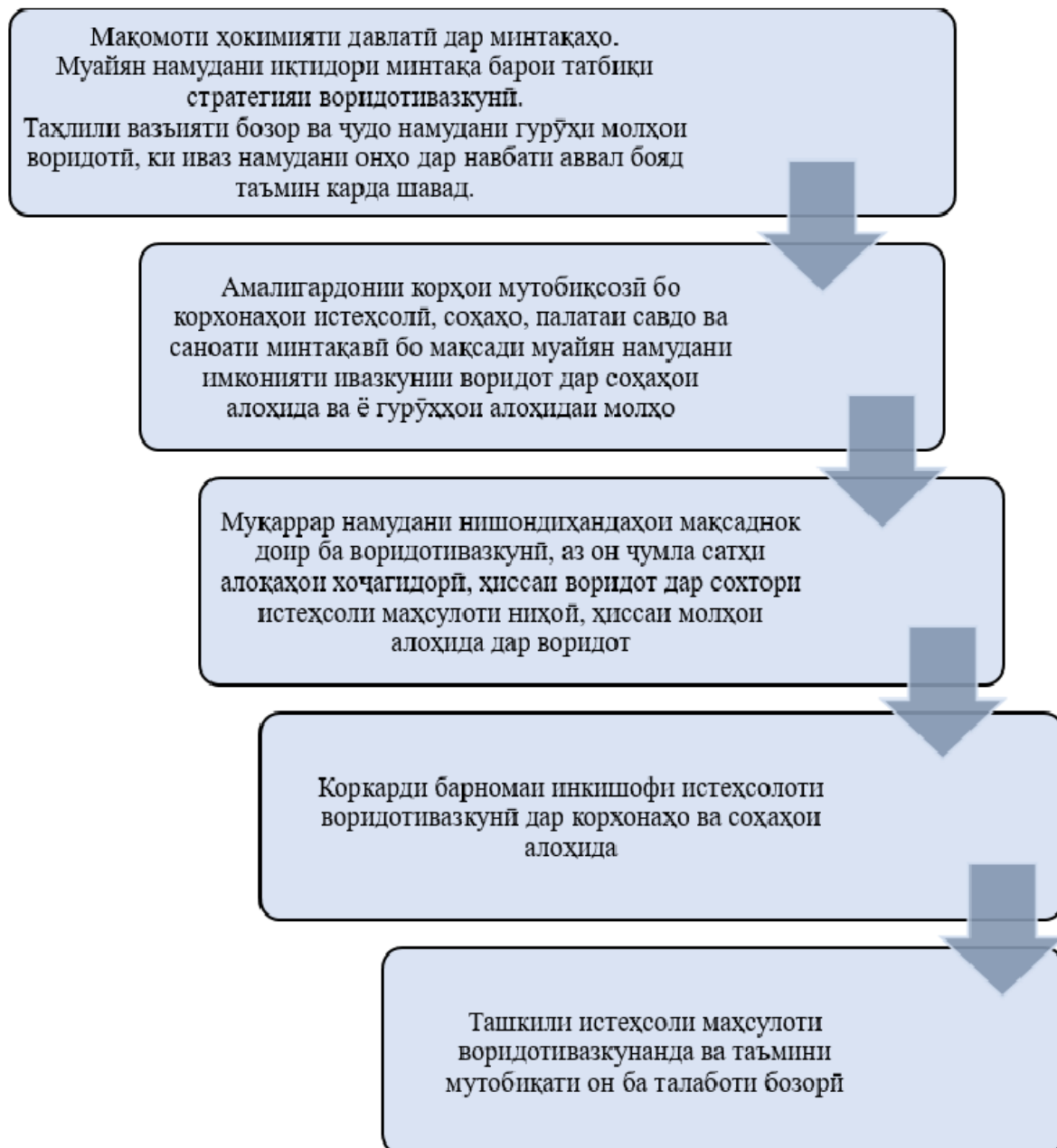
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чи хеле ки аз чадвал мушоҳида мешавад, ҳадафҳои воридотивазкунӣ дар сатҳҳои макроиқтисод, мезоиқтисод ва микроиқтисод афзалиятҳои худро доранд. Бояд қайд намуд, ки афзалиятҳои номбурда дар сатҳҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ бо ҳамдигар алоқаманд буда, дар ҳамзистӣ ва вобастагии муттасил қарор доранд.

Вобаста ба ҳадаф ва афзалиятҳои воридотивазкунӣ дар сатҳҳои гуногун таъкид намудан зарур аст, ки сиёсати ивазкунии воридот дар сатҳи иқтисодиёти миллий татбиқ карда шуда, стратегияи воридотивазкунанда роҳҳои амалигардони сиёсати давлатиро дар сатҳи иқтисодиёти миллий ва минтақаҳо пешбинӣ мекунад. Раванди воридотивазкунӣ бошад дар сатҳи соҳаҳо ва ё корхонаҳо амалӣ карда мешавад. Таҳлил собит менамояд, ки воридотивазкунӣ аз сатҳи корхонаҳо оғоз ёфта, дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ташаккул меёбад ва ба сиёсати воридотивазкунии иқтисодиёти миллий мубаддал мегардад. Мантиқи ин гуфтаҳо дар он аст, ки ҳангоми пеш гирифтани стратегияи воридотивазкунӣ имкониятҳои корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ба инобат гирифтани лозим аст. Бе дарназардошти иқтидори корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо самаранокии стратегияи воридотивазкуниро таъмин намудан имконнопазир мегардад. Дар навбати худ, амалигардони муваффақонаи стратегияи ивазкунии воридот дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ аз чараҳои идоракунии вобастагии калон дорад, ки бо истифодаи ҳадади аксари имкониятҳо, иқтидорҳо ва захираҳои минтақаҳо алоқаманд мебошад [63].

Механизми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ дар расми 1.1 нишон дода шудааст.

Чи тавре, ки аз расми 1.1 мушоҳида кардан мумкин аст, механизми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ аз идоракунии давлатии он сурат мегирад. Дар ин радиф муайян кардани иқтидори иқтисодиёти минтақавӣ барои амалӣ намудани ҳадафҳои воридотивазкунӣ муҳим арзёбӣ карда шуда, имконият медиҳад, ки қобилияти минтақаҳо барои истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда арзёбӣ шавад. Албатта барои таъмини пурраи воридотивазкунӣ танҳо имкониятҳои як минтақа басанда нест, бинобар ин таҳлили иқтидори ҳар минтақа ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нақши муассир дорад.

Расми 1.1. Механизми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Амалигардонии стратегияи ивазкунии воридот дар иқтисодиёти минтақавӣ на танҳо ба истифодабарии лоиҳаҳои нави истеҳсолӣ, инчунин барои таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ равона карда мешавад. Бояд дар назар дошт, ки таъмини муваффақонаи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ, пеш аз ҳама, бо рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда алоқамандӣ дорад. Дар ин росто, дар навбати аввал бояд рақобатпазирӣ аз рӯи унсури нархӣ таъмин карда

шавад. Чунин ҳадафи воридотивазкунӣ бевосита бо амалигардонии сиёсати давлатӣ оид ба дастгирии истеҳсолкунандагони молҳои воридотивазкунанда таъмин карда мешавад. Давлат ба воситаи сиёсати берунии иқтисодии худ барои корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳои таъминкунандаи воридотивазкунӣ метавонад фишангҳои тарифӣ ва ғайритарифиро васеъ истифода барад. Чораҳои давлатӣ, ки барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо мусоидат менамоянд, пеш аз ҳама, истифодаи фишангҳои механизми ҳимоятгарии (протекционизми) селективӣ, квотакунонии ҳаҷми воридоти маҳсулот, ки нисбати он воридотивазкунӣ татбиқ карда мешавад, танзими тарифӣ-гумрукии ҳаҷми воридот ба ҳисоб мераванд. Дар ин ҷода корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо аз имтиёзҳои давлатии дастгирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ ҳаматарафа бояд истифода баранд.

Ҳамин тавр, таҳқиқи табиати назарияи воридотивазкунӣ ва хусусиятҳои амалигардонии он дар иқтисодиёти минтақавӣ нишон медиҳад, ки натиҷаи мусбат аз истифодаи стратегияи мазкур танҳо дар шароите дастрас карда мешавад, ки ҳамоҳангсозии фаъолияти хоҷагидорӣ корхонаҳо, соҳаҳо, иқтисодиёти минтақавӣ бо муқаррароти идоракунии марказӣ таъмин карда шавад.

Вобаста ба натиҷаҳои таҳқиқоти гузаронидашуда доир ба назарияи воридотивазкунӣ як қатор хусусиятҳои хоси ин стратегияро барои иқтисодиёти минтақавӣ ҷудо намудан мумкин аст, ки дар маҷмӯъ табиати онро муайян менамоянд:

1. Мавҷудияти шароитҳо барои дигаргуниҳои сохторӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ танҳо дар ҳолати мавҷудияти заминаҳои муайяни дохилӣ ва беруна имконпазир мегардад, ки дастагирии амиқи далатиро пешбинӣ мекунад;

2. Самаранокии дигаргуниҳои сифатӣ дар раванди тараққиёти иқтисодии минтақаҳо. Натиҷаи мусбати ташкил ва васеъкунии истеҳсолоти воридотивазкунӣ ба воситаи рақобатпазирии молистеҳсолкунандагони дохилӣ, истифодаи самаранокии иқтидорҳои мавҷудаи минтақаҳо, таъсиси сохтори

муосири иқтисодиёти миллӣ бо дарназардошти рушди инфрасохтори бозорӣ имконпазир мегардад;

3. Тағйирёбии таносуби воридот ва истеҳсолоти дохилӣ. Татбиқи стратегияи давлатии воридотивазкунӣ тамоюли рушди истеҳсолоти дохилиро бо баробари иваз намудани маҳсулоти воридшаванда ба бозори дохилӣ пешгӯи карда, метавонад барои воридоти техника ва технология сабаб шавад. Дар натиҷа афзоишёбии истеҳсолоти дохилӣ ба назар мерсад, чунки истеҳсолоти зиёдшаванда дар ҳар як зиннаи худ истифодабарии техника технологияи муосирро бо дарназардошти истифодабарии масолеҳи хориҷӣ талаб менамояд;

4. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба рушди инноватсионӣ мусоидат менамояд. Дар чорчӯбаи шиддатёбии нақши соҳаҳои бо технологияҳои пешрафта фаъолиятбаранда дар таъмини рушди воридотивазкунӣ, заминаи асосӣ на танҳо барои саноатикунони иқтисодиёти минтақа, инчунин ба таъсиси бозорҳои нави миллӣ барои истеҳсолоти васеъшаванда оварда мерасонад, ки барои ба даст овардани арзиши иловашудаи зиёд мусоидат менамояд;

5. Амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ бо баробари беҳтар намудани шароити савдо, ба воситаи ташкил ва истеҳсоли молҳои дар дохили мамлакат истеҳсолшуда ва пастшавии арзиши аслии онҳо, ба беҳдошти вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо, дар натиҷаи мукамалгардонии раванди тақсмоти байниминтақавии меҳнат оварда мерасонад.

Бо дарназардошти хислатҳои минтақавии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҷиҳатҳои муҳталифи онро муқаррар намудан мумкин аст. Стратегияи воридотивазкунӣ чараёни дигаргуниҳои миқдорӣ ва сифатиро дар иқтисодиёти минтақавӣ ба миён оварда, рушди истеҳсолоти молҳои ватаниро афзоиш медиҳад. Бо баробари ин маҳсулоти ватании афзоишёбанда дар ҳар як марҳила рақобатпазирии худро баланд намуда, ба рақобатпазирии молистеҳсолкунандагон, соҳаҳо, иқтисодиёти минтақа ва дар интиҳо ба рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат мерасонад. Танҳо дар шароити таъмин намудани чунин ҷиҳатҳо, стратегияи воридотивазкунӣ метавонад самаранокии худро нишон диҳад. Бинобар ҳамин ҳангоми татбиқи

стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман бояд тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ ба инобат гирифта шаванд. Зеро стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо дар замони муосир ба яке аз шартҳои зарурии таъмини бехатарии иқтисодӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи иқтисодиёти минтақавӣ дар сатҳи миллӣ баромад менамояд.

1.2. Усулҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ

Ҳадафгирии стратегияи давлатии ивазкунандаи воридот дар иқтисодиёти минтақа, ҳамчун раванди иваз намудани маҳсулоти воридотӣ бо молҳои истеҳсолоти дохилӣ дар назар дорад, барои таъмини бехатарӣ, инчунин навоарӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ равона карда мешавад.

Стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо аз рӯи як қатор нишондиҳандаҳо тасниф карда мешавад. Дар аксар ҳолат стратегияи воридотивазкуниро аз рӯи як нишондиҳанда муайян намудан имконнопазир аст. Дар байни нишондиҳандаи таснифот субъект, объект, муҳлат, таркиб, дараҷаи муқаррар намудан ва самтҳои тараққиёти воридотивазкунӣ мавқеи калидӣ доранд. Дар умум воридотивазкуниро ҳамчун стратегия аз рӯи чунин хислатҳо гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: «аз нуқтаи назари субъекти хоҷагидорӣ – давлатӣ, минтақавӣ, соҳавӣ ва воҳидӣ; аз нуқтаи назари объект – воридотивазкунии маҳсулот, хизматрасонӣ, иттилоотӣ ва технологӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, воридотивазкунии лоиҳаҳо ва ғайра; аз рӯи муҳлат – дарозмуддат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуддат; аз рӯи таркиб – мутобиқшаванда, фаъол, ғайрифавол ва воридотивазкунии пурра ва қисмӣ; аз рӯи самти воридотивазкунӣ – стратегияи ба бозори дохилӣ нигаронида, стратегияи ба бозори беруна нигаронида ва воридотивазкунии омехта; аз рӯи дараҷаи муқаррар намудани самтҳои тараққиёти воридотивазкунӣ – комплексӣ ва алоҳида» [64].

Баъзе муҳаққиқон ба сифати таснифи «стратегияи воридотивазкунӣ пойгоҳи истеҳсолӣ, модели татбиқи онро ҷудо менамоянд» [79, 374-379]. Ба фикри ин олимон ба интихоби стратегияи воридотивазкунӣ омилҳои гуногун аз қабيلي

омилҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, табиӣ, фарҳангӣ ва экологӣ таъсир мерасонанд. Иқтисоддонҳои рус М.А. Вихренко ва Е.В. Волкова чунин омилҳоро «ба беруна, аз ҷумла омилҳои бозорӣ, танзими давлатӣ, вазъияти макроиқтисодӣ дар мамлакат ва омилҳои дохилӣ, ба монанди захираҳои инвестиционӣ, иқтидори истеҳсолӣ, содиротӣ, меҳнатӣ ва инноватсионии минтақаро ҷудо менамоянд» [71, 98-102].

Баробари ин мутобиқшавии стратегияи воридотивазкунӣ бо стратегияи умумии тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аҳамияти калон дорад. Бо дарназардошти он, ки ҳар як минтақа дорои стратегияи воридотивазкунии минтақавӣ мебошад, бинобар ҳамин шакл ва усулон хоҳу но хоҳ бо сиёсати иқтисодии давлат алоқамандӣ дошта, ногузир хусусиятҳои тараққиёти минтақаҳоро ба инобат гирифтани лозим аст.

Ҳалли муваффақонаи масъалаи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо аз бисёр ҷиҳат аз натиҷаҳои амалигардонии он вобастагӣ дорад. Дар ин ҷода як қатор муносибатҳоро барои арзёбии самаранокии ин раванд ҷудо намудан мумкин аст.

Арзёбии ҷораҳои давлатии сиёсати саноатӣ дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ. Дар ин самт самаранокии татбиқи сиёсати саноатӣ дар минтақа арзёбӣ гардида, ҳадафҳои афзалиятноки он муайян карда мешаванд. Чунин усул имкон медиҳад, ки таҳлили самаранокии воридотивазкунӣ дар минтақаҳо арзёбӣ ва объектҳои идоракунии он фарқгузорӣ карда шаванд. Вобаста ба фарқгузориҳои объектҳои идоракунии истеҳсолоти саноатӣ амалӣ гардонидани маҷмуи ҷораҳои давлатӣ доир ба татбиқи сиёсати саноатӣ зарур арзёбӣ карда мешавад.

Иқтисоддонони рус В.Л. Сомов ва В.А. Марков самаранокии стратегияи воридотивазкуниро дар минтақаҳо бо нишондиҳандаҳои миқдорӣ дар се марҳила арзёбӣ менамоянд [106, 65-71].

Марҳилаи якум ба муайян намудани раванди воридотивазкунӣ дар минтақа асос меёбад. Марҳилаи дуюм, арзёбии самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкуниро дар ҳудуди минтақаҳо пешбинӣ мекунад; Марҳилаи сеюм, муайян намудани истеҳсолоти афзалиятнокро пешбинӣ мекунад, ки қобилияти иваз намудани маҳсулоти воридотиро дорад.

Дар ин муносибатҳо муқоиса кардани натиҷаҳои ба даст овардашуда байни минтақаҳо ва муайян намудани саҳми ҳар як субъект ба иқтисодиёти мамлакат пешбинӣ шудааст.

Ба сифати нишондиҳандаи миқдорӣ коэффитсиенти пешрафти истеҳсолоти дохилӣ нисбат ба воридот, ҳассосияти истеҳсолоти дохилӣ ба талаботи молҳои воридотӣ, суръати пешрафти истеҳсолот ва истеъмолати воридот истифода шуда метавонанд.

Ба ақидаи олимони ватанӣ ба монади Алиджанов Д.А. «дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ арзёбии самаранокии он дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ дар микросатҳ, мезосатҳ ва макросатҳ, коэффитсиентҳои рӯйпӯшкунӣ ҳаҷми воридот бо содирот, муқоисакунии квотаи воридотӣ, содиротӣ ва савдои беруна, инчунин вазни қиёсии воридот дар истеъмолат истифода мешаванд» [10].

Фишангҳои номбурда барои қабули қарорҳои идоракунӣ дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар соҳаҳо ва минтақаҳо зарур мебошанд. Як қатор иқтисоддонон, аз ҷумла Бондарчук Н.В. равишро пешкаш мекунанд, ки дар асоси он низоми арзёбии самаранокии лоиҳаҳои воридотивазкунӣ дар соҳаҳои мухталиф мавқеъ гирифтаанд, ки аз се гурӯҳ иборат мебошанд [70, 109-111].

- Гурӯҳи якум нишондиҳандаҳои микроиқтисодии самаранокии лоиҳаҳои воридотивазкунӣ.
- Гурӯҳи дуюм нишондиҳандаҳои мезоиқтисодии самаранокии воридотивазкунӣ вобаста аз самтҳои соҳавӣ ва минтақавӣ;
- Гурӯҳи сеюм нишондиҳандаҳои макроиқтисодии самаранокии воридотивазкунӣ вобаста аз дастовардҳои иқтисодиёти миллӣ.

Ҷоиз ба қайд аст, ки нишондиҳандаҳои самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҳамгирии истифодаи муваффақонаи хусусиятҳои истифодаи тамоми омилҳои мавҷудаи истеҳсолиро бо дарназардошти самарои синергетикӣ дар назар дорад.

Таҳлил собит намуд, ки дар муайян кардани самаранокии воридотивазкунӣ равишҳои мухталифи концептуалӣ ба назар мерасанд, ки онҳо муносибатҳои гуногунро ифода менамоянд. Мусаллам аст, ки «новобаста ба равишҳои гуногун, нишондиҳандаҳои самаранокии стратегияи воридотивазкуниро чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: дараҷаи дастрасии ҳадафҳои муқарраршуда; натиҷаҳои ба даст оварда; истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолоти мавҷуда; шиддатнокии инкишофи истеҳсолоти ивазкунандаи воридот; сатҳи ташкилии раванди воридотивазкунӣ; сатҳи натиҷагирии воридотивазкунӣ ва муқоисаи он бо хароҷоти истеҳсолӣ» [10].

Аз сабаби он, ки татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар худ маҷмуи нишондиҳандаҳои самаранокиро инъикос менамояд, бинобар ин дар амалигардонии он натиҷагирии чораҳои ба нақша гирифташуда зарур ба ҳисоб меравад. Ба фикри мо, ин нишондодҳо бояд ҳамгироии муваффақонаи дастрасии чунин ҳадафҳои заруриро бояд фаро гирад:

- 1) таъмини амнияти иқтисодиёти минтақавӣ;
- 2) баланд бардоштани дараҷаи инноватсионии иқтисодиёти минтақавӣ ба воситаи ҷорӣ кардани натиҷаҳои пешрафтаи технология ва дар ин росто таҷдиди истеҳсолот;
- 3) таъмини фаъолияти муътадил ва инкишофи бозори дохилӣ;
- 4) таъмин намудани афзоиши истеҳсолоти дохилӣ;
- 5) фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ;
- 6) баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии истеҳсолоти воридотивазкунӣ ва иқтисодиёти минтақавӣ;
- 7) беҳтар кардани вазъияти иқтисодии минтақавӣ ва баланд бардоштани сатҳи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо.

Масоили ҷойдошта дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо:

- сатҳи пасти фаъолнокии инноватсионии корхонаҳо, ки дар ҳиссаи хурди маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаҷми умумии молҳои дар минтақа истеҳсолшуда ифода меёбад;

- пурра маблағгузорӣ нашудани истеҳсолоти нав аз тарафи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ;

- афзоиши хавфи инвеститсионӣ, ки ба коҳиши ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ ва дохилӣ барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо сабаб мешавад;

- тавозуни манфии савдои хориҷӣ.

Барои бартараф намудани масоили ҷойдошта як қатор чораҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо андешида мешаванд:

- ҳамгироии корхонаҳои минтақаҳои мамлакат ва кооператсияи байниминтақавии онҳо ҳамчун самти баланд бардоштани тараққиёти инноватсионии минтақаҳо, ки ба зиёдшавии ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолшаванда оварда мерасонад;

- маблағгузориҳои давлатии корхонаҳои истеҳсолии нав ба воситаи пешкаш намудани субсидияҳо, такмил додани сиёсати пулию қарзӣ, ҷорӣ намудани речаи қарздиҳии имтиёзнок ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти воридотивазкунӣ;

- ба роҳ мондани тақсимои байниминтақавии меҳнат барои мубодилаи мол ва истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда;

- дастгирии давлатии аз нав таҷҳизонидани корхонаҳои истеҳсолӣ ва ҳавасманд кардани содироти маҳсулот;

- ба роҳ мондани хариди давлатии молҳои ивазкунандаи воридот, ки талаботи ибтидоиро ба маҳсулоти воридотивазкунанда қонеъ гардонида, истеҳсолкунандагони молҳои воридотивазкунандаи минтақавиро дастгирӣ менамояд;

- таъмини самаранокии танзими давлатии воридотивазкунӣ дар самти дастгирии соҳибкории хурду миёна ва бартараф намудани монетаҳои воридшавӣ ба бозор барои ҷунин соҳибкорон.

Амалигардони стратегияи воридотивазкунӣ дар ҳама сатҳҳои хоҷагидорӣ (микроиқтисод, мезоиқтисод ва макроиқтисод) метавонад бо усулҳои гуногун

татбиқ карда шавад. Дар адабиёти иқтисодӣ оид ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ асосан ду усули маъмулӣ шарҳ дода мешавад: мустақим ва ғайримустақим. Усули мустақим асосан бо истифодаи механизмҳои сиёсати ҳимоятгарой (протекционистӣ) амалӣ гардида, усули ғайримустақим бештар бо истифодаи усулҳои танзими тарифӣ ва ғайритарифии савдои беруна татбиқ карда мешавад. Лекин дар амалия усули мустақим ва ғайримустақим метавонад дар алоқамандӣ ва якҷоягӣ истифодашуда, якдигарро пурра намояд.

Аз рӯи таъинот стратегияи воридотивазкунӣ метавонад ба бозори дохилӣ ё ба бозори беруна нигаронидашуда бошад ё таъинотии омехта бошад. Воридотивазкунии ба бозори дохилӣ нигаронида пешбинӣ мекунад, ки истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунӣ барои коҳиш ва ё пурра аз бозори дохилӣ берун намудани молҳои воридотӣ равона карда мешавад. Стратегияи воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронида пешбинӣ мекунад, ки истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунӣ баробари таъмини бозори дохилӣ ва коҳиш додани воридоти молҳо ба содирот низ равона карда мешавад.

Расми 1.2. Вариантҳои имконпазири стратегияи воридотивазкунӣ ва натиҷаҳои пешбинишаванда

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Стратегияи давлатии воридотивазкунии омехта бошад, ҳамзистии ивазшавии гурӯҳи молҳои алоҳидаро дар назар дорад, ки онҳо дар айни ҳол ворид карда мешаванд. Чунин намуди амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ ҳатман шумораи истеҳсолоти дохилиро ба инобат гирифта, танҳо дар он соҳаҳо ва минтақаҳо татбиқ карда мешавад, ки самаранокии истеҳсоли баландтар ва рақобатпазирии баланд доранд. Ин намуди стратегияи воридотивазкунӣ ташкили корхонаҳои муштарак ва ташкили истеҳсоли молҳои воридотивазкуниро пешбинӣ мекунад, ки бо иқтисори мавҷудбуда ва омилҳои дохилӣ бо дарназардошти истифодаи техника ва технологияи хориҷӣ таъмин

карда мешаванд. Ба таври умумӣ намудҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар расми 1.2 нишон дода шудааст.

Дар назари аввал интиҳоби намуди стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон душвор ба назар мерасад. Зеро аз интиҳоби дурусти стратегияи воридотивазкунӣ татбиқи саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун стратегияи чоруми миллӣ ва тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо вобастагии калон дорад.

Азбаски дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми барзиёди воридоти мол ба назар мерасад, бинобар ҳамин татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бояд аз намуди дохилӣ оғоз карда шуда, марҳила ба марҳила ба стратегияи воридотивазкунии берунӣ ва баъдан ба омехта гузаштан мувофиқи мақсад мебошад. Инчӯ сӯхан дар бораи дар навбати аввал бо оғози стратегияи воридотивазкунӣ ғанигардонии бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ ва коҳиш додани маҳсулоти воридотӣ меравад. Зеро татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ, пеш аз ҳама, бояд ба коҳиш додани ҳаҷми воридот ва таъминоти бозори дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ равона карда шавад. Аз ин лиҳоз татбиқи стратегияи воридотивазкунии дохилӣ метавонад дар натиҷаи инкишоф ёфтани истеҳсолоти дохилӣ ба стратегияи воридотивазкунии беруна гузарад. Дар ин радиф, албатта, унсурҳои стратегияи воридотивазкунии омехта хоҳу ноҳӯ ба назар мерасад. Зеро ташкил намудани истеҳсолоти воридотивазкунанда бе ҷалби техника ва технологияи хориҷӣ имконнопазир мегардад. Махсусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар иқтисодиёти миллӣ истеҳсоли таҷҳизоти истеҳсолӣ ҳоло дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад. Дар ин бора иқтисоддонони ватанӣ, ба монанди Алиджанов Д.А. чунин қайд мекунад: «Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва таҷдиди соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои зиҷ бо кишварҳои, ки оид ба таъмин ва таҷдиди таҷҳизоти истеҳсолӣ таҷрибаи бой андӯхтаанд, аҳамияти калон дорад. Дар ин ҷода мавқеи махсусро равандҳои ҳамгирӣ, пеш аз ҳама, иштироки соҳаҳо ва корхонаҳои истеҳсолӣ дар фаъолияти корпоратсияҳои фаромиллӣ ишғол менамоянд. Дар ин самт механизми ҳамгирӣ «Альянси стратегӣ» нақши муассир дорад, ки дар

доираи он бо дарназардошти нигохдории озодии корхонаҳо мутобиқсозии малакаи касбӣ барои таъмини рақобатпазирии корхонаҳо ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам бозори беруна таъмин карда мешавад» [60, 93-94].

Амалигардони стратегияи ивазкунии воридот дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите самаранок мешавад, ки агар истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахш бошад. Албатта, ҳангоми амалигардони стратегияи воридотивазкунӣ, бояд дар аввал талаботи дохилӣ ба молҳои ивазшавандаи воридотӣ таъмин гардида ва дар оянда содироти он бо дарназардошти дарёфти бозори берунаи фурӯш ба роҳ монда шавад. Яъне дар стратегияи воридотивазкунӣ ногузир ба воридотивазкунии дар оянда ба содирот нигаронида афзалият пайдо мекунад. Зеро чунин муносибат имкон медиҳад, ки рақобатпазирии молҳои истеҳсоли ватанӣ доимо дар сатҳи муайян нигоҳ дошта шуда, марҳила ба марҳила баланд карда шаванд.

Дар ин бобат Бондаренко Е.И. дуруст қайд менамояд, ки «барои татбиқи стратегияи воридотивазкунандаи дар оянда ба содирот нигаронида, бояд омилҳо ва захираҳои асосӣ ба инобат гирифта шаванд» [69, 5-14]. Бинобар ин омилҳо ва захираҳои ба воридотивазкунӣ равона шавандаро ба дохилӣ ва беруна ҷудо намудан зарур мебошад. Ба ақидаи Назарчук Е.Н. «омилҳо ва захираҳои дохилӣ имкониятҳои истеҳсолӣ, инвестиционӣ, кадрӣ ва технологияи корхонаҳо, инчунин унсурҳои низоми менеҷмент, аз қабيلي мақсадҳои стратегӣ ва сифатҳои он ба ҳисоб мераванд» [127]. Баробари ин муҳаққиқи мазкур унсурҳои берунаро низ ҷудо кардааст, ки ба «стратегияи воридотивазкунӣ таъсир мерасонанд. Ба ин омилҳо дохил мешаванд:

- унсурҳои бозорӣ (ҳаҷми бозори дохилӣ ва беруна, талабот ба моли истеҳсолшаванда ва шакли рақобат дар соҳа);
- низоми танзими давлатии амалиётҳои содиротӣ ва воридотӣ (сатҳи ҳимояи истеҳсолкунандагони дохилӣ аз рақибони беруна ва дараҷаи ҳавасмандгардони содирот» [127].

Ҳамин тавр, ба сифати унсурҳо ва захираҳои стратегияи воридотивазкунӣ чунин захираҳои дохилӣ ва беруниро аз ҳам ҷудо намудан мумкин аст.

«Захираҳои дохилии стратегияи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама имкониятҳои ташаккули талаботи дохилӣ ба маҳсулоти истеҳсолшудаи ватанӣ аз тарафи ҳама субъектони хоҷагидорӣ, дастгирии давлатии истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, иқтидори инвеститсионии корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳо дарбар мегиранд» [11].

Захираҳои берунаи стратегияи воридотивазкунӣ ин имкониятҳои истифоданашудаи ташаккули талаботи беруна ба маҳсулоти ватанӣ аз тарафи субъектони хоҷагидорӣ кишварҳои хориҷӣ мебошанд.

Таҳлил собит менамояд, ки барои татбиқи самараноки стратегияи воридотивазкунӣ кооператсияи байниминтақавӣ аҳамияти калон дорад. «Чунин муносибат таъсисёбии марказҳои воридотивазкуниро дар минтақаҳои алоҳида пешбинӣ карда, дар сатҳи иқтисодиёти миллий ташкили ассотсиатсияи истеҳсолкунандагони молҳои воридотивазкуниро бо шарикӣ бахши хусусӣ ва давлат тақозо менамояд. Нақши давлат дар татбиқи стратегияи ивазкунии воридот дар минтақаҳо, пеш аз ҳама, дар муаммалгардонии унсурҳои менеҷмент бо мақсади ҳавасмандгардонии афзоиши истеҳсолоти дохилӣ ифода меёбад (дараҷаи дастрасии қарзҳои бонкӣ ба истеҳсолкунандагон барои васеъ намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот, пешкаш намудани имтиёзҳои андозӣ, Ҳимояи истеҳсолкунандаи дохилӣ аз рақибони беруна ба воситаи истифодаи механизмҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ танзими савдои беруна ва ғайра)» [10]. Дастгирии давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо масъалаи марказии ин раванд ба ҳисоб меравад. Зеро давлат барои ҳавасмандгардонии афзоиши маҳсулоти ивазкунандаи воридот метавонад як қатор имтиёзҳои истеҳсолиро ба корхонаҳо ва соҳаҳо пешкаш намояд.

Ҳангоми интиҳоби стратегияи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама самти татбиқи он муайян шуданаш лозим аст. Яъне истеҳсолоти дохилии маҳсулоти воридотивазкунанда ва ё ивазкунии воридоти ашёи хом, масолеҳ, таҷҳизот ва технология. Ҳангоми интиҳоб намудани афзоиши истеҳсолоти дохилӣ бояд тарзи дастгирии давлат, унсурҳои дохилии корхона (иқтидорҳои кадрӣ, маркетингӣ, инноватсионӣ ва ғайраҳо) мавриди таҳлил қарор дода шаванд. Дар

ҳолати тағйирёбии таъинот ва ё ивазшавии унсурҳои алоҳида, интиҳоби истехсолкунандаи ватанӣ суръат мегирад. Дар ҳолати зарур шуморидани инкишофи истехсоли дохилии масолахҳои пурракунанда бар ивази воридот, боз ба дастгирии давлатӣ таъям намудан лозим аст. Баробари ин қайд намудан зарур аст, ки дар сурати интиҳоби ин ё он самти воридотивазкунӣ (истехсолоти дохилӣ ва ё ивазкунии унсурҳои алоҳида) истифодаи намуди омехтаи воридотивазкунӣ низ аз эҳтимол дур нест.

Вобаста ба таснифоти намудҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ таъкид намудан зарур аст, ки «ин стратегия вобаста аз дараҷаи кам кардани молҳои воридотӣ аз бозори дохилӣ ба қисман иваз намудани воридот ва ё пурра иваз намудани он ҷудо карда шуда, аз рӯи сатҳи истифодаи захираҳои истехсоли дохилӣ ва хориҷӣ дар ҷараёни ташкили истехсолот воридотивазкунии сатҳи якум ва дуюм фарқ карда мешавад, аз рӯи соҳаҳо бошад, воридотивазкунӣ метавонад саноатӣ, кишоварзӣ ва ё комплексӣ бошад» [64, 104-111].

Вобаста ба ин гуфтаҳо қайд намудан зарур аст, ки интиҳоби намуди стратегияи воридотивазкунӣ ба иқтисодии мавҷудаи иқтисодии минтақа ва имкониятҳои васеъ кардани он алоқамандии зич дорад. Зеро ҳангоми татбиқи ин стратегия арзёбии афзалиятҳои соҳаҳо барои рушди воридотивазкунӣ зарур ба ҳисоб меравад.

Барои корхонаҳои фаъолиятбаранда алгоритми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар марҳилаи аввал иваз намудани стратегияи пешрафти корхона ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи интиҳоби самти стратегияи воридотивазкунӣ дастгирии давлатии ин раванд зарур буда, фишангҳои инкишофи дохилии корхонаҳо дигаргун мегарданд.

Механизми идоракунии татбиқи стратегияи воридотивазкунанда маҷмуи ҷораҳоро ифода менамояд, ки марҳила ба марҳила амалигардонии воридотивазкуниро дар шароити муосир таъмин менамояд (расми 1.3).

Коркарди нақшаи ивазкунии воридот	• Таҳлили талабот ва маҳсулоти воридотивазкунӣ; • Арзёбии иқтидор ва захираҳои мавҷуда; • Таҳлили омилҳои маҳсулоти воридотивазкунӣ.
Оғози истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот	• Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунандаи мавҷуда; • Ташкили истеҳсоли маҳсулоти нави воридотивазкунанда.
Санҷиши натичаҳо, назорати ичроиши нақша	• Арзёбии сатҳи сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда; • Ҷустуҷӯи захираҳои дохилӣ; • Ҷустуҷӯи захираҳои беруна.
Ташаққулёбии таъсиррасонии менеджментӣ	• Истифодаи захираҳои дохилӣ; • Истифодаи захираҳои беруна; • Тақомули инфрасохтори корхонаҳо; • Қбули қарори дахлдор оид ба давом додан ва ё қатъ гардонии истеҳсолот.

Расми 1.3. Марҳилаҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи корхонаҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар марҳилаи аввали таҳияи нақшаи воридотивазкунӣ дар корхонаҳо муайян намудани сатҳи рақобатнокӣ дар бозори дохилӣ ва беруна ҷараён гирифта, афзалиятҳои рақобатии корхона муайян карда мешаванд. Сипас оид ба ҳадафҳои амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар самти интихоб шуда бо қабули қарори махсус муқаррар карда мешавад.

Дар марҳилаи ташкили истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот вобаста аз натиҷаҳои таҳлили гузароиндашудаи бозор, яъне муайян намудани таносуби ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти вучуд дошта ва барои воридотивазкунанӣ равона мешуда, қарори дахлдор қабул карда мешавад.

Дар марҳилаи гузаронидани санҷиши натиҷаҳо ва иҷроиши нақшаи пешбинишуда баҳогузори микдорӣ ва сифатӣ ба маҳсулоти истеҳсолшуда

татбиқ карда шуда, дарёфти захираҳои истифоданашуда барои истеҳсоли воридотивазкунӣ муайян карда мешаванд.

Марҳилаи ниҳоии татбиқи стратегия, ки ба ташаккулёбии таъсиррасонии менеҷмент алоқаманд буда, ба натиҷаҳои марҳилаҳои гузашта баҳо дода мешавад, имкон фароҳам меорад, ки вазъияти дар корхона ва ҳам дар соҳа ба миён омада тавсир дода шавад. Чунин амал бо мақсади саривақт ба инобат гирифтани тағйиротҳои ба миён меомада иҷро карда мешавад.

Ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот дар сатҳи корхонаҳо вақти зиёд, захираҳои иловагии молиявӣ, ҷалби мутахассисони баландихтисос ва унсури калидиро ба монанди хоҳиши истеҳсолкунандагон барои мусоидат дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақа, истифодабарии навовариҳои гуногун, мутобиқшавӣ ба вазъияти бозорӣ дохилӣ ва берунаро талаб менамояд.

Ҳамин тавр, намудҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо дарназардошти банақшагирии стратегӣ ва пешгӯикунии корхонаҳои амалкунанда ва таъсисёбанда, инчунин механизми идоракунии татбиқи воридотивазкунӣ, дар навбати аввал мақсади фаъолияти корхонаҳои дар ин раванд иштироккунандаро вобаста аз сатҳи рақобатпазирӣ ва ташаккулёбии талабот ба моли ивазкунандаи воридотӣ истеҳсолшуда дар бозори дохилӣ ва дар дурнамо барои бозори берунаро дар назар дорад.

1.3. Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ

Тараққиёти тағйирёбандаи бозори ҷаҳонӣ аз шиддатёбии ҷараёнҳои ҷаҳонишавӣ дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат ва густариши алоқамандии корхонаҳо, соҳаҳо ва минтақаҳои иқтисодиёти миллӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон тамоюлҳои иқтисодӣ тафриқа ва махсусгардонии кишварҳои дунёро бо назардошти пешрафти минтақаҳои худ инъикос менамоянд. Дар ин ҷода хусусиятҳои хоси таъминоти рушди иқтисодӣ дар мамлакатҳои дунё ба назар мерасад. Пӯшида нест, ки дар замони муосир алоқаҳои берунииқтисодӣ мураккаб гардида, вобастагии иқтисодиёти мамлакатҳои алоҳида аз воридоти мол ва хизматҳо пурзӯр шуда истодааст. Вобаста ба ин ба ҳолати «мустақилият ва

устувории иқтисодии як қатор кишварҳо хатарҳои назаррас ба миён омада истодааст. Маъмул аст, ки шомилшавӣ ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ хоҳу но хоҳ ба таъмини амнияти иқтисодиёти миллӣ мушкилотҳоро ба миён оварда, дар ин васила барои рушди иқтисодӣ монеъаҳои гуногунро ба вуҷуд меорад» [16].

Маълум аст, ки таъминоти рушди иқтисодии муътадил ва самаранок чӣ дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ ва чӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ аз татбиқи сиёсати иқтисодии самаранокӣ давлат оид ба истифодаи омилҳои дохилӣ ва беруна вобастагии қавӣ дорад. Зеро мавҷудият ва таъсири чунин омилҳо, пеш аз ҳама, дар рақобатпазирии молистеҳсолкунандагони дохилӣ, афзоиши ҳаҷми барориш дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ва миллӣ зоҳир мегардад. Дар чунин шароит, коркарди стратегияи тараққиёт ба масъалаи муҳим мубаддал гардида, он дар сатҳи давлат афзалиятнок эътироф карда мешавад.

Ба гуфти Горев В.П. «ҳангоми муносибати оқилона, ҳодисаҳои бухронӣ дар ибтидо метавонанд ба ташаккули заминаҳои тараққиёти инноватсионӣ ва тағйироти прогрессивӣ мусоидат намуда, муборизаи рақибона имкон медиҳад, ки қобилияти хоҷагидорӣ дақиқ муайян карда шавад» [77, 74-80].

Инкишофи қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият одатан бо зарурияти истифодабарии ҳадди аксари иқтидорҳои истеҳсолии дохилӣ барои офаридани неъматҳои моддӣ ва маънавӣ ба миён омада, барои баратараф намудани масъалаҳои тафриқабандии сохтори хоҷагидорӣ ва худтаъминкунии иқтисодиёт бо молу хизматҳои зарурӣ, истифодаи ҳамаҷонибаи захираҳои мавҷудбуда, техника технологияҳои муосир равона карда мешаванд. Аз ин лиҳоз зарурати дастгирии истеҳсолкунандагони дохилии мол ва хизматҳо ба воситаи Ҷимоя намудани онҳо аз рақибони беруна дар ҳар як давраи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ аз тарафи аксарияти мутахассисони соҳа ҷонибдорӣ карда мешаванд.

Маъмул аст, ки сиёсати давлатии савдои озод дар давраҳои инкишофёбии мутасили соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт самарани хуб нишон медиҳанд, чунки барои истеҳсолоти васеъшаванда дарёти бозорҳои нав барои фурӯш унсури муҳими чунин сиёсат ба ҳисоб меравад [95, 65-77].

Фаъолияти иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон тафовути муносибатҳои кишварҳои тараққикарда ва тараққикардаистодаро нишон медиҳад, ки бо ҳислатҳои хос тавсиф карда мешаванд. Бинобар ҳамин татбиқи сиёсати давлатии савдои озод бештар ба кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафта хос буда, дар кишварҳои тараққикардаистода амалигардонии стратегияи ивазкунии воридот бештар ба назар мерасад. Сабаб дар он аст, ки аксарияти мамлакатҳои тараққикардаистода чараёни саноатикунониро пурра аз сар нагузаронидаанд. Хол он ки мамлакатҳои тараққикарда дар шароити татбиқи принципҳои тараққиёти пасоиндустриалӣ қарор доранд. Мутобиқан дар чараёни саноатикунонӣ чораҳои дастгирии давлат бештар барои тараққӣ додани истеҳсолоти воридотивазкунӣ равона карда мешаванд, дар мамлакатҳои тараққикардаи саноатӣ бошад дастгирии давлатии истеҳсолкунандагон ба ҳавасмандгардонии тараққиёти истеҳсолоти ба содирот нигаронида равона карда мешавад. Боиси қайд аст, ки дар ин раванд истеҳсолкунандагони мамлакатҳои тараққикарда молҳои содиротии худро ба туфайли рақобатпазирии баланд дар бозорҳои ҷаҳонӣ пешбарӣ намуда, гардиши молҳои хориҷиро дар ин бозорҳо коҳиш медиҳанд. Дар ҷорҷӯбаи амалигардонии саноатикунонӣ мамлакатҳои тараққикардаистода кӯшиши худро ба инкишофи иваз кардани молҳои воридотӣ дар бозори миллий равона месозанд, ки ба туфайли диққатҷалбкунандагӣ барои истеъмолкунандагон, алалхусус аз рӯи шартҳои нархи ва сифатии рақобатпазирӣ фарқ мекунанд.

**Чадвали 1.2. - Нишондиҳандаҳои асосии тараққиёти як қатор мамлакатҳои тараққикардаи стода
дар солҳои 1985-2021**

Мамлакат	Нишондиҳанда	1985	1995	Суръати миёнаи рушд дар солҳои 1985-1995 (фоиз)	2021	Суръати миёнаи рушд дар солҳои 1995-2021 (фоиз)	Суръати миёнаи рушд дар солҳои 1985-2021 (фоиз)
Бразилия	ММД асли, млрд. Доллар	133,0	647,4	6,5	1724,4	3,8	5,2
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	6,0	8,1	1,2	13,6	2,0	1,6
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	9,0	4,4	-2,8	19,4	5,8	1,5
Мексика	ММД асли, млрд. Доллар	194,1	740,3	5,5	1425,6	2,6	4,0
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	3,7	7,4	2,8	26,4	5,0	3,9
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	5,7	5,1	-0,04	28,0	6,8	3,2
Кореяи Чанубӣ	ММД асли, млрд. Доллар	27,3	260,6	9,4	1335,1	6,5	7,9
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	0,9	25,7	14,4	44,0	2,1	8,0
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	7,5	26,9	5,2	38,0	1,3	3,2
Чин	ММД асли, млрд. Доллар	581,4	2160,5	5,4	10375,2	6,2	5,8
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	0,9	2,9	4,7	23,4	8,4	6,6
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	0,7	4,1	7,6	20,5	6,4	1,1
Ҳиндустон	ММД асли, млрд. Доллар	429,9	762,8	2,3	4570,7	7,1	4,7
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	2,0	2,7	1,2	5,9	3,1	2,0
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	4,0	4,8	0,8	10,6	3,1	2,0
Миср	ММД асли, млрд. Доллар	14,4	79,2	7,1	411,4	6,5	6,8
	Ҳиссаи содироти молҳо дар ММД (%)	7,7	2,4	-4,6	8,5	4,9	0,2
	Ҳиссаи воридоти молҳо ММД (%)	14,5	6,8	-3,0	15,5	3,2	0,1

Бо нархҳои муқоисавӣ бо қурби соли 2021.

Сарчашма: [95; 110].

Чунин тарзи «татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба мамлакатҳои тараққикардаи стода имкон фароҳам овард, ки суръати рушди иқтисодӣ ва тағйироти мусбатро дар сохтори тавозуни пардохт таъмин намоянд» [136]. Дар ҷадвали 1.2 маълумот оид ба нишондиҳандаҳои асосии тараққиёти як қатор мамлакатҳои тараққикардаи стода дар солҳои 1985-2021 оварда мешавад.

Гуфта мешавад, ки «баробари ин ҳангоми истифодаи стратегияи воридотивазкунӣ якҷанд вариантҳои татбиқи он имконпазир ҳастанд. Таҷрибаи мамлакатҳои гуногун оид ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ се тарзи истифодаи онро нишон медиҳад: таъиноти дохилӣ, таъиноти беруна ва воридотивазкунии омехта. Инкишофи истеҳсолоти воридотивазкунии таъиноти дохилӣ бо мақсади азхуд намудани бозори дохилӣ сурат мегирад. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ миллий, стратегияи мазкур ба ақибмонии технологӣ ва ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ гардида, ба пайдоиши соҳаҳои пешрафта дар иқтисодиёт монетаҳо эҷод менамояд, ки истифодаи дастовардҳои пешрафти илму-техникаи ҷаҳониро маҳдуд мекунад» [131]. Истифодаи ин тарзи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ «дар тараққиёти кишварҳои нави индустриявии Амрикои Лотинӣ марҳилаи муҳим ба ҳисоб меравад. Ба ин гурӯҳ пеш аз ҳама Бразилия, Аргентина, Мексика, Чили, Парагвай ва Уругвай дохил мешаванд» [110].

Татбиқи «стратегияи давлатии воридотивазкунии таъиноти дохилӣ дар таъсисҳои иқтисодӣ миллии диверсификацияшуда бо тавсеаи истеҳсолоти молҳои зарурӣ бо қувваи дохилӣ нақши калидиро иҷро намуд. Бо мақсади ҷимояи иқтисодӣ худ аз экспансияи Амрикои Шимолӣ дар солҳои 50-60-уми асри XX, кишварҳои Амрикои Лотинӣ як қатор чораҳои паст намудани нархи маҳсулоти истеҳсоли дохилиро татбиқ намуда, воситаҳои аз ин ҳисоб сарфашударо ба таҷдиди соҳаҳои саноат равона сохтанд» [95].

«Ба ҳайси асоси концептуалии татбиқи чунин стратегия назарияи иқтисодӣ минтақавӣ баромад намуд, ки аз тарафи гурӯҳи олимони Амрикои Лотинӣ бо роҳбарии котиботи Комиссияи иқтисодии СММ барои Амрикои Лотинӣ, махсусан аз ҷониби Р. Пребиш коркард шуда буд. Мутобиқи

концепсияи мазкур талабот ба маҳсулоти бахши аввалиндараҷаи мамлакатҳои тараққикардаистода (ашё ва масолах) нисбат ба талаботи чандирнокии баланд ба молҳои саноатии мамлакатҳои тараққикарда, дорои чандирнокии паст аз рӯи даромад мебошад. Мутобиқан дар пешомади дарозмуддат мамлакатҳои тараққикарда ногузир бо бадшавии шароити мубодила дучор гардиданд. Роҳҳои бартараф намудани ақибмонии иқтисодии мамлакатҳои тараққикардаистода, ки аз рӯи ин назария пешкаш шуда буданд, бо татбиқи саноатикунони воридотивазкунӣ ва гузариш ба тараққиёти ба бозори дохилӣ нигаронида алоқамандии зич доштанд» [109]. Дар натиҷа ҳамаи ин чораҳо ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани шуғли аҳоли ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонӣ дар ин минтақа мусоидат намуданд. Концепсияи Р.Пребиш «ба нақши давлат ва татбиқи ислоҳоти аграрӣ, молиявӣ ва институтсионалӣ, ки ба бартараф намудани ақибмонии иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатҳо равона шуда буданд, диққати ҷиддӣ меод» [94, 4-21].

Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ дар ду марҳила амалӣ карда шуд. Дар марҳилаи якум кӯшиши мақомоти давлатӣ бештар ба ҳавасмандгардонии истеҳсолоти дохилии маҳсулоти истеъмолӣ равона шуда буд. Дар марҳилаи дуюм, истеҳсоли молҳои табиноти истеҳсолӣ, пеш аз ҳама таҷҳизоти истеҳсолӣ дастгирӣ карда шуд.

Масалан, дар Мексика дар тӯли солҳои 1940-1954 ивазшавии босуръати молҳои воридотии истифодаашон кӯтоҳмуддат ба воситаи татбиқи сиёсати фаъолонаи протекционистӣ бо пешкаш намудани имтиёзҳои андозӣ ба корхонаҳои саноати сабук, хӯрокворӣ, кимё инчунин корхонаҳои навтаъсисёфтаи истеҳсоли масолаҳи сохтмонӣ ва коркарди металлҳо (озодкунӣ аз 40% андоз аз даромадҳои корхонаҳо) амалӣ карда шуд. Дар ин росто ба вуруди молҳои ниҳой бочҳои баланди гумрукӣ муайян карда шуданд ва воридоти ашёи хом ва масолах, техника ва технологияи нав барои саноати коркард аз пардохтҳои гумрукӣ озод карда шуданд.

«Марҳилаи минбаъдаи воридотивазкунӣ солҳои 1954-1970-ро дар бар гирифта, дар ин давра воридотивазкунии маҳсулоти фосилавии табиноти

истеҳсолӣ дошта, воситаҳои истеҳсолот ва молҳои истифодаашон дуру дароз аз ҳисоби афзоиши инвеститсияҳои хусусӣ ва дастгирии давлат амалӣ гадид. Айнан бо ҳамин тарз стратегияи воридотивазкунӣ дар Бразилия амалӣ карда шуд. Марҳилаи аввали он солҳои 40-уми асри XX оғоз ёфта, дар ин давра воридотивазкунии сару либос, пойафзол, маҳсулоти озукаворӣ ва ғайра таъмин карда шуд. Марҳилаи нави воридотивазкунӣ солҳои 1956-1961-ро фаро гирифта, дар ин давра инкишофи босуръати соҳаҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои истеҳсолот ва молҳои маишӣ сурат гирифт. Дар ин марҳила корхонаҳои васлу насби мошинасозӣ, металлургия, коркарди нафт, селлюлозаву коғаз ғаёлона ташкил карда шуданд. Барои зиёд намудани талабот ба молҳои истифодаашон дарозмуддат, ҳукумати Бразилия чораҳо оид ба ташаккули низоми қарздиҳии арзони истеъмоли тадбирҳои муассир андешид. Онҳо имкон доданд, ки дар тӯли марҳилаи мазкур суръати иқтисодии миёнасолаи 10%, дар соҳаҳои алоҳида бошад суръати миёнасолаи аз ин ҳам зиёди рушд таъмин карда шавад. Масалан, суръати афзоиши истеҳсолоти автомашинаҳо ва таҷҳизоти маишӣ 22%-ро ташкил кард. Меъёри инвеститсияҳо дар иқтисодиёти Бразилия аз 17,6% ММД дар соли 1987 то 24,45% ММД дар соли 1972 афзуд» [74, 59-66]. Аммо дар солҳои 90-уми асри XX суръати афзоиши ММД каме коҳиш ёфта, ба ҳисоби миёна дар солҳои 1960-1985 ҳамагӣ 6,5% ташкил намуд (ҷадвали 1.2).

Лекин истифодаи стратегияи воридотивазкунии ба дохили мамлакат нигаронида аз оқибатҳои манфӣ низ ҳолӣ набуд. Афзоиши хароҷоти давлатӣ ба инкишофи соҳаҳои саноат ва беҳтар намудани таъминоти инфрасохторӣ (энергияи барқ, роҳҳои автомобилгард, нақлиёт ва алоқа) ба баландшавии сатҳи таваррум ва вобастагӣ аз воридоти сармояи хориҷӣ, аз он ҷумла аз ҳисоби иштирок дар пойдоршавии саноати миллӣ ба воситаи воридшавӣ ба корпоратсияҳои трансмиллӣ оварда расонид. Мавҷуд набудани унсури асосии бозорӣ, ба монанди рақобат саноати тавлидшавандаро аз рағбат ба навовариҳои технологӣ дур намуд, ки дар натиҷа боздеҳи сармоя андӯшти умумиро боз дошт. Ҳамзамон «мушкилоти беруна шиддат ёфтанд, афзоиши

начандон зиёди содирот ба камчини (дефитсити) тавозуни пардохт ва эҳтиёҷот барои қарзҳои нав сабаб гардид. Баробари ин протекционизми тӯлкашидаи саноатӣ ба кафомонии соҳаи кишоварзӣ сабаб шуд» [95, 65-77].

Вариантита тбиқи стратегияи воридотивазкунии ба дохили кишвар нигаронида, стратегияи воридотивазкунии ба берун нигаронида мебошад, ки хусусияти хоси он дастрасии дигаргуниҳои сохторӣ дар иқтисодиёт ба воситаи иваз намудани воридоти масолеҳи пурракунандаи истеҳсолот ва маҳсулоти содиротӣ баромад менамояд. Татбиқи чунин стратегияи воридотивазкунии инкишофи истеҳсоли молҳои ватаниро дар сатҳи кофӣ барои бозори дохилӣ ва дар оянда баровардани ин молҳоро ба бозори ҷаҳонӣ пешбинӣ мекунад. Мувофиқи назарияи Хекшер ва Олин тақсимои нобаробари омилҳои истеҳсолот дар сохтори савдои беруна инъикос меёбад, зеро ҳар як мамлакат танҳо он молҳоро содирот менамояд, ки барои истеҳсоли онҳо омилҳои дар мамлакат барзиёд мавҷуда истифода мешаванд. Бо дарназардошти қонуниятҳои мазкур ҳадафи татбиқи стратегияи воридотивазкунанда муайян намудани захираҳои иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ барои ташаккули омилҳои ба соҳаҳои ояндадор ба ҳисоб меравад. «Чунин механизми дастгирӣ на танҳо ба иваз намудани муҳсулоти воридотӣ дар бозори дохилӣ, инчунин ба васеъшавии доираи ҷаҳолияти ин соҳаҳо ва ташаккулёбии имкониятҳо барои содироти молҳои изофагӣ ва омилҳо ба хориҷа мусоидат менамояд» [95].

Дар миқёси мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ ва ИМА аввалин маротиба ин стратегияро соли 1850 барои дастгирии саноати дохилӣ истифода бурдаанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки ибтидои истифодаи стратегияи мазкур ба миёнаи асри XIX рост меояд. Новобаста аз ин, татбиқи стратегияи воридотивазкунии тадриҷан ба содирот нигаронида дар нимаи асри XX дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, алалхусус дар мамлакатҳои саноатии нав дар Осиё ба монанди Тайван, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Таиланд, Филиппин ва дигарон инкишоф ёфта буд. Дар ин мамлакатҳо соҳаи саноат инкишофёфта, тамоюли рушди иқтисодии босуръат ба назар мерасад, ки аз истифодабарии назария ва амалияи конвергенсия шаҳодат медиҳад. Масалан, «аз оғози соли 1960

суръати нисбатан баланди рушди ММД дар Кореяи Ҷанубӣ имкон фароҳам овард, ки дар соли 1997 ин кишвар ба қатори мамлакатҳои пешрафтаи дунё шомил шавад. Чунин пешравии кишварҳои Осиё ба шарофати татбиқи сиёсати самараноки андоз ва андозбандӣ, таъмини сатҳи кофии пасандозҳои субъектони хоҷагидорӣ, рушди босифати соҳаи маориф, таҷдиди корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-муҳандисӣ, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии пешрафти бахши кишоварзӣ ба миён омаданд» [29].

Кишварҳои саноатии нави Осиё дар раванди амалигардонии ислоҳоти иқтисодӣ, ба рушди саноат аз ҳисоби азхудкунии техника технологияҳои пешқадам, ривож додани истеҳсоли мошинасозӣ, электроникаи маишӣ, нимноқилҳо диққати махсус зоҳир намуданд. Инкишофи истеҳсолоти саноатӣ бо дарназардошти воридотивазкунӣ ва ба содирот нигаронидани он таъмин карда шуд. Яъне дар ин кишварҳо рушди иқтисодии расонанда ва ҷаҳишкунанда дар доираи назарияи «паралигмаи ғозҳои парон дар амал табиқ карда шуд, ки назарияи мазкур аз тарафи иқтисодчии ҷопонӣ Ҷопонӣ Канаме Акаматсу дар аввали солҳои 1930 ироа шуда буд. Мантиқи ин назария дар инкишофи техникӣ ва технологӣ тақия намуда, таҷдиди муҷаҳзагардонии техникӣ соҳаҳои фарогир мебошад» [121, 256-269]. Дигар иқтисодчиёни ҷопонӣ «Қочима ва Озава назарияи мазкурро бо омили инвеститсияҳои хориҷӣ васеътар намудаанд» [121]. Дар натиҷа онҳо тавонистанд таъсири мусбати ёрии техникӣ технологӣ ва инвеститсиониро ба воҳидҳои хоҷагидорӣ дар таъмини суръати рушди иқтисодии мамлакат нишон диҳанд.

Таҷрибаи «татбиқи стратегияи давлатии воридотивазкунии кишвари Чин мисоли таъсири мусбати инвеститсияҳои хориҷӣ баромад шуда метавонад. Асоси рушди иқтисодии Чин аз ибтидои солҳои 90-уми асри XX болоравии нақши воридшавии технологияҳо ҳамчун рағбат ба тараққиёти инноватсионии мамлакат ба ҳисоб меравад, ки дар ҳошияи он ғайриколлективикунонии соҳаи кишоварзӣ гузаронида, шаклҳои ҳуқуқии пешбурди бизнеси хусусӣ таъсис дода шуд, дар сатҳи давлат бошад дастгирии корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва таҷрибавӣ-конструкторӣ ва инкишофи тараққиёти инноватсионӣ сурат

гирифт. Татбиқи дигаргуниҳои сифатӣ дар иқтисодиёти Чин дар шароити мавҷудияти бозори васеи дохилӣ имкон фароҳам овард, ки дар муддати кӯтоҳ оптимизатсияи сохтори истеҳсолӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии мамлакат дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ таъмин карда шаванд. Дар бобати самаранокии ин стратегия рушди иқтисодии миёнасолаи Чин дар тӯли 30 соли охир шаҳодат медиҳад. Дар ин росто ҷаҳиши ҷиддӣ дар ҷодаи инкишофи саноатӣ низ ба назар мерасад. Баробари ин ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ дар ҳаҷми оқилона ба сифати фишанги баланд бардоштани рақобатпазирии молистеҳсолкунандагони ватанӣ амалӣ карда шуд» [92, 103-109].

Самаранокии умумии татбиқи стратегияи воридотивазкуниро дар кишварҳои Осиё суръати рушди иқтисодии онҳо нишон медиҳад, ки аз суръати мамлакатҳои Амрикои Лотинӣ баландтар мебошанд (ҷадвали 1.2). «Агар дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мамлакатҳои Осиё некуаҳволии аҳолиро баланд карда бошанд, мамлакатҳои индустриявии нави Амрикои Лотинӣ аз рӯи нишондиҳандаи даромади солона ба ҳар сари аҳоли дар 30 соли охир дар сатҳи 1973 боқӣ мондаанд» [137, 10]. Бо вучуди ин стратегияи воридотивазкунӣ ба мамлакатҳои нави индустриявии Амрикои Лотинӣ имкон фароҳам овард, ки иқтидори назарраси саноатиро ба вучуд оранд, ки ба инкишофи дигар соҳаҳои истеҳсолии иқтисодиёти миллӣ мусоидат намуд.

Мавҷудияти натиҷаҳои мусбат дар истифодаи тарзи воридотивазкунии ба дохил нигаронида ва ба берун нигаронидаи инкишофи истеҳсолоти миллии мамлакатҳои гуногун самаранокии ҳар кадоми онҳоро нишон дода, афзалиятҳои онҳоро дар ҳавасмандгардонии тараққиёти соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ ифода менамояд.

Унсурҳои стратегияи воридотивазкунии ба бозори дохилӣ нигаронида ва стратегияи воридотивазкунии ба бозори дохилӣ ва беруна нигаронида дар ҳамзистӣ ба воридотивазкунии омехта оварда мерасонад. Зеро татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар аввал ба таъмини бозори дохилӣ баробари коҳиш додани ҳаҷми воридоти мол равона карда, баъдан дар асоси таъмини

рақобатпазирӣ ба бозори ҷаҳонӣ роҳ пайдо мекунад. Дар ин ҷода самти афзалиятнок барои азхуд намудани бозорҳои беруна аз таъминоти захиравии иқтисодиёт вобастагӣ дорад. Ҳамзамон дар шароити муосир инкишофи истеҳсолоти сарфакунондаи захира барои воридотивазкунӣ пешбинӣ карда мешавад. Мамлакатҳое, ки чунин стратегияро амалӣ мекунанд, бо воридотивазкунии омехта сару кор доранд. Зеро воридотивазкунӣ аз таъминоти дохилӣ оғоз гардида, баъд аз таъмини пурраи эҳтиёҷоти дохилӣ ба бозорҳои беруна таъинот пайдо мекунад. Ба ин мулоҳиза татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар Ҳиндустон мисол шуда метавонад. Дар шароити рақобати шадид бо молҳои англис, давлат як қатор чорахоро оид ба инкишофи истеҳсолоти воридотивазкунӣ дар соҳаҳои саноати вазнин татбиқ намудааст, ки бо ҷалби захираҳо барои таъсиси соҳаҳои калидии саноати мазкур, беҳтаргардонии инфрасохтори иқтисодӣ, мувофиқан ташаккулдиҳии муҳити солим барои таҳкими соҳибкории хусусӣ алоқамандӣ дорад. Дар нимаи солҳои 60-уми асри XX ҳиссаи воридот дар умум аз рӯи молҳои истеъмолӣ аз 4% зиёд набуда, аз рӯи молҳои талаботи фосилавӣ 8% ва маҳсулоти мошинасозӣ 21%-ро ташкил дода буд. Мутобиқи ақидаи намояндагони Бонки захиравии Ҳиндустон иқтисодиёти мамлакат аз рақобати хориҷӣ ҳам дар соҳаи истеҳсолот ва ҳам дар савдо ҳифз карда мешуд. Яъне дар Ҳиндустон сиёсати мақсаднок оид ба тавсеаи ҳаҷми саноати миллӣ дар соҳаҳои дорусозӣ ба натиҷаҳои назаррас оварда буд. Дар шароити муосир зиёда аз 20 ҳазор ташкилоти дар Ҳиндустон фаъолиятбаранда истеҳсоли номгӯи васеи дорувориро таъмин карда истодаанд.

Ҳаҷми содироти маҳсулоти фармасевтӣ аз мамлакат аз ҳаҷми воридоти он 4 маротиба зиёд мебошад. То соли 1970 дар бозори дохилии Ҳиндустон ширкатҳои трансмиллӣ афзалият дошта, 85% бозори маҳсулоти фармасевтиро танзим ва назорат карда, ба туфайли қабул намудани тағйирот дар қонунгузории патентӣ дар тӯли 20 сол ба Ҳиндустон муяссар гардид, ки ҳиссаи ширкатҳои хориҷиро дар ин бозор то 40% коҳиш диҳад. Роҳ надодан ба монополизатсияи соҳа ба воситаи ҷорӣ намудани шароитҳои нави пешниҳоди

патент муяссар гардид. Тартиби пешниҳоди патент аз он иборат аст, ки он барои ҳавасмандгардонӣ ва кафолати истеҳсолот дар дохили мамлакат дар асоси тичоратӣ амалӣ карда, ҳамзамон ба монополизатсияи воридот монеаи ҷиддӣ ба вуҷуд меорад. Дар соҳаи фармасевтии Ҳиндустон танҳо хусусиятҳои технологияи раванди истеҳсолот бо патент таъмин карда шуда, он ба муҳлати 7 сол истеҳсолкунандаро аз рақибони хориҷӣ ҳифз менамояд. «Давлат дорои ҳуқуқи пешниҳоди литсензияҳо барои доруворӣ буда, дар ҳолати аз тарафи истеҳсолкунанда ташкили ғайриқонунии шароитҳои мусоид, пешкаш карда метавонад» [145].

Стратегияи давлатии воридотивазкунии омехта дар иқтисодиёти Миср низ татбиқ карда шудааст. Татбиқи стратегияи воридотивазкунии ба Миср имкон фароҳам овард, ки дар тӯли 25 соли охир 90% маводҳои дорувории дар дохили кишвар истеъмолшавандаро бо истеҳсолоти дохилӣ таъмин намояд. Ба ақидаи раиси Палати саноати фармасевтии Миср, М. Ҳассан мамлакат метавонад мавқеи пешрафтaro дар истеҳсоли маҳсулоти фармасевтӣ ишғол намояд, зеро маҳсулоти онҳо ба тӯфайли назорати қатъӣ ба сифатҳои баланди ҷаҳонӣ мутобиқат мекунад. Бо дарназардошти чунин вазъият бо мақсади амалигардонии иқтисодии саноатӣ, давлат афзалияти афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулоти миллиро бо нигоҳдории мавқеи устувор дар бозори дохилӣ таъмин менамояд.

«Афзалияти асосии стратегияи воридотивазкунии тарзи омехта ин имконияти диверсификатсияи тараққиёти иқтисодиёт аз рӯи самтҳои гуногун дар асоси тақсироти минтақавии захираҳо ба ҳисоб меравад. Дар натиҷа имконияти паст намудани арзиши аслии маҳсулоти содиротӣ ва маҳсулоти барои бозори дохилӣ таъинотдошта таъмин карда мешавад» [73, 281-286].

Таъсири мусбати истифодаи чунин тарзи воридотивазкуниро нишондиҳандаҳои иқтисодии Ҳиндустон ва Миср ифода мекунанд (ҷадвали 1.2). Муносибати инфиродӣ дар муайянкунии тарзҳои дастгирӣ ва хусусияти гузаронидани саноатикунони иқтисодиёти миллии имкон медиҳад, ки иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат ба таври комплексӣ бо дарназардошти ба

даст овардани самараҳои баланд аз фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ дохилӣ таъмин карда шаванд. Хусусиятҳои хоси воридотивазкунии омехтаро ба назар гирифта метавон таъкид намуд, ки истифодаи амалии он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад.

Хусусиятҳои умумии татбиқи стратегияи воридотивазкунии тарзи омехта дар мамлакатҳои дунё, ки дар асри XX ташаккул ёфтаанд, дар замони муосир низ на танҳо муҳиммӣ худро гум накардаанд, балки бо дарназардошти тағйироти техникӣ ва технологӣ метавонанд баҳри расидан ба ҳадафҳои воридотивазкунӣ, яъне таъмини бозори дохилӣ ва баромадан ба бозори ҷаҳонӣ мусоидат намоянд. Дигаргуниҳои глобалӣ, ки дар шароити муосир дар муносибатҳои байналмилалӣ ба назар мерасанд, барои татбиқи ҳавасмандгардонии рушди истеҳсолоти дохилӣ ва истеъмолоти он дар дохили кишвар ва баъдан ба бозори ҷаҳонӣ баровардани он зарур арзёбӣ карда мешаванд. Дар ин росто коҳиш додани вобастагӣ аз бозорҳои беруна дар чорҷӯбаи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба натиҷаҳои мусбат ҳам барои давлат ва ҳам барои аҳоли оварда мерасонад. Яъне самарائي стратегияи воридотивазкунӣ қобилият дорад як қатор мушкilotи иҷтимоӣ-иқтисодии дохилӣ аз ҷумла таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромади аҳоли, таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти босифат, афзоиш додани ҳаҷми содирот ва дар ниҳоят таъмини рушди босамари иқтисодиро бартараф намояд.

Таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нишон медиҳад, ки он асосан бо ду тарз амалӣ карда мешавад. Тарзи якум воридотивазкунии ба бозори дохилӣ нигарони ва тарзи дуюм воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронида. Тарзи якуми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба таъмини бозори дохилӣ ва маҳдуд намудани ҳаҷми воридоти мол равона мегардад ва ҳадафи он истифодаи иқтисодии истеҳсоли дохилӣ ба шумор меравад. Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунии беруна, суҳан оид ба инкишофи истеҳсолоти дохилӣ, коҳиш додани ҳаҷми воридоти молҳои муайян ва ба содирот нигаронидани маҳсулоти истеҳсолшаванда меравад.

Бинобар гуфтаҳои боло вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳадафҳои пешгирифтаи давлату ҳукумат, тарзи воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронида қобили қабул мебошад. Баробари таъмини бозори дохилӣ бо мол ва хизматҳои дохилӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ ҳатман содироти он низ бояд ба инобат гирифта шавад. Зеро самаранокии воридотивазкунӣ дар ҳолате баланд мегардад, ки агар ҳангоми татбиқи он дар навбати аввал таъминоти бозори дохилӣ бо молҳои ивазкунандаи воридот таъмин карда шуда, баъдан маҳсулоти барзиёд истеҳсолшуда ба содирот равона карда шавад. Ба фикри мо агар воридотивазкунӣ танҳо барои бозори дохилӣ равона шуда, содироти минбаъдаи он ба инобат гирифта нашавад, он гоҳ рақобатпазирии чунин молҳо ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он коста мегардад. Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ таъминоти пурраи бозори дохилӣ амалӣ гардонида истеҳсолоти зиёдатӣ ҳатман бояд содир карда шавад. Зеро дар ҳолати таъмини дохилӣ ва ба содирот нигаронидани қисми истеҳсолоти воридотивазкунӣ сатҳи матлуби рақобатпазирии молҳои воридотивазкунӣ на танҳо дар бозори дохилӣ, инчунин дар бозори беруна низ таъмин мегардад. Дар ин маврид самаранокии стратегияи воридотивазкунӣ ногузир баланд шуда, метавонад ҳаҷми воридоти молро ба мамлакат коҳиш диҳад. Инчунин татбиқи воридотивазкунии омехта, ки дар он унсурҳои стратегияи ба бозори дохилӣ нигаронида ва ба бозори беруна нигаронида омехта мешавад барои минтақаҳои Тоҷикистон қобили қабул аст.

Хулосаҳо оид ба боби якум

1. Бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҷиҳатҳои муҳталифи онро муқаррар намудан мумкин аст. Стратегияи воридотивазкунӣ чараёни дигаргуниҳои миқдорӣ ва сифатиро дар иқтисодиёти минтақавӣ ба миён оварда, рушди истеҳсолоти молҳои ватаниро афзоиш медиҳад. Баробари ин маҳсулоти вантани афзоишёбанда дар ҳар як марҳила рақобатпазирии худро баланд намуда, ба рақобатпазирии молистеҳсолкунандагон, соҳаҳо, иқтисодиёти минтақа ва, дар интиҳо, ба

рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат мерасонад. Танҳо дар шароити таъмин намудани чунин ҷиҳатҳо, стратегияи воридотивазкунӣ метавонад самаранокии худро нишон диҳад. Бинобар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман бояд тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ ба инобат гирифта шаванд. Зеро стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо дар замони муосир яке аз шартҳои зарурии таъмини бехатарии иқтисодӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи иқтисодиёти минтақавӣ дар сатҳи миллӣ ба ҳисоб меравад.

2. Намудҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо дарназардошти банақшагирии стратегӣ ва пешгӯикунии корхонаҳои амалкунанда ва таъсисёбанда, инчунин механизми идоракунии татбиқи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама ҳадафи ба роҳ мондани самараноки фаъолияти корхонаҳои дар ин самт фаъолиятбарандаро аз ҷиҳати рақобатпазирӣ ва талабот ба маҳсулоти истеҳсолшаванда дар бозори дохилӣ ва дар оянда дар бозори берунаро тақозо менамояд.

3. Стратегияи воридотивазкунӣ чараҳои дигаргуниҳои миқдорӣ ва сифатиро дар иқтисодиёти минтақавӣ ба миён оварда, рушди истеҳсолоти молҳои ватаниро афзоиш медиҳад. Баробари ин маҳсулоти ватании афзоишёбанда дар ҳар як марҳила рақобатпазирии худро баланд намуда, ба рақобатпазирии молистеҳсолкунандагон, соҳаҳо, иқтисодиёти минтақа, ва дар интиҳо, ба рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат мерасонад. Танҳо дар шароити таъмин намудани чунин ҷиҳатҳо, стратегияи воридотивазкунӣ метавонад самаранокии худро нишон диҳад. Бинобар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман бояд тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ ба инобат гирифта шаванд. Зеро стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо дар замони муосир ба яке аз шартҳои зарурии таъмини бехатарии иқтисодӣ ва мустаҳкам намудани мавқеи иқтисодиёти минтақавӣ дар сатҳи миллӣ баромад менамояд.

БОБИ 2. ОМИЛҲО ВА ИМКОНИЯТҲОИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

2.1. Истифодаи самараноки қувваи кори минтақа дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ

Вазъияти муосири иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи муайян бо оқибатҳои иқтисодиёти гузариш тавсиф карда мешавад. Амалигардони стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ дар доираи инкишофёбии тамоми ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифодабарии самараноки маҷмӯи захираҳо дар назар дорад. Захираҳои меҳнатӣ дар маҷмӯи захираҳо ва имкониятҳои пешрафти иқтисодиёти минтақавӣ ва миллӣ нақши калидӣ дорад, чунки меҳнат табиатан ҳамчун қувваи пешбарандаи истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва унсури ҷудонашввандаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ тавсиф дода мешавад. Исботи ин гуфтаҳо дар ақидаи саромадони илми иқтисодӣ низ ба назар мерсанд. Масалан намоёндаи барҷастаи мактаби иқтисодии физиокартҳо Ф.Кенэ ақидаро пешбарӣ кардааст, ки дар ҳар марҳилаи таърихӣ ва ба низомҳои иқтисодӣ мувофиқ мебошад. Ӯ кайд мекунад, ки «тавоноии мамлакатро аҳоли ташкил мекунад, чунки ба шарофати эҳтиёҷоти онҳо боигарии ҷамъиятро ба воситаи афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти истеъмол мекарда зиёд гардонида, сарватмандии худ ва давлатро афзоиш медиҳанд» [59, 18-30].

Таҳаввули афкори иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ нишон медиҳад, ки захираҳои меҳнатӣ ҳамчун сарчашмаи афзунгардони сарватмандии ҷамъият ва унсури асосии рушд маҳсуб меёбад.

Боиси тазаккур аст, ки тамоми ҷараёнҳои хоҷагидорӣ, алаҳусус истеҳсолот дар шароити мавҷудият ва алоқамандии омилҳои истеҳсолот имконпазир аст. Маъмул аст, ки дар ҷорҷӯбаи маҷмӯи омилҳои истеҳсолот, омили меҳнат (қувваи корӣ) дар якҷоягӣ бо дигар унсурҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ шароити мусоидро барои расидан ба мақсадҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ таъмин менамояд. Дар ин росто татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба сифати ҷораҳо оид ба истифодаи самараноки омили

меҳнат дар миқёси хоҷагии миллӣ ва минтақавӣ баромад менамояд. Бо вучуди чунин вазъият, худӣ чараёни амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодӣ минтақавӣ ба инобат гирифта истифодабарии захираҳои иқтисодӣ ғайриимкон аст, ки дар байни он захираҳои меҳнатӣ бешубҳа асосӣ ва зарур ба ҳисоб мераванд. Ин гуфтаҳо бо он асос меёбанд, ки баланд намудани рағбати таъмини афзоиши истеҳсолоти ивазкунандаи воридот дар ҳолате васеъ мегардад, ки агар дар раванди таъмини он захираҳои иқтисодии мавҷудбуда то ҳадди аксар ва самаранок истифода шаванд. Дар ин росто, таъмини стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодӣ минтақавӣ истифодабарии омили барзиёди истеҳсолотро, махсусан захираҳои меҳнатиро ба таври пурра ва самаранок дар назар дорад, ки барои таъмини шуғли ҳадди аксар мусоидат менамояд. Бо ибораи дигар, самаранокии истифодаи қувваи корӣ ҳамчун оқибати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ баромад менамояд.

Ҷадвали 2.1. – Тағйирёбии шумораи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд

Нишондиҳанда	2000	2005	2010	2015	2020	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2000 (маротиба)
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол дар ҷумҳурӣ (ҳаз.нафар)	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	9716,8	10508,5	1,68
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол дар вилояти Суғд (ҳаз.нафар)	1901,8	2047,9	2247,6	2511,1	2783	2966,1	1,56

Сарчашмаи ҳисоб: [34; 35; 36; 37]

Яъне амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи корхона, соҳа, минтақа ва мамлакат истифодаи ҳадди аксар ва самараноки захираҳои меҳнатиро дар назар дорад. Аз ҳамин сабаб таҳлил ва баҳодихии сатҳи

истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар ҷараёни татбиқи стратегияи давлатии воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ зарур ҳисобида мешавад.

Пӯшида нест, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо афзоиши нисбатан баланди аҳоли ва дар иртибот бо ин нукта бо мурури вақт бо зиёдшавии қувваи корӣ низ тавсиф мешавад. Аз рӯи маълумоти ҷадвали 2.1 дидан мумкин аст, ки шумораи аҳоли ва қувваи корӣ дар миқёси ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд тамоюли афзоишро нишон медиҳад (ҷадвали 2.1).

Аз маълумоти ҷадвали 2.1 мушоҳида намудан мумкин аст, ки аз соли 2000 то соли 2024 шумораи аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,68 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар минтақаи вилояти Суғд бошад ин нишондиҳанда 1,56 маротибаро ташкил кардааст. Дар ин росто афзоиши шумораи захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва аҳолии машғули кор ба назар мерасад (ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. – Динамикаи миқдори захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ ва аҳолии бо кор машғул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд

Ҷумҳурии Тоҷикистон									
Нишондиҳанда	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Захираҳои меҳнатӣ	5224	5326	5427	5521	5585	5653	5754	5862	5982
Қувваи корӣ	2438	2460	2478	2514	2557	2587	2600	2675	2797
Аҳолии машғул	2384	2407	2426	2463	2506	2534	2545	2625	2748
Вилояти Суғд									
Нишондиҳанда	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Захираҳои меҳнатӣ	1569,5	1598,7	1615,5	1669,2	1630,8	1652,2	1675,2	1737,8	1729,7
Қувваи корӣ	812,8	807,2	815,8	829	852,9	890,6	892,1	908,7	908,5
Аҳолии машғул	802	797,5	807,7	820,1	845	882,8	885,1	902,7	901,8

Сарчашма: [34; 35; 36; 37]

Қоиз ба таъкид аст, ки зиёдшавии аҳоли ва дар ҳошияи он афзоиши шумораи қувваи корӣ ҳамчун омили суръатбахшандаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баромад мекунад. Иқтисодчии амрикоӣ Тодаро М.П. қайд мекунад, ки зиёдшавии аҳоли бевосита тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодиро суръат мебахшад, чунки миқдори зиёди аҳоли эҳтиёҷоти истеъмолиро зиёд намуда,

афзоишѐбии истехсолотро ба миѐн меорад, ки дар натиџа харочоти истехсолї кам карда шуда, самараи мусбат аз љаџм таъмин карда мешавад, инчунин пешниҳоди қувваи корї афзоишѐфта барои таъмини љаџми зиѐди истехсолот мусоидат менамояд.

Аз ин гуфтаҳо маълум мегардад, ки бо баробари афзоиши шумораи захираҳои меҳнатї, иқтидори истехсолиї мамлакат низ зиѐд гардида, бозори дохилї васеъ мешавад. Аммо таъкид намудан ба маврид аст, ки чунин таъсири мусбати зиѐдшавии аҳолї ба рушди иҷтимої-иқтисодї дар ҳолате ба миѐн меояд, ки агар тамоми соҳаҳои иқтисодиѐт фаъолияти мутасил ва мўътадил дошта бошанд. Яъне бурди иқтисодии ҷамъият аз зиѐдшавии аҳолї ва қувваи корї дар шароите имконпазир мегардад, ки агар воҳидҳои хоҷагидорї дар ҳама сатҳҳо ва соҳаҳо барои таъсис додани ҷойҳои нави корї имконият дошта бошанд. Тараққиѐти иҷтимої-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон махсусан дар солҳои охир гувоҳї медиҳад, ки бо баробари таъсиси ҷойҳои кории нав, зиѐдшавии захираҳои меҳнатї ба афзоиши сатҳи бекорї ва муҳочирати меҳнатї сабаб шуда истодааст. Бинобар ҳамин таъкид намудан ба маврид аст, ки назарияҳои мавҷудбуда оид ба таъмини рушди иҷтимої-иқтисодї аз сабаби афзоиши аҳолї ба вазъияти воқеѐї пурра мувофиқат намекунад. Дар ин бобат Ломакин В.К. қайд мекунад, ки «зиѐдшавии аҳолї бо суръати баланд ба камшавии сатҳи пасандозҳо оварда расонида, миқдори қувваи кориро зиѐд менамояд, ки истифодаи босамари онҳо аз ҳисоби кам намудани харочот барои маориф ва тандурустї ба ҳар сари аҳолї имконпазир мегардад. Дар натиџа суръати афзоиши нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳолї коҳиш меѐбад» [31]. Таҳлилҳо собит менамоянд, ки зиѐдшавии аҳолї бо суръати баланд ва дар ҳошияи он афзоиши миқдори қувваи корї дар иқтисодиѐти бо дараҷаи пасти ҷалби инвеститсияҳо ва ба таври пурра истифода накардани иқтидорҳои истехсолї дар таъмини рушди иҷтимої-иқтисодї монеъаҳои ҷиддиро тавлид мекунад.

Новобаста ба ин ҳолатҳои қайдшуда, зиѐдшавии шумораи қувваи корї барои таъмини рушди иҷтимої-иқтисодї саҳми калон пайдо карда метавонад,

агар таъсисдиҳии ҷойҳои корӣ нисбат ба миқдори афзоишёбии қувваи корӣ зиёдтар бошад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар минтақаҳои Тоҷикистон ҳолате ба назар мерасад, ки мувофиқи он қувваи кории зиёдшуда аз миқдори ҷойҳои кории таъсисдодашуда зиёд буда, захираҳои меҳнати афзоишёфта ба пуррагӣ бо кор таъмин нашуда истодаанд. Дар тамоми минтақаҳои мамлакат нишондиҳандаи бекорӣ аз сабаби мавҷуд набудани ҷойи кории муносиб (бекории сиклӣ) дар сатҳи баланд қарор дорад, ки бевосита ба тараққиёти истеҳсолот дар соҳаи аслии иқтисодӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои муайян намудани таъсири манфии сатҳи бекорӣ ба пешрафти иқтисодиёт одатан қонуни А. Оукен истифода мешавад, ки он ақибмонии сатҳи аслии нишондиҳандаҳои иқтисодиро аз сатҳи имконпазири онҳо ифода менамояд. Ҳарчанд қонуни А. Оукен бештар дар сатҳи макроиқтисодӣ истифода шуда, вобастагии байни ҳаҷми ММД ва сатҳи бекории сиклиро ифода мекунад, ин қонунро дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ низ истифода бурдан мумкин аст. Дар ин ҳолат ба ҷои нишондиҳандаи аслии ММД нишондиҳандаи асосии тараққиёти иқтисодиёти минтақавӣ, яъне МММ (маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ) истифода мешавад. Мутобиқи қонуни А. Оукен зиёдшавии сатҳи бекории аслӣ аз сатҳи муқаррарии он ба қадри ҳаҷми ММД аз 2 то 3% оварда мерасонад. Мутахассисон коэффитсиенти ҳассосии ММД-ро ба бекории сиклӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2,5% муайян кардаанд. Аз ин рӯ мо метавонем барои муқаррар намудани ақибмонии ҳаҷми МММ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин нишондиҳанда истифода барем. Ҳангоми муайян намудани оқибмонии ММД ва МММ аслӣ аз ҳаҷми имконпазири ин нишондиҳандаҳо аз сабаби бекории сиклӣ як муаммои ҷиддӣ ба миён меояд, ки ҳислати методологӣ дорад. Аз ҷониби Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи бекорӣ аз рӯи нафарони дар марказҳои шуғли аҳоли ҳамаҷун бекор бақайд гирифта шуда муайян карда мешавад, ки он аз 3% захираҳои меҳнатӣ зиёд намебошад. Аммо ин нишондиҳанда ба воқеият мутобиқати пурра надорад. Бо ҳам мувофиқ набудани бекории аслӣ ва расман ба қайд гирифтаре олимони ватанӣ зикр кардаанд. Аз ҷумла академики АМИТ

Раҳимов Р.К. «сатҳи бекории аслиро дар ҳудуди 36-40% муқаррар менамояд» [100, 50]. Айни замон ин сатҳи имконпазир ва ё муқаррарии бекориро Раҳимов Р.К. «дар сатҳи 9% арзёбӣ мекунад» [101, 35].

Профессор Ризоқулов Т.Р. бо дарназардошти тамоюли соҳаи шуғли аҳоли ду давраро барои тавсифи сатҳи бекории асли ҷудо менамояд. Мувофиқи ақидаи Ризоқулов Т.Р. «дар марҳилаи аввали дигаргуниҳои бозорӣ, ки солҳои 1991-1996 дар бар мегирад, сатҳи аслии бекорӣ ба ҳисоби миёна 23,8% ташкил додааст, дар марҳилаи дуюм, яъне аз соли 1997 то соли 2007 бошад сатҳи аслии бекорӣ ба ҳисоби миёна 32,9% ташкил кардааст» [129].

Дар чараёни бартарафкунии оқибатҳои таназзули иқтисодӣ гузариш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бекории асли дар сатҳи 23,8-32,9% ҳолати аслии вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакатро ифода мекард. Ин нишондиҳандаҳо вазъи воқеии давраи мавриди таҳлил қарор додани олимони мазкурро инъикос мекунанд, лекин ба шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он, ки тағйироти назаррасро аз сар гузаронидааст, мувофиқат намекунанд.

Барои муқаррар намудани ақибмонии ҳаҷми аслии ММД ва МММ аз сатҳи имконпазири он ба сабаби бекории сиклӣ, шумораи қувваи кории ба кор ҷалбнашударо бе дарназардошти хонандагон ба ҳисоб мегирем ва ба нишондиҳандаи истехсоли ММД ва МММ ба ҳар сари қувваи кории истифодашаванда дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ зарб зада, вобастагии ҳаҷми имконпазири ин нишондиҳандаҳоро аз истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ муқаррар менамоем. Бо ин мақсад мо нишондиҳандаҳои ММД ва МММ-ро бо нархҳои муқоисавӣ ҳисоб намуда, истехсоли онро ба ҳар сари қувваи кории истифодашаванда ба воситаи тақсим намудани он ба шумораи коргарон муайян менамоем. Сипас натиҷаи ҳосилшударо ба шумораи қувваи кории истифоданашуда бе дарназардошти шумораи хонандагон зарб зада, ҳаҷми имконпазир истехсоли ММД ва МММ-ро муқаррар менамоем. Натиҷаҳои чунин ҳисоби мо дар ҷадвали 2.3 ва ҷадвали 2.4 ифода ёфтааст.

**Ҷадвали 2.3. – Ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии машғул ва ҳаҷми
имконпазир ва ақибмонии ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Нишонди Ҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2018 (маро тиба)
ММД (бо нарни соли 2024, млрд. смон.)	76,89	85,60	90,84	109,36	127,87	143,67	153,40	2,00
Аҳолии машғул (ҳазор нафар)	2426	2463	2506	2534	2545	2625	2748	1,13
ММД ба ҳар коргар (смон.)	31692,52	34753,07	36250,15	43158,86	50244,64	54731,43	55822,42	1,76
50% Қувваи кори истифодана шуда бе дарназардо шти хонандагон (ҳазор нафар)	1155,5	1180	1199	1201,5	1263	1231	1195,5	1,03
Ақибмонии ММД (млрд. сомонӣ)	36,62	41,01	43,46	51,86	63,46	67,37	66,74	1,82
Ҳаҷми имконпазир и ММД (млрд. смон.)	113,51	126,61	134,31	161,22	191,33	211,04	220,14	1,94
Ҳаҷми ММД имконпазир нисбат ММД асли (маротиба)	1,48	1,48	1,48	1,47	1,50	1,47	1,44	0,97

Сарчашмаи ҳисоб: [34; 35; 36; 37]

Маълумоти дар ҷадвали 2.3 ва 2.4 ҳисоб карда шуда, бо дарназардошти истифодаи лоақал 50% қувваи кории истифоданашуда дар сатҳи ҷумхурий (ҷадвали 2.3) ва минтақаи вилояти Суғд (ҷадвали 2.4) муқаррар гардидааст.

Зеро истифодаи пурраи қувваи кории истифоданашуда дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он аз сабаби зиёд будани шумораи муҳоҷирони меҳнатӣ имконнопазир аст. Аз ҳамин сабаб бо мақсади нишон додани ақибмонии ҳаҷми ММД ва МММ асли аз ҳаҷми имконпазир мо зарур шуморидем, ки истифодаи қувваи кории истифоданашударо дар сатҳи 50% истифода барем.

Аз ҷадвали 2.3 мушоҳида намудан мумкин аст, ки нишондоди ММД ба ҳар сари аҳолии бо кор таъмин буда дар соли 2024 нисбат ба соли 2018 ба 1,76 маротиба афзоиш ёфта, 55,8 ҳазор сомони ро ташкил додааст. Баробари ин ақибмонии ҳаҷми ММД асли аз имконпазир дар ин марҳила аз 36,62 млрд. сомонӣ дар соли 2018 то 66,74 млрд. сомонӣ дар соли 2024 афзудааст, ки дар истифодаи нисбӣ то 1,82 маротиба зиёд гардидааст. Вобаста ба ин ҳаҷми ММД-и имконпазир дар ин давра аз 113,51 млрд. сомони дар соли 2018 то 220,14 млрд. сомонӣ дар соли 2024 зиёд шудааст.

Лозим ба қайд аст, ки ҳаҷми ММД имконпазир нисбат ба ММД асли дар давраи мавриди таҳлил 1,48 маротиба (соли 2018) ва 1,44 маротибаро (соли 2024) ташкил медиҳад. Ба ибораи дигар дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ аз ҳисоби дар сатҳи кофии самаранок истифода набурдани захираҳои меҳнатӣ ақибмонии назарраси ҳаҷми ММД имконпазир аз сатҳи асли ба назар мерасад. Бинобар ин таҳлил, баҳодиҳӣ ва муайян намудани дараҷаи истифодабарии қувваи корӣ дар таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ивазкунии воридот дар шароити кунунии мамлакат яке аз мушкилиҳои диққатҷалбкунанда ва ҳалталаб ба ҳисоб меравад.

Ҷадвали 2.4 ҳисобҳои МММ ба ҳар сари аҳолии машғул, ақибмонии МММ имконпазир, ҳаҷми имконпазирӣ МММ ва МММ имконпазирро нисбат ба МММ асли дар вилояти Суғдро фаро гирифтааст. Аз рӯи ҳисобҳо дидан мумкин аст, ки ҳаҷми МММ бар ҳар сари қувваи кории машғулбуда дар

вилояти Суғд дар соли 2024 нисбат ба соли 2018, 2,15 маротиба зиёд гардида, бо ифодаи пулӣ ба 47 ҳазор сомонӣ баробар шудааст. Инчунин аз чадвали 2.4 мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар ин марҳилаи солҳои 2018-2024 ақибмонии ҳаҷми МММ асли аз МММ имконпазир назаррас буда, агар дар соли 2018 ин нишондод 7,29 млрд. сомониро ташкил дода бошад, дар соли 2024 он ба 15,33 млрд. сомонӣ баробар шудааст.

Чадвали 2.4. – Ҳаҷми МММ ба ҳар сари аҳолии машғул ва ҳаҷми имконпазир ва ақибмонии МММ дар вилояти Суғд

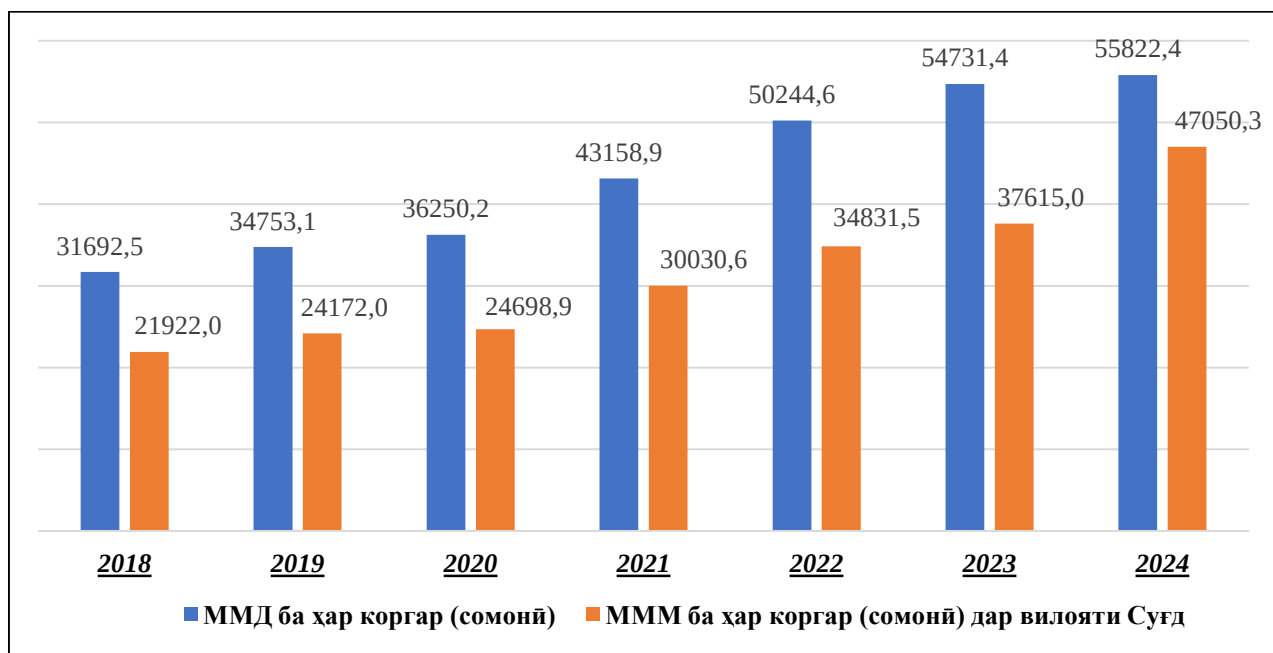
Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2018 (маротиба)
МММ (бо нархи соли 2024, млрд. смн.)	17,71	19,82	20,87	26,51	30,83	33,96	42,43	2,40
Аҳолии машғул (ҳаз. нафар)	807,7	820,1	845	882,8	885,1	902,7	901,8	1,12
МММ ба ҳар коргар (смн.)	21922	24172	24698,9	30030,6	34831,5	37615	47050,3	2,15
50% Қувваи кори истифоданаşу да бе дарназардошт и хонандагон (ҳаз. нафар)	332,6	340,3	308,15	300,6	313,85	317,65	325,75	0,98
Ақибмонии МММ (млрд. смн.)	7,29	8,23	7,61	9,03	10,93	11,95	15,33	2,10
Ҳаҷми имконпазири МММ (млрд. смн.)	25,00	28,05	28,48	35,54	41,76	45,90	57,76	2,31
Ҳаҷми МММ имконпазир нисбат МММ асли (маротиба)	1,41	1,41	1,36	1,34	1,35	1,35	1,36	0,96

Сарчашмаи ҳисоб: [34; 35; 36; 37].

Дар умум ҳаҷми МММ имконпазир аз ҳаҷми МММ аслии вилояти Суғд дар марҳилаи таҳлил 1,36 маротиба дар соли 2024 ва 1,41 маротиба дар солҳои 2018 ва 2019 ташкил додааст.

Ин маълумот собит менамояд, ки дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ба монанди иқтисодиёти миллии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи кофӣ қарор надорад. Лозим ба таъкид аст, ки захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омили ҳаракатдиҳандаи пешрафти иқтисодӣ дар ҳолати ташкил ва амалисозии инкишофи истеҳсолоти ватанӣ дар сатҳи минтақаҳо метавонад ба рафъи ақибмонии ММД ва МММ ва ҳамзамон ба таъмини истеҳсолоти воридотивазкунанда дар минтақаҳои кишвар мусоидат намояд.

Таҳлили ҷадвалҳои мазкур собит менамояд, ки истеҳсоли ММД ба ҳар сари аҳолии машғул дар сатҳи иқтисодиёти миллии нисбат ба МММ ба ҳар сари қувваи корӣ дар вилояти Суғд дар сатҳи баланд қарор дорад (расми 2.1).

Расми 2.1. Муқоисаи ММД ба ҳар сари аҳолии машғул ва МММ ба ҳар сари аҳолии машғули вилояти Суғд (аз рӯи ҷадвалҳои 2.3 ва 2.4 тартиб дода шуд).

Новобаста ба чунин вазъият, боиси қайд аст, ки имкониятҳои иқтисодиёти вилояти Суғд барои истифодаи самаранок ва нисбатан пурраи захираҳои меҳнатӣ калон арзёбӣ карда мешавад.

Лозим ба таъкид аст, ки ақибмони ҳаҷми аслии ММД ва МММ аз ҳаҷми имконпазир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва, хосатан, дар вилояти Суғд оид ба коҳиши иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ аз ҳисоби истифодаи ғайриоқилонаи омили асосии истеҳсолот – захираҳои меҳнатӣ шаҳодат медиҳад. Коҳиши нишондиҳандаҳои ММД ва МММ аз ҳисоби ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ пурра ҷалб нагардидани захираҳои меҳнатӣ дар асл аз нишондодҳои ҳисобшуда зиёдтар мебошанд. Чунки ба қисми зиёди захираҳои меҳнатӣ дар бозори дохилии меҳнат ҷои қорӣ муносибро дарёфт карда натавониста, маҷбур ҳастанд ба мамлакатҳои ИДМ ва хориҷи дур ба муҳоҷирати меҳнатӣ сафар намоянд. Ҷоиз ба қайд аст, ки иштироки шаҳрвандони Тоҷикистон дар раванди муҳоҷирати меҳнатӣ дар натиҷаи густаришҳои ҷараёни ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ба миён омада, то дараҷае барои бартараф намудани муаммои бекорӣ дар мамлакат мусоидат менамояд. Бо баробари ин, раванди муҳоҷирати меҳнатии дуру дароз ба тақвияти вобастагии иқтисодӣ аз кишварҳои қувваи қорӣ қабулқунанда оварда мерасонад. Таъсиррасонии оқибатҳои муҳоҷирати меҳнатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ниҳоят зиёд ба назар мерасанд. Мамлакатҳои муҳоҷирони меҳнатии кишвари моро қабулқунанда дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ низ ин падидаро ба манфиатҳои худ истифода мебаранд.

Қайд намудан зарур аст, ки дар шароити кунунии иқтисодиёти минтақаҳои мамлакат вобастагӣ аз маҳсулоти воридотӣ дар сатҳи нисбатан баланд қарор дорад, бинобар ҳамин интиқолҳои пулии муҳоҷирони меҳнатӣ асосан барои дастрас намудани молҳои воридотӣ равона шуда, қисми зиёди воридоти молҳо маҳз аз ҳисоби маблағҳои пулии интиқолшуда муҳоҷирон рӯйпӯш карда мешавад. Яъне дар минтақаҳои кишвар баҳамалоқамандии вобастагии воридотӣ ва муҳоҷирати меҳнатӣ ба назар мерасад.

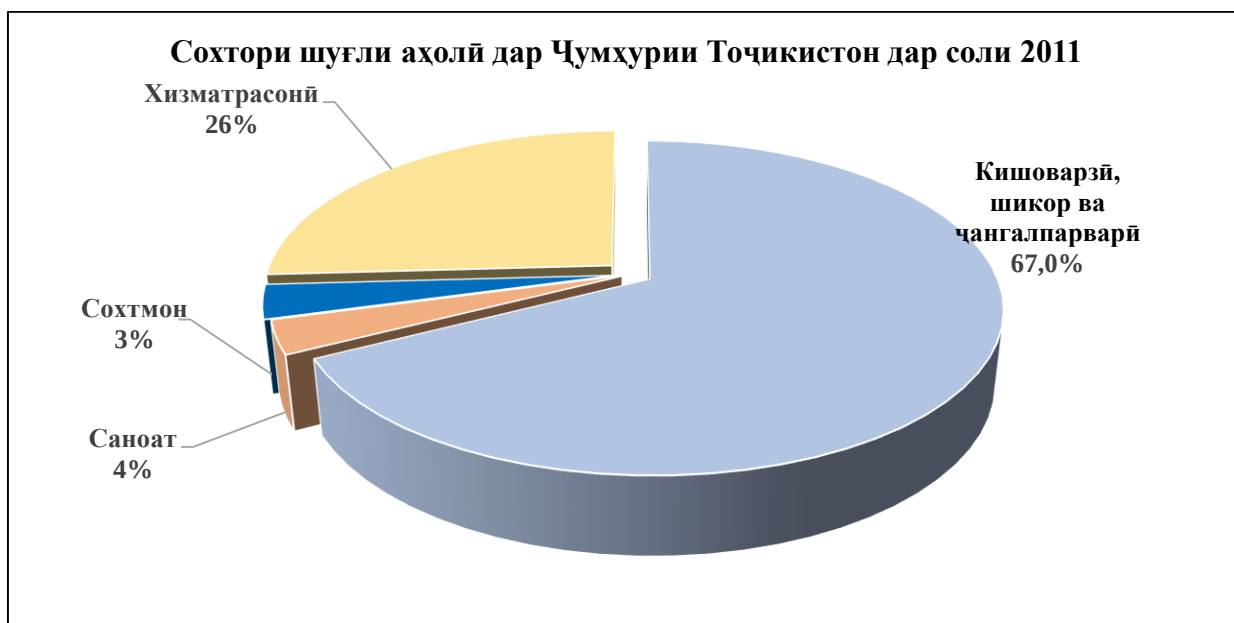
Бинобар ҳамин татбиқи стратегияи давлатии воридотивазкунӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, алалхусус, дар вилояти Суғд ҳатман дар алоқамандӣ бо истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ амалӣ шуданаш зарур ва мувофиқи мақсад мебошад. Бо ибораи дигар, стратегияи

воридотивазкунӣ дар вилояти Суғд ва дигар минтақаҳои кишвар бояд бо дарназардошти истифодаи ҳаматарафаи захираҳои меҳнатӣ амалӣ карда шавад.

Дар таҳқиқотҳои олимони иқтисоддон оид ба раванди содирот ва воридоти молҳо махсусгардониҳои истеҳсолоти миллий ва минтақавӣ барои офаридани молҳои алоҳида қайд карда мешаванд, ки мувофиқи он ҳангоми ташкили истеҳсоли молҳо бартариҳои нисбии минтақаҳо ва мамлакат васеъ истифода мешаванд. Дар ин росто, аҳамияти истифодабарии унсурҳои истеҳсоли барзиёд мавқеъи хоса пайдо мекунад. Ҷалби омилҳои истеҳсолоти мавҷуда ва истифодабарии самараноки онҳо дар доираи модели барзиёдии омилҳои истеҳсолоти Хекшер-Олин хеле маъмул ифода ёфтаанд. Аз ҷумла дар доираи ин модел ҳангоми ба роҳ мондани савдои беруна ба сохтори иқтисодиёт ва истифодаи омилҳои истеҳсолот аҳамияти хоса дода шудааст. Дар амсилаи Хекшер-Олин қайд карда шудааст, ки дар ташкили савдои беруна ҳар як мамлакат он номгӯи молҳоро содирот менамояд, ки барои истеҳсоли онҳо дар дохили кишвар омилҳои барзиёди истеҳсолӣ истифода шуда, он молҳо воридот карда мешаванд, ки барои офаридани онҳо захираҳои истеҳсолӣ маҳдуд ва ё умуман мавҷуд нестанд. Дар доираи амсилаи қайдшуда, бартариҳои минтақаҳо низ барои истеҳсоли ин ё он мол ба воситаи ташкили истеҳсолоти соҳаҳо, соҳибкорӣ ва ҷалби ҳадди аксари омилҳои истеҳсолоти мавҷуд буда ба эътибор гирифта мешаванд. Яъне дараҷаи ғоиданокӣ аз иштирок дар савдои беруна дар шароите таъмин карда мешавад, ки мувофиқи он захираҳои истеҳсоли барзиёд дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ васеъ ва ҳамаҷониба истифода шаванд. Ҷоиз ба қайд аст, ки чунин ҳислатҳо дар тамоми кишварҳои дунё ҳангоми савдои беруна ҳаматарафа мавриди истифода қарор мегиранд. Вобаста аз қисматҳои асосии амсилаи Хекшер-Олин ғоиданокиҳои иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои онро дар ҷараёни тақсимои байналхалқии меҳнат ва савдои беруна дидан мумкин аст. Яъне самаранокиҳои иштироки минтақаҳо дар савдои беруна бояд бо истифодаи оқилонаи омилҳои истеҳсоли баризофа алоқаманд карда шавад. Танҳо дар

ҳамин ҳолат мо метавонем самарайи мусбатро аз иштироки иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар савдои беруна ба даст оварем. Бо дарназардошти хусусиятҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд мушоҳида намудан мумкин аст, ки баҳри рушди иқтисодиёти минтақавӣ ва дар ин васила таъмин намудани стратегияи ивазкунандаи воридот, ҷалб намудан ва истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ мақоми аввалро соҳиб мебошад.

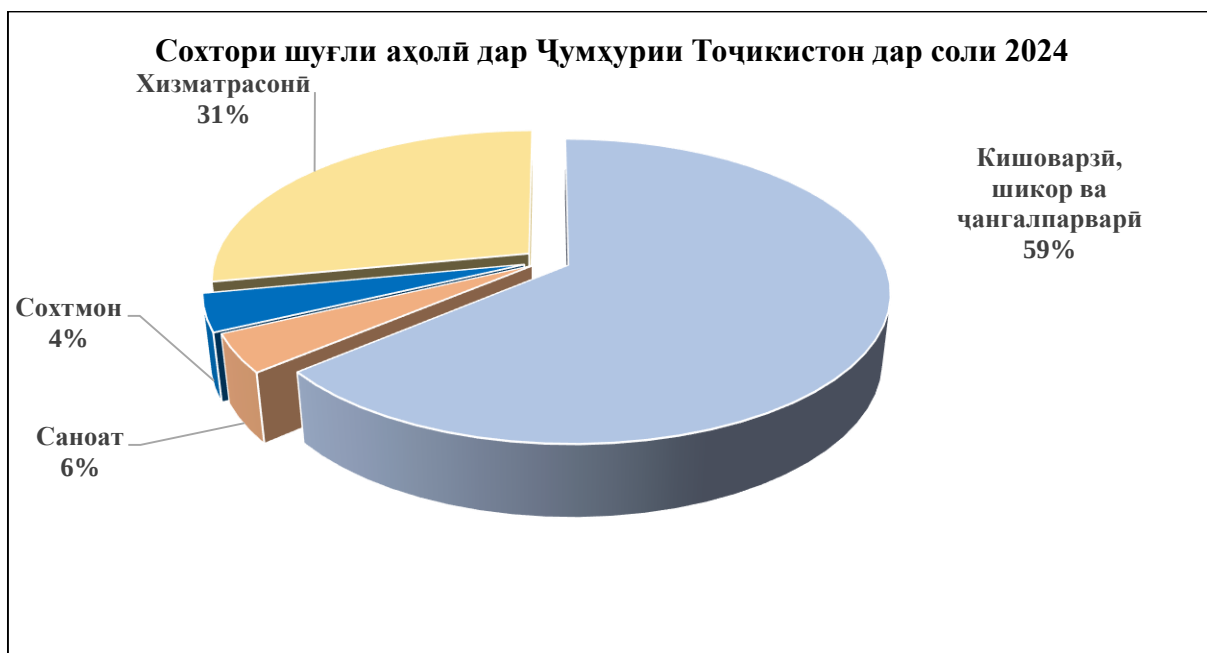
Таҳқиқи муқоисавии сохтори шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи солҳои 2011-2024 нишон медиҳад, ки ба амалигардони саноатикунони босуръат нигоҳ накарда, қисми қувваи кории дар соҳаҳои саноат бо қор таъмин буда дар сатҳи нисбатан паст қарор дорад (расми 2.2. ва 2.3).

Расми 2.2. Сохтори шуғли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2011 [36]

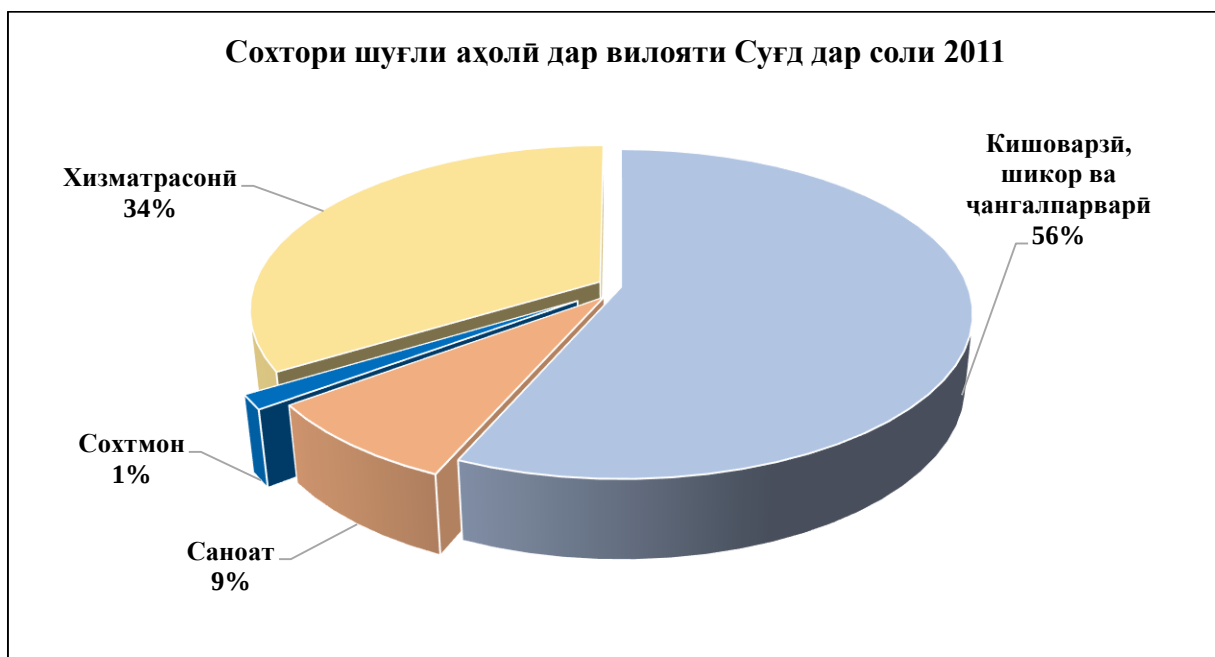
Агар соли 2011 дар соҳаи саноат 4% аҳолии машғули қор фаъолият карда бошанд, ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 5% баробар шуд, ки ин вазъият ба татбиқи стратегияи саноатикунони босуръат ва дар ин росто таъмини истеҳсолоти воридотивазкунӣ мутобиқат намекунад. Алҳол дар мамлакат ҳиссаи баланди шуғли аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ ба назар мерасад, ки он соли 2011 67% ва соли 2024 59%-ро ташкил кардааст. Хизматрасонӣ 26% дар соли 2011 ва 31% дар соли 2024, соҳтмон 3% дар соли

2011 ва 4% дар соли 2024, расидааст. Дар натиҷа вазни қиёсии шугли аҳоли дар соҳаҳои саноат 1%, сохтмон 1%, хизматрасонӣ ба 5% зиёд шудааст.

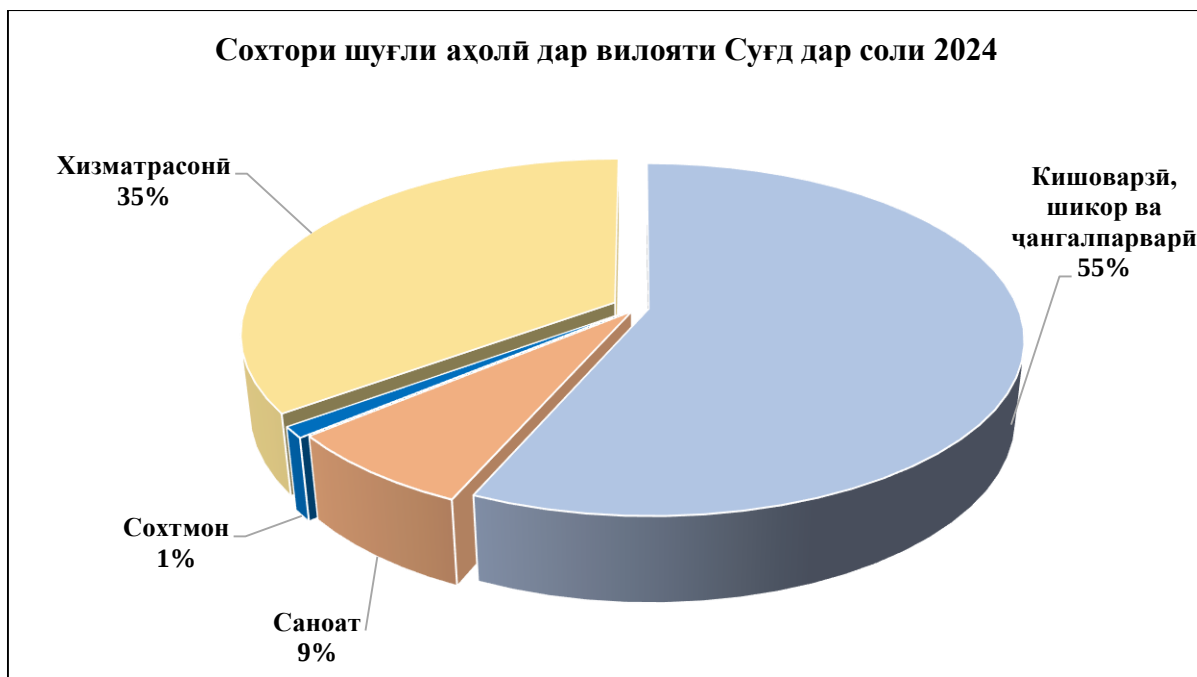

Расми 2.3. Сохтори шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024. [37].

Дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд айнан чунин ҳолат дар таъмини захираҳои меҳнатӣ бо ҷойҳои корӣ низ ба назар мерасад (расмҳои 2.4. ва 2.5).

Расми 2.4. Сохтори шугли аҳоли дар вилояти Суғд дар соли 2011. [36]

Расми 2.5. Сохтори шуғли аҳоли дар вилояти Суғд дар соли 2024. [37]

Дар соли 2011 дар вилояти Суғд дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ 56% ва дар соли 2024 55% аҳолии машғул фаъолият мебуданд. Ин нишондиҳанда дар соҳаи саноат бетағйир (соли 2011 9% ва соли 2024 9%), яъне дар сохтори шуғли аҳоли дар вилояти Суғд дар ин давра ғайрииндустриявишавии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ба назар мерасад. Дар ин давра дар соҳаи хизматрасонии вилояти Суғд ҳиссаи қувваи кориаш машғул аз 33%-и соли 2011 то 34%-и соли 2024 зиёд гардидааст. Вазни қиёсии аҳолии машғул дар соҳаи сохтмон дар вилояти Суғд дар давраи мавриди таҳлил бетағйир мондааст (соли 2011 9% ва соли 2024 9%).

Ин гуна вазъият дар сохтори истифодабарии қувваи корӣ ногузир ба маҳсулнокии меҳнат дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти минтақавӣ таъсири худро мерасонад. Гувоҳи ин гуфтаҳо ҳисоби маҳсулнокии меҳнат дар иқтисодиёти минтақавӣ ба воситаи нишондоди МММ ба ҳар сари қувваи кориаш машғулбуда, инчунин ҳисоби ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳо аз рӯи маҳсулоти истеҳсолкардаи соҳа ба воҳиди омили меҳнат баромад карда метавонад.

**Ҷадвали 2.5. – Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат ва кишоварзии
Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаи вилояти Суғд**

Ҷумҳурии Тоҷикистон										Соли 2024 нисбат ба соли 2016 (маро тиба)
Нишонди ҳандаҳо	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат (ҳаз. смн.)	232,8	276,4	239,7	273	311,1	328,6	384,7	419,5	649	2,8
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ (ҳаз. смн.)	20,3	21,4	24,1	24,8	26,1	28,1	29,7	30,6	39	1,9
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат нисбат ба ҳосилнокии меҳнат дар соҳ. киш-зӣ (маротиба)	11,5	12,9	9,9	11,0	11,9	11,7	13,0	13,7	16,6	1,5
Вилояти Суғд										
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат (ҳаз. смн.)	218	303,8	403,5	417,5	456,7	520,1	673,5	769,8	970,9	4,5
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ (ҳаз. смн.)	47,4	51,2	54	55,4	56,9	59,1	57,7	63,9	75,8	1,6
Ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат нисбат ба ҳосилнокии меҳнат дар соҳ. киш-зӣ (маротиба)	4,6	5,9	7,5	7,5	8,0	8,8	11,7	12,0	12,8	2,8

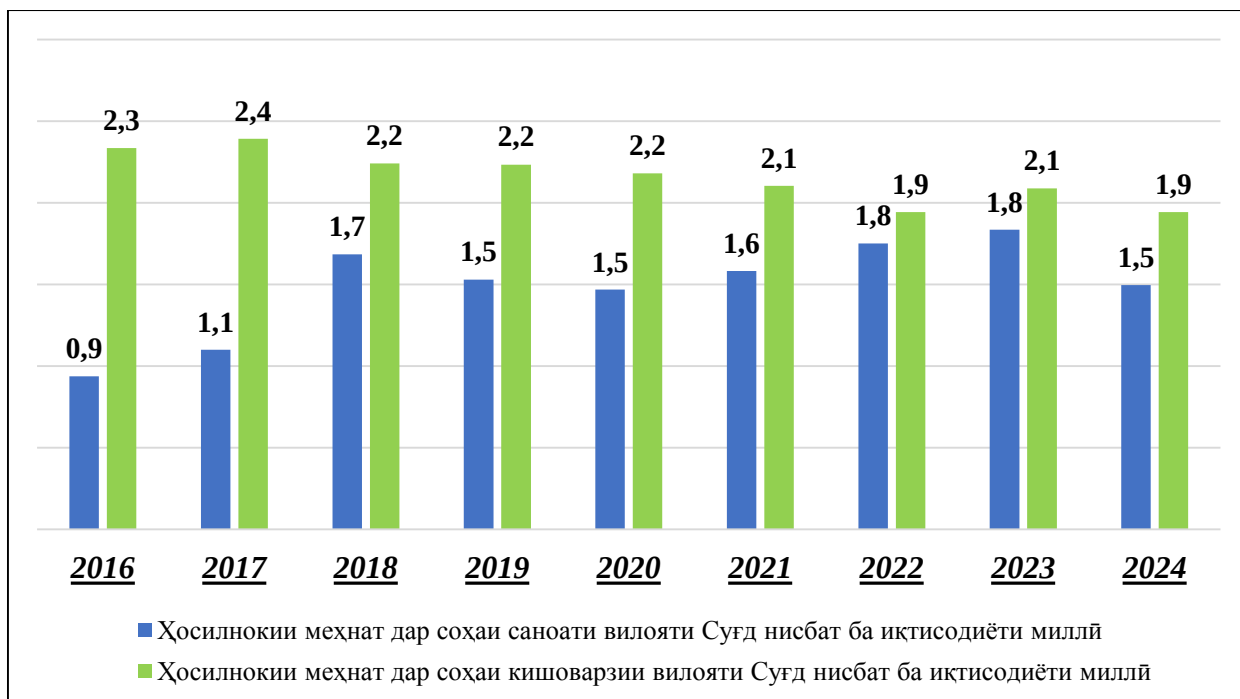
Сарчашмаи ҳисоб: [34; 35; 36; 37].

Бо истифода аз усули маъмулӣ дар чадвали 2.5 ҳосилнокии меҳнат дар соҳаҳои саноат ва кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд ҳисоб карда шудааст.

Маҳсулнокии қувваи кории машғулбуда дар баҳши саноат ва кишоварзӣ нишон медиҳад, ки қувваи кории дар баҳши саноат истифодашаванда нисбат ба қувваи кории дар баҳши кишоварзӣ истифодашаванда дар сатҳи баландтар қарор дорад. Масалан, маҳсулнокии қувваи корӣ дар баҳшҳои калидии иқтисодӣ нишон медиҳад, ки дар иқтисодиёти миллии маҳсулнокии қувваи корӣ дар баҳши саноат нисбат баҳши кишоварзӣ дар соли 2016 ба андозаи 11,5 маротиба зиёдтар буда, дар соли 2024 ин нишондиҳанда то 16,6 маротиба зиёд гардидааст. Дар сатҳи вилояти Суғд бошад нишондиҳандаи таҳлилшаванда дар соли 2016 4,6 маротибаро ташкил карда, соли 2024 ин таносуб то 12,8 маротиба афзоиш ёфтааст. Марҳилаи мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, нишон медиҳад, ки маҳсулнокии қувваи корӣ дар баҳши саноат дар иқтисодиёти миллии 2,8 маротиба афзоиш ёфта бошад, дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ин нишондод 4,5 маротиба зиёд гардидааст. Дар баҳши кишоварзӣ бошад маҳсулнокии қувваи корӣ дар иқтисодиёти миллии 1,9 маротиба афзоиш ёфта, дар иқтисодиёти вилояти Суғд ба андозаи 1,6 маротиба зиёд гардидааст.

Тамоюли афзоиши ҳосилнокии меҳнат ҳам дар сатҳи иқтисодиёти миллии ва ҳам иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар натиҷаи татбиқи Барномаҳои давлатӣ оид ба пешрафти соҳаҳои саноат, махсусан эълон гардидани солҳои 2022-2026 «Солҳои рушди саноат» ва амалӣ намудани стратегияи саноатикунони босуръати кишвар ба миён омадааст.

Қайд намудан зарур аст, ки муқоиса намудани маҳсулнокии қувваи корӣ дар баҳши саноат ва кишоварзии вилояти Суғд бо нишондодҳои иқтисодиёти миллии мамлакат ҳолатеро ифода мекунад, ки мувофиқи он маҳсулнокии меҳнат дар баҳши саноат ва дар баҳши кишоварзии вилояти Суғд аз нишондодҳои иқтисодиёти миллии зиёдтар мебошанд (расми 2.6).

Расми 2.6. Муқоисаи ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноат ва кишоварзии вилояти Суғд бо нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз рӯи маълумоти ҷадвали 2.5 ҳисоб карда шудааст).

Аз расми 2.6 دیدан мумкин аст, ки маҳсулнокии қувваи корӣ дар бахши саноати вилояти Суғд нисбат ба бахши саноати иқтисодиёти миллӣ дар соли 2016 ба 90% баробар шуда бошад, соли 2024 ин нишондиҳанда ба андозаи 1,5 маротиба зиёд гардидааст.

Вобаста ба ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд аз рӯи расми 2.6 таъкид намудан зарур аст, ки аз соли 2016 то соли 2024 нишондиҳандаи мазкур нисбат ба иқтисодиёти миллӣ дар сатҳи баланд қарор дорад. Фарқияти калонтарин аз рӯи ин нишондиҳанда ба соли 2017 рост меояд, ки он ба 2,4 маротиба баробар аст. Дар соли 2024 ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд нисбат ба иқтисодиёти миллӣ 1,9 маротиба зиёд мебошад.

Аз ин маълумот хулоса кардан мумкин аст, ки иқтисодиёти минтақавии Суғд иқтидорҳои зиёди инкишофи бахши саноат мавҷуд буда, истифодаи он бо дарназардошти бо шуғл фаро гирифтани аҳолии бо шуғл фарогирифта нашуда, метавонад ба пешрафти соҳа ва иқтисодиёти минтақа ва ҷумҳурӣ саҳми арзишманд гузорад. Айнан чунин ҳолат дар соҳаи кишоварзии минтақавӣ

вилояти Суғд чой дорад. Дар ин росто ба инобат гирифтани лозим аст, ки маҳсулнокии қувваи корӣ дар бахши саноат нисбат ба бахши кишоварзӣ зиёд буда, истифодабарии бештари қувваи корӣ дар саноат барои рушди нишондиҳандаи МММ ва ММД мусоидат карда метавонад. Дар ин росто таъкид намудан ба маврид аст, ки барои татбиқи самараноки стратегияи воридотивазкунӣ дар миқёси вилояти Суғд ва иқтисодиёти миллӣ, пеш аз ҳама, ба рушди соҳаҳои саноат аҳаммияти бештар зоҳир намудан зарур аст. Бо ибораи дигар, татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақа бояд аз рӯи инкишофи ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ва интенсификатсияи соҳаи кишоварзӣ таъмин карда шавад. Аз ин лиҳоз дар раванди ҳавасмандгардонии истеҳсолоти ивазкунандаи воридот истифодаи ҳамаҷонибаи қувваи корӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Бо ибораи дигар, ҳангоми ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот, афзоиши додани истеҳсоли маҳсулоти саноатии меҳнатталаб муҳим ба ҳисоб рафта, дар ин радиф истифодаи ҳадди аксари қувваи корӣ дар бахши саноатӣ васеъшавиро тақозо менамояд.

Барои истифодабарии ҳамаҷонибаи қувваи корӣ барои амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд раванди саноатикунонии шуғли қувваи корӣ яке аз шартҳои ҳатмӣ ва муҳим тавсиф карда мешавад. Чунин муносибат метавонад ба маротиб истеҳсолоти саноатиро дар минтақа афзоиш дода, ба коҳиши муҳочирати меҳнатӣ мусоидат намояд. Дар ин росто, гузариши миқдори муайяни қувваи корӣ аз бахши кишоварзӣ ба бахши саноатӣ яке аз чораҳои зарурӣ ба ҳисоб меравад. Чунин чораҳо метавонанд захираҳои меҳнатии барзиёдро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намояд, истеҳсоли маҳсулоти зарурии воридотивазкунандаро афзоиш диҳанд, сатҳи муҳочирати меҳнатиро коҳиш диҳанд. Васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба ғайр аз мусоидат ба шуғли ҳадди аксари захираҳои меҳнатӣ, инчунин ба афзоиши даромади аҳоли ва талаботи онҳо ба маҳсулоти истеҳсолшаванда саҳми арзанда мегузорад. Дар ниҳоят самарائي занҷирии истеҳсолот фаъол гардида, молистеҳсолкунандагон ҳиссаи муайяни ғоидаи бадастовардаро барои васеъ намудани ҳаҷми истеҳсолот чудо намуда, барои

амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот мусоидат менамоянд. Бо баробари ин дар раванди васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот истифодаи ҳамаҷонибаи қувваи корӣ дар бахшҳои васеъшаванда ва дар ин васила баланд намудани сатҳи малакаи кории коргарон диққати ҷиддӣ зоҳир намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Чунин амалҳо самаранокии худро дар ҳолате нишон медиҳанд, ки мутобиқи он истифодабарии қувваи корӣ бо васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти ивазкунандаи воридот ва баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳоли ба воситаи таъмини маҳсулноки баланди қувваи корӣ ва таъмини шуғли самаранок ҳамрадиф бошад.

Хуллас, зарурат ва аҳамияти қувваи корӣ дар амалигардонии стратегияи ивазкунандаи ворид ниҳоят бузург буда, дар ин чараён баланд намудани самаранокии истифодаи қувваи корӣ диққати махсусро тақозо менамояд. Зеро татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд бе ҷалби захираҳои меҳнатии иловагӣ имконнопазир мебошад.

2.2. Таъминоти инвеститсионии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд

Рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа дар ҳолати истифодаи ҳадди акари имкониятҳои истеҳсолии он имконпазир буда, ҳамзамон мавҷуд будан ва истифодаи ҳаматарафаи иқтидори инвеститсионӣ имконпазир мебошад.

Пӯшида нест, ки инвеститсияҳо чунин захираи истеҳсолиро ифода мекунанд, ки барои васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот ва таҳкими иқтидори истеҳсолии мавҷуда мусоидат менамоянд. Бо ибораи дигар, ҳар як стратегияи иқтисодӣ мавҷудият ва иситфодаи самараноки захираҳои инвеститсиониро пешбинӣ мекунад. Дар ин ҷода татбиқи стратегияи воридотивазкунанда дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд аз ин хусусият ҳолӣ нест. Баръакс стратегияи воридотивазкунанда дар кадом сатҳе амалӣ карда нашавад, истифодаи захираҳои инвеститсионии мавҷуда ва ҷалби захираҳои иловагии онро тақозо менамояд. Амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар ҳама сатҳҳои хоҷагидорӣ, алалхусус дар иқтисодиёти минтақавӣ, мавҷуд будани

захираҳои маблағгузорию тақозо менамояд, зеро инвеститсияҳо барои истифодаи самараноки қувваи корӣ ва дигар омилҳои истеҳсолот шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки захираҳои инвеститсионӣ ба занҷираи фаъолияти хоҷагидорӣ ворид шуда, баҳри истифодабарии иқтидорҳои мавҷудбуда, таҷдиди техника ва технологияи истеҳсолӣ, бе талафот истифода бурдани масолеҳи истеҳсолӣ мусоидат менамояд.

Ҳамзамон нақши захираҳои инвеститсионӣ дар ҳавасмандгардонии афзоиши истеҳсолоти воридотивазкунанда дар он ифода меёбад, ки онҳо заминаи зарурии васеъшавии ҳаҷми истеҳсолотро ташкил мекунад. Бе захираҳои инвеститсионӣ татбиқи ҳама гуна стратегия ва ё барномаи иқтисодӣ имконнопазир мегардад. Бард В.С. қайд мекунад, ки «мблағгузориҳои инвеститсионӣ барои фондҳои асосӣ баҳри таъмини сатҳи зиндагонии шоистаи аҳоли ба воситаи афзоиш додани истеҳсоли маҳсулот ва хизматҳо мусоидат карда, дараҷаи таъминоти аҳолиро бо ҷойҳои корӣ афзун менамояд» [13]. Ҷоиз ба қайд аст, ки ҷалби ҳадди аксари иқтидори инвеститсионӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ барои рушди таркиби қувваҳои истеҳсолкунанда ва густариши муносибатҳои иқтисодӣ хизмат менамояд. Бо баробари ин ҷалби иқтидорҳои инвеститсионии мавҷуд буда қобилият дорад, ки боздеҳи дигар омилҳои истеҳсолотро афзоиш дода, дар ин васила ба зиёдшавии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ оварда расонад. Маъмул аст, ки иқтидори инвеститсионӣ ва ҷалби онҳо ба раванди истеҳсолот омили ҳаракатдиҳандаи тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҳамаи сатҳҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин инвеститсияҳо барои сармояи асосӣ нақши муҳим ва ҳалкунанда доранд. Зеро мучаҳазгардонии корхонаҳо, таҷдид ва азнавсозии техника ва технологияи истеҳсолӣ бевосита ба инвеститсияҳо вобаста аст.

Дар ҷадвали 2.6 суръати миёнасолаи афзоиши маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ бо нархи муқоисавӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Қайд кардан лозим аст, ки МММ ва инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ дар солҳои мавриди таҳлил ба ёрии усули инфиродӣ бо истифода аз индекси дефлятори МММ ҳисоб карда шудаанд. Зеро муқоиса намудани ин нишондиҳанда бо нархҳои солҳои қорӣ вазъияти аслиро дар раванди таъмини инвеститсионии афзоиши МММ инъикос карда наметавонад.

Ҷадвали 2.6. - МММ ва инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои муқоисавӣ)

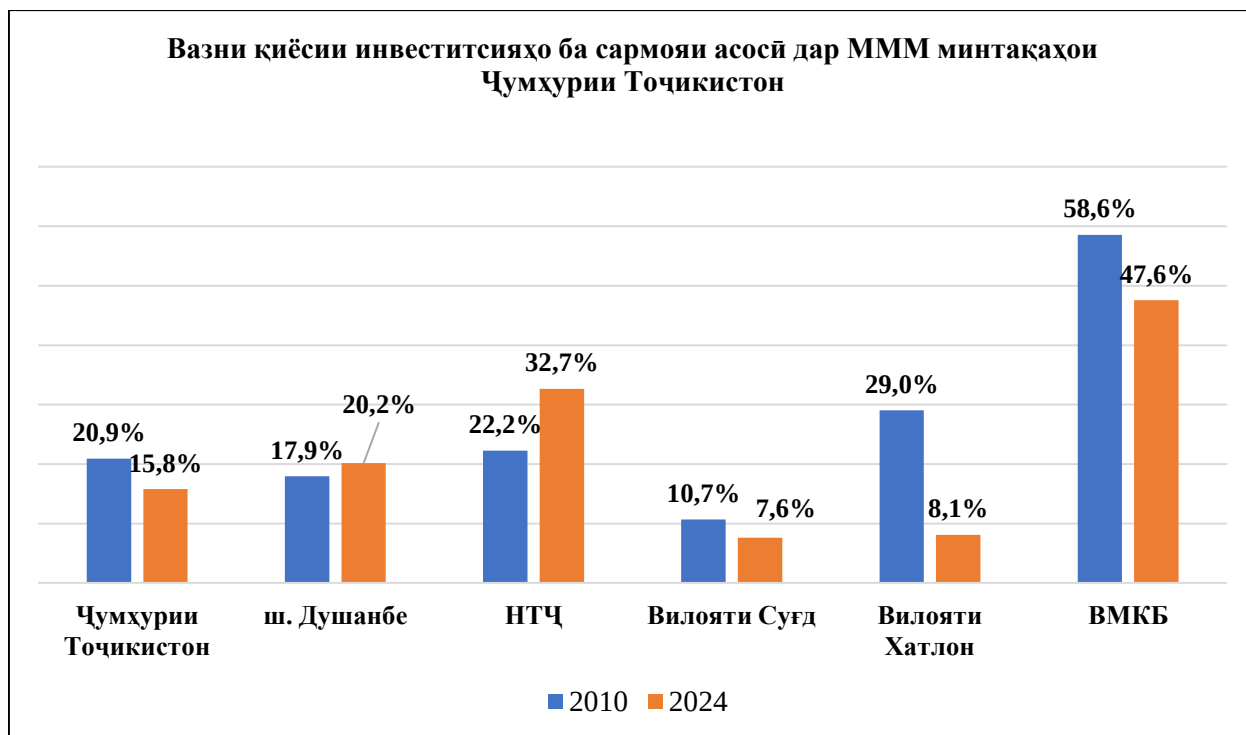
Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	МММ (млн. сомонӣ)		Соли 2024 нисбат ба соли 2010 (маротиба)	Инвеститсия ба сармояи асосӣ (млн. сомонӣ)		Соли 2024 нисбат ба соли 2010 (маротиба)
	2010	2024		2010	2024	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	22308,9	146111,7	6,55	4669,4	23042,3	4,93
ш. Душанбе	5201,5	31255,7	6,01	933,3	6298,6	6,75
НТҚ	4481,9	27117,2	6,05	996,8	8858,5	8,89
Вилояти Суғд	5716,2	42433,3	7,42	610,6	3230,3	5,29
Вилояти Хатлон	6493,2	42803,6	6,59	1884,9	3465	1,84
ВМКБ	416,1	2501,9	6,01	243,7	1189,9	4,88

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Аз маълумоти ҷадвали мазкур мушоҳида намудан мумкин аст, ки суръати афзоиши миёнасолаи МММ дар солҳои 2010-2024 дар вилояти Суғд ва вилояти Хатлон ба назар мерасад. Дар ВМКБ ва НТҚ бошад суръати афзоиши МММ нисбатан паст аст. Ҳамзамон суръати миёнасолаи афзоиши инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ дар марҳилаи мавриди баррасӣ дар шаҳри Душанбе (6,75 маротиба) ва НТҚ (8,89 маротиба) бештар мебошад. Лозим ба таъкид аст, ки афзоиши инвеститсияҳо дар НТҚ пеш аз ҳама аз ҳисоби афзоиши маблағгузорӣ ба бунёди НБО «Роғун» ба миён омадааст. Суръати афзоиши пасттарини инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ дар ВМКБ ба қайд гирифта шудааст.

Пӯшида нест, ки пешрафти иқтисодиёти минтақавӣ аз дараҷаи ҷалби маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ ва сармояи гардон вобастагии мустақим

дошта барои зиёд намудани ҳаҷми МММ хизмат менамояд. Инвестицияҳо ба сатҳи МММ таъсир расонида, афзоиши МММ бошад дар навбати худ ба инвестицияҳои минбаъда хизмат карда метавонад. Бо мақсади арзёбии дақиқтари сатҳи инвестицияҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар расми 2.7 вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ дар солҳои 2010 ва 2024 дар минтақаҳои мамлакат оварда шудаанд.

Расми 2.7. Вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ дар МММ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз рӯи маълумоти ҷадвали 2.6 тартиб дода шудааст)

Маълумоти диаграмма нишон медиҳад, ки агар МММ-и сатҳи ҷумҳуриявӣ дар соли 2010 вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ 20,9%-ро ташкил дода бошад, соли 2024 ин нишондиҳанда ба 15,8% баробар шудааст. Чунин тамоюл дар ҳамаи минтақаҳо ба назар мерасад. Афзоиши вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ дар ҳаҷми МММ алаҳусус дар НТҚ ба назар мерасад. Агар ин нишондиҳанда дар минтақа соли 2010 ба 22,2% баробар бошад, соли 2024 то 32,7% расидааст.

Нишондиҳандаи мавриди таҳлил дар шаҳри Душанбе соли 2010 – 17,9%-ро ташкил дода, соли 2024 то 20,2% афзоиш ёфтааст. Дар вилояти Хатлон вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ дар ҳаҷми МММ соли 2010 – 29,0%-ро ташкил дода, соли 2024 ба 8,1% баробар шудааст. Дар вилояти Суғд вазни қиёсии инвестицияҳо ба сармояи асосӣ дар ҳаҷми МММ соли 2010 – 10,7% буда, соли 2024 ба 7,6% расидааст. Ин нишондиҳанда дар байни минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пасттарин мебошад.

Барои арзёбии алоқамандии ҳаҷми МММ ва инвестицияҳо ба сармояи асосӣ ҳаҷми инвестицияҳоро ба сармояи асосӣ ба ҳар сари аҳолии минтақаҳо таҳлил кардан зарур аст (ҷадвали 2.7).

Ҷадвали 2.7. - МММ ва инвестицияҳо ба сармояи асосӣ ба ҳар сари аҳолии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳои муқоисавӣ)

Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон	МММ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)		Соли 2024 нисбат ба соли 2010 (маротиба)	Инвестиция ба сармояи асосӣ ба ҳар сари аҳоли (сомонӣ)		Соли 2024 нисбат ба соли 2010 (маротиба)
	2010	2024		2010	2024	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2927,2	13904,1	4,7	612,7	2192,7	3,6
ш. Душанбе	7114,6	24659,3	3,5	1276,6	4969,3	3,9
НТҚ	2579,7	12053,2	4,7	573,7	3937,5	6,9
Вилояти Суғд	2543,2	14306,1	5,6	271,7	1089,1	4,0
Вилояти Хатлон	2406,1	11292,9	4,7	698,5	914,2	1,3
ВМКБ	2015,0	10655,5	5,3	1180,1	5067,7	4,3

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Маълумоти ҷадвали 2.7 нишон медиҳад, ки дар марҳилаи мавриди таҳлил новобаста аз истифодаи усули таҳлили статикаи муқоисавӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши мусбати МММ ва инвестицияҳо ба сармояи асосиро ба ҳар сари аҳоли ифода менамояд. Ҳолати мазкур васеъшавии доираи ғайриқонунии маблағгузорию дар иқтисодиёти минтақаҳо нишон дода,

иктидори таъмини рушди иқтисодиёти минтақавиро васеъ гардонида истодааст.

Таҳлил собит менамояд, ки соли 2010 аз рӯи нишондиҳандаи МММ ба ҳар сари аҳоли шаҳри Душанбе дар байни дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ ҷои аввалро ишғол кардааст. Аз рӯи ин нишондиҳанда вилояти Суғд мавқеи сеюмро ишғол кардааст (баъд аз шаҳри Душанбе ва НТҚ). Соли 2024 бошад вилояти Суғд аз рӯи ин нишондиҳанда баъди шаҳри Душанбе ҷои дуюмро ишғол кардааст. Сабаб дар он аст, ки МММ дар соли 2024 нисбат ба соли 2010 4,7 маротиба афзудааст. Ин нишондиҳанда дар шаҳри Душанбе дар давраи мавриди таҳлил 3,5 маротиба зиёд шудааст. Новобаста ба тағйирёбии ҳаҷми МММ ба ҳар сари аҳоли дар минтақаҳо афзоиши инвеститсияҳо дар соли 2024 нисбат ба соли 2010 дар минтақаи НТҚ (6,9 маротиба), шаҳри Душанбе (3,9 маротиба), вилояти Суғд (4 маротиба), вилояти Хатлон (1,3 маротиба) ва ВМКБ (4,3 маротиба) ба мушоҳида расидааст.

Дар асоси нишондиҳандаҳои мазкур Ишматова Д.А. коэффитсиентҳои коррелятсионии МММ ва инвеститсияҳоро ба сармояи асосӣ ба ҳар сари аҳоли дар сатҳи минтақаҳо ҳисоб намуда, чунин хулосабарорӣ менамояд: «Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коэффитсиенти коррелятсия ба 0,8 баробар буда, вобастагии мустақими баландро нишон медиҳад; дар шаҳри Душанбе – 0,87, вобастагии мустақим ва баланд; дар НТҚ – 0,65, вобастагӣ мустақим ва муътадил мебошад; дар вилояти Суғд – 0,67, вобастагии мустақим ва муътадил; дар вилояти Хатлон – 0,38, вобастагии мустақими хеле суст; дар ВМКБ – 0,78, вобастагии мустақим ва баробар» [125].

Таҳқиқоти гузаронидашуда оид ба фаъолияти иқтисодӣ нишон медиҳад, ки ҳуди сармоя чун унсури зарурии истехсолот дар шакли сармояи асосӣ ва гардон қисми таркибии қувваҳои истехсолкунанда маънидод карда шуда, омили инкишофдиҳандаи тамоми соҳаҳои истехсолот баромад мекунад.

Агар ба таърихи начандон дур назар афканем, инкишофёбии муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ба раванди маблағгузорӣ таъсир расонид. Вобаста ба ин иқтисоддонҳои

машҳури мамлакат Қайюмов Н.У. ва Умаров Ҳ.У. қайд мекунамд, ки «дар даври истиқлолият тақрибан 90% сармояи асосӣ дар манотиқи Тоҷикистон аз лиҳози ҷисмонӣ ва маънавӣ хӯрдашуда, барои азнавсозӣ ниёз доранд» [86, 79-80]. Таҳлиҳои дар ин самт амалигардида нишон медиҳанд, ки хӯрдашавии фондҳои асосии корхонаҳо, махсусан дар баҳши саноат дар сатҳи 37%, саноати сабук – 68%, хӯрокворӣ – 43%, саноати кимё ва коркарди нафт – 61%, коркарди энергияи барқӣ – 64%, истеҳсоли масолеҳи сохтмон – 39%, мошинасозӣ ва металлургия – 61%, ва дигар соҳаҳо – 73% ташкил карда, баробари ин коэффитсиенти азнавкунӣ дар сатҳи ниҳоят паст қарор дорад [61, 25-35].

Ҷадвали 2.8. - Тағйирёбии сармоягунҷоиши МММ дар вилояти Суғд

Солҳо	Суръати рушди сармояи асосӣ	Суръати рушди МММ	Тағйирёбии сармоягунҷоиши МММ
2005	100	100	100
2010	34,3	158,6	21,4
2015	107,0	218,5	50,0
2024	176,5	306,4	68,3

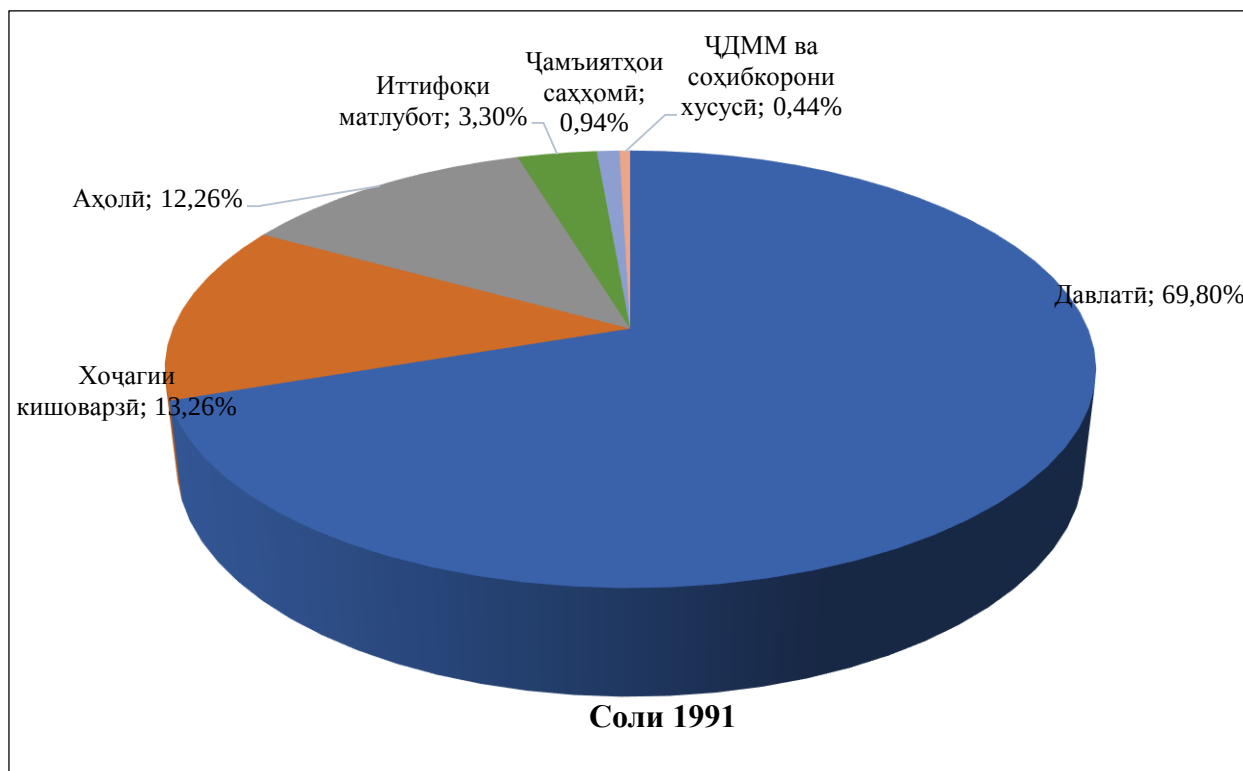
Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Дар ин росто кӯшиш ба харҷ додан лозим аст, ки сармоягунҷоиши маҳсулоти воридотивазкунанда ва МММ дар умум дар сатҳи муқарраргардида ва ҷавобгӯ ба шароити бозор қарор дода шавад. Таҳлили эмперикии динамикаи ҳаҷми сармояи асосӣ ва сармоягунҷоиши МММ дар вилояти Суғд нишон медиҳад, ки соли 2010 сармоягунҷоиши МММ нисбат ба соли 2005 коҳиш ёфта, ба суръати баланди рушди иқтисодии минтақавӣ мусоидат карда буд (ҷадвали 2.8). Баъдан дар соли 2015 нишондиҳандаи сармоягунҷоиши МММ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд зиёд гардида, суръати рушди МММ вилоятро коҳиш дод. Чунин вазъият дар соли 2024 низ ба назар мерасад, ки дар ин давра сармоягунҷоиши МММ зиёд гардидааст (ҷадвали 2.8). Чунин таҳлил, ки бештар ба таҳлили статикаи муқоисавӣ шабоҳат дорад,

имкон медиҳад қайд намоем, ки зиёд гардидани ҳиссаи амортизатсия (хӯрдашавии фондҳои асосӣ) дар ҳаҷми умумии андӯхт, асосан аз сабаби хӯрдашавии ҷисмонӣ ва маънавии сармояи асосии истеҳсоли ба амал омадааст.

Натиҷаҳои таҳлили эмпирикӣ ҳолатеро нишон медиҳад, ки мувофиқи он дар иқтисодиёти вилояти Суғд дар тӯли давраи ислоҳоти бозорӣ афзоиши нишондоди капиталғунҷоиши маҳсулот мушоҳида карда мешавад. Бо ибораи дигар дар иқтисодиёти вилояти Суғд ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз ҳар як воҳиди сармояи асосӣ рӯ ба коҳишбӣ ниҳодааст.

Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ аз сохтор ва ба истифода додани фондҳои асосӣ алоқамандии қавӣ дорад. Сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ аз рӯи шакл ва намудҳои моликият дар расми 2.8 нишон дода шудаанд.

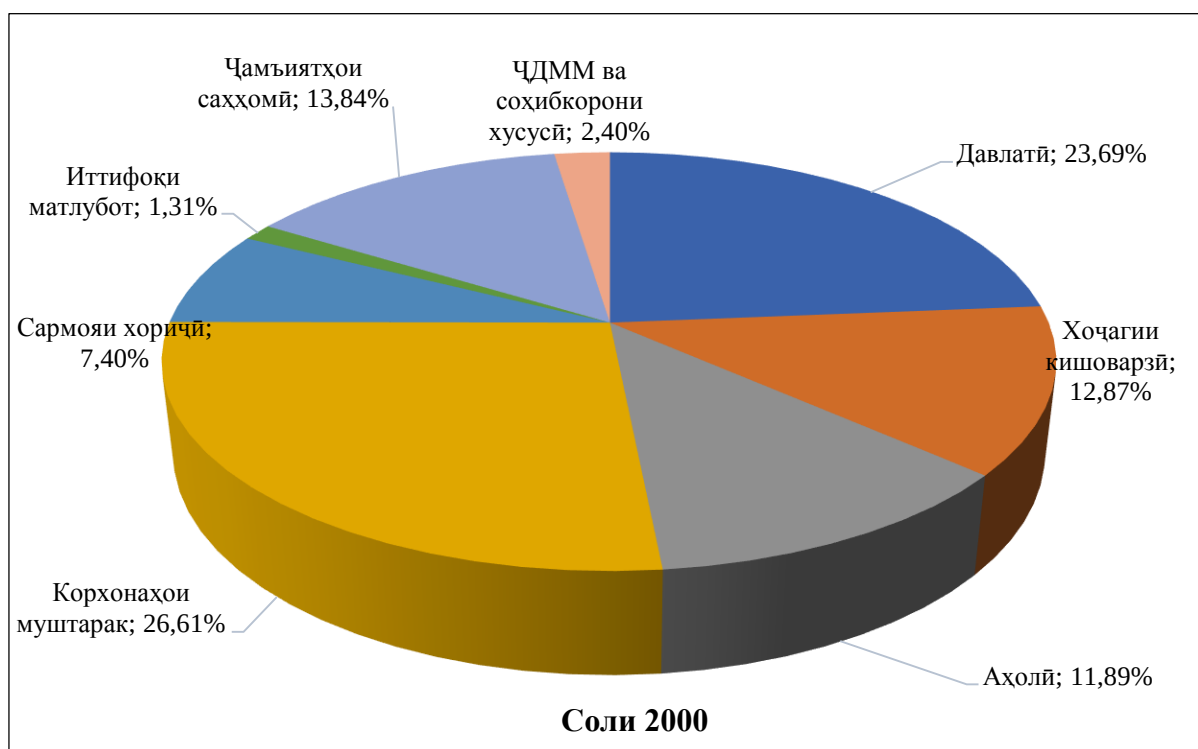
Расми 2.8. - Сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ аз рӯи шакли моликият (1991).

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Маълумоти дар расми 2.8 овардашуда, вазъиятеро нишон медиҳад, ки мутобиқи он «дар соли 1991 қисми зиёди ба истифода додани фондҳои асосӣ

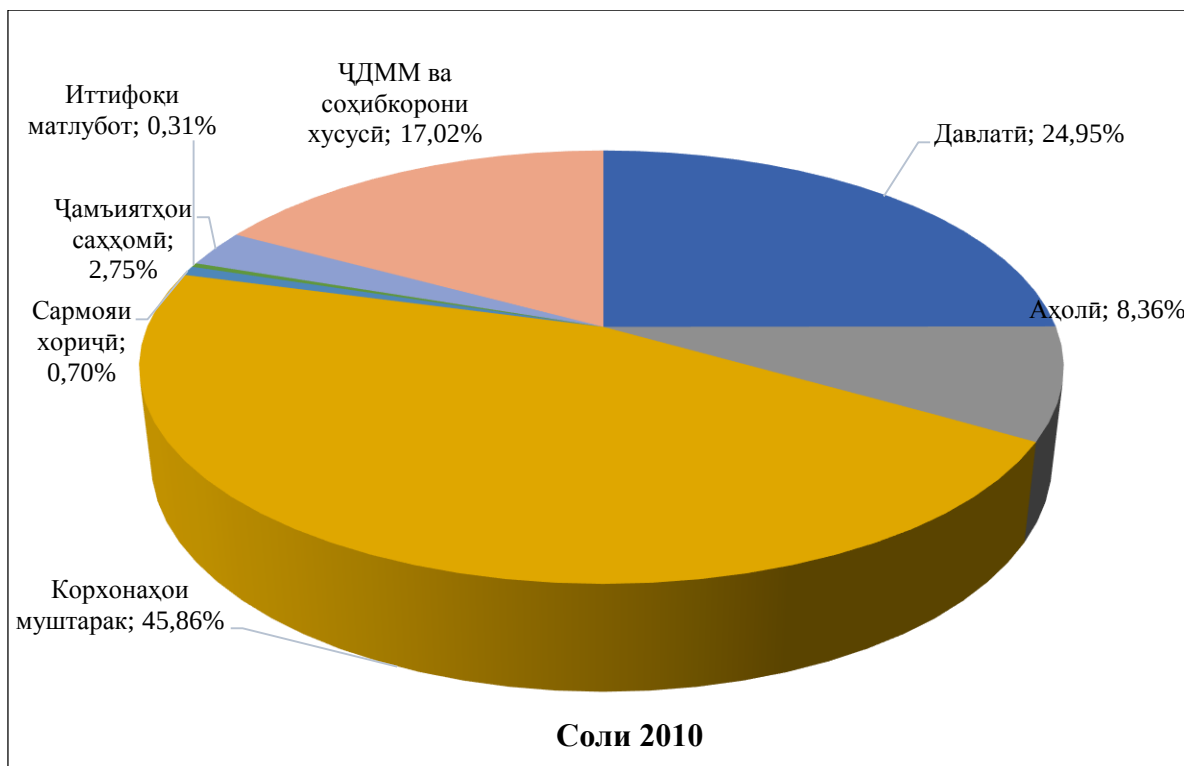
ба сектори давлатии иқтисодиёт мувофиқат намояд - 69,8%, соли 2000-ум ҳиссаи сектори давлатӣ ба 23,7%, соли 2010 ба 24,95% ва соли 2024 ба 29% баробар шудааст» [10].

Аз рӯи маълумоти расмҳои 2.8-2.11 дидан мумкин аст, ки новобаста ба коҳиши ҳаҷми ба истифода додани фондҳои асосӣ аз ҳисоби сектори давлатӣ дар вилояти Суғд нисбат ба соли 1991, то ҳол ин бахши иқтисодиёти миллий дар раванди ба истифода додани фондҳои асосӣ нақши муассир дорад. Таъкид намудан ба маврид аст, ки дар марҳилаи таҳлилшаванда ҳиссаи инвестисияҳои хориҷӣ дар сохтори фондҳои асосии ба истифода додашуда, равиши афзоишбиро ифода мекунад. Мисол ҳиссаи ЧДММ ва соҳибкорони хусусӣ дар сохтори фондҳои асосии ба истифода додашуда дар соли 2000-ум 2,4% ташкил карда бошад, ин нишондод дар соли 2024 29%-ро ташкил додааст.

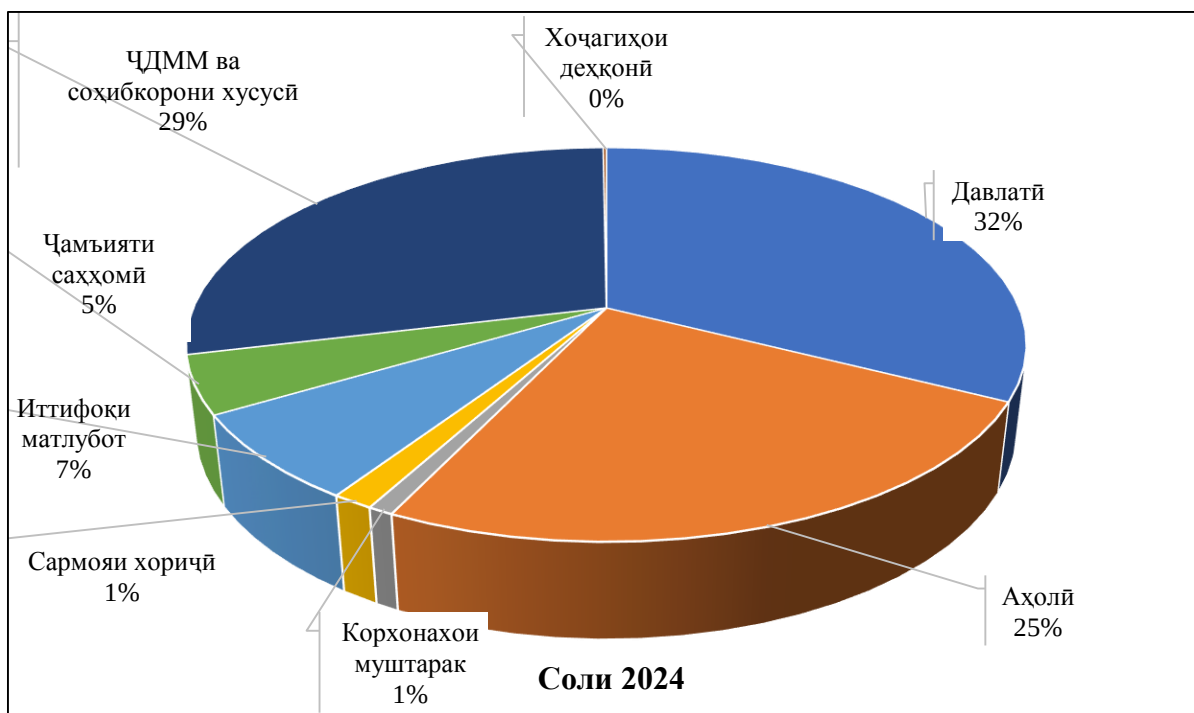
Расми 2.9. - Сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ аз рӯи шакли моликият (2000).

Сарчашма: [34; 35; 36; 37]

Расми 2.10. - Сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ аз рӯи шакли моликият (2010).

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Расми 2.11. - Сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ аз рӯи шакли моликият (2024).

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Як ҳолатро кайд намудан зарур аст, ки дар сохтори фондҳои асосии ба истифода додашуда, ҳиссаи корхонаҳои саҳомӣ ва корхонаҳои муштарак, ба афзоиши шумораи онҳо нигоҳ накарда, дар ҳаҷми паст мушоҳида карда мешавад. Масалан, агар соли 2024 ба ҷамъиятҳои саҳомӣ 5% фондҳои асосиро ба истифода дода бошанд ба корхонаҳои муштарак 1% ба истифода додани фондҳои асосӣ рост меояд.

Вобаста ба чунин вазъият таъкид намудан зарур аст, ки баҳри татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақаи вилояти Суғд тақомули сохтори ба истифода додани фондҳои асосӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Таҳлил собит менамояд, ки дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ва дигар минтақаҳои мамлакат шумораи зиёди корхонаҳои истеҳсоли дар шакли ҷамъиятҳои саҳомӣ фаъолият доранд. Новобаста ба ин, маълумоти ба истифода додани фондҳои асосӣ аз тарафи чунин корхонаҳо хеле дар сатҳи паст қарор дорад.

Аз ин лиҳоз баҳри баланд намудани мақоми корхонаҳои саҳомӣ дар ташаккулёбӣ ва густариши ба истифода додани фондҳои асосӣ, ташкили фаъолияти онҳо дар бозори коғазҳои қиматноки дараҷаи дуум муҳим мебошад. Дар ин росто фароҳам овардани шароит барои хариду фурӯши коғазҳои қиматноки ҷамъиятҳои саҳомӣ дар минтақаҳо ва ташкили бозори коғазҳои қиматноки минтақавӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Ташкили чунин фаъолият метавонад барои корхонаҳои истеҳсолии саҳомӣ барои ҷалби воситаҳои инвестиционӣ баҳри ба роҳ мондани чараҳои истеҳсолот мусоидат намояд.

Боз як самти муҳими густариши раванди таъминоти инвестиционии стратегияи воридотивазкунанда дар иқтисодиёти минтақавӣ, ин ҷалби инвестисияҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Маълумот доир ба воридоти инвестисияҳои хориҷӣ ба минтақаҳои мамлакат дар ҷадвали 2.9 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.9. – Ҷалби инвестисияҳои хориҷӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. доллари ИМА)

Давра	Нишондиҳанда	Ҳамагӣ	ВМКБ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	Шаҳри Душанбе	НТҶ
Дар соли 2020 ворид шуд	Ҳамагӣ	428,4	1,6	147,5	28,2	233,8	17,3
	Инвестицияҳои мустақим	162,5	1,6	79,6	14,7	64,9	1,8
	Инвестицияҳои портфелӣ	0,5	-	0,038	0,025	0,4	-
	Дигар инвестицияҳо	265,4	-	67,9	13,5	168,5	15,5
Дар соли 2021 ворид шуд	Ҳамагӣ	6602,1	3994,4	1033,6	1154,4	3994,4	275,7
	Инвестицияҳои мустақим	3789,1	1476,7	811,9	1089,4	1476,7	272,9
	Инвестицияҳои портфелӣ	502,7	500,8	1,9	-	500,8	-
	Дигар инвестицияҳо	2310,3	2016,9	219,8	65,0	2016,9	2,8
Дар соли 2024 ворид шуд	Ҳамагӣ	5073,8	1,3	904,1	11,9	4153,3	3,17
	Инвестицияҳои мустақим	459,1	1,3	369,1	4,15	84,5	-
	Инвестицияҳои портфелӣ	0,80	-	0,41	0,38	-	-
	Дигар инвестицияҳо	4613,9	-	534,5	7,37	4068,8	3,17

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Таҳлили маълумоти ҷадвал аз он шаҳодат медиҳад, ки дар тӯли солҳои 2020-2024 дар минтақаҳои мамлакат дар ҷодаи ворид намудани инвестицияҳои хориҷӣ равиши гуногун мушоҳида карда мешавад, яъне болоравӣ ва пастравиро ифода менамояд.

Ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ ба таъмини натиҷаҳои мусбат дар тараққиёти иқтисодиёти минтақаҳои мусоидат менамояд, зеро паҳншавии чунин инвестицияҳо ба истифодаи пурра ва самараноки захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои муштарак ва хориҷӣ оварда мерасонад. Ҷоиз ба гуфтанист, ки инкишофёбии ҳамкориҳои байналхалқӣ тамоми кишварҳои дунёро фаро гирифта, мамлакатҳо инвестицияҳои хориҷиро барои ҳавасмандгардонии рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ истифода мебаранд. Барои амалигардонии чунин

раванд дар мамлакат бояд шароитҳои мусоиди дарозмуддат ва татбиқи сиёсати иқтисодии ба ҷалби инвестицияҳо равона шуда зарур ба ҳисоб мераванд. Яке аз унсурҳои зарурии ҷалби инвестицияҳо бевосита мавҷудияти иқтисодии васеи иқтисодӣ ва табиӣ ба ҳисоб меравад, ки бояд ба афзоиши инвестицияҳои хориҷӣ мусоидат намояд. Новобаста ба ин аз сабаби мавҷудияти мушкилотҳои зиёд, ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ ба манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба дигар мамлакатҳои ИДМ дар саҳти пасттар қарор дорад. Дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ то соли 2021 ба манотиқи кишвар «дар маҷмӯъ 6,4 млрд. доллар инвестицияҳои хориҷӣ ворид гаштааст, ки аз он зиёда аз 59%-ро инвестицияҳои мустақим ташкил медиҳанд» [36, 241]. Лозим ба таъкид аст, ки «қисми зиёди чунин инвестицияҳо дар зиёда аз 624 адад корхонаҳои муштарак гардиш мекунанд» [53, 371].

Дар минтақаҳои Тоҷикистон истифодабарии инвестицияҳои хориҷӣ асосан дар самти фаъолияти миёнааравии молиявӣ мушоҳида карда мешавад. Аз рӯи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «ба ҳиссаи фаъолияти молиявӣ тақрибан 53% инвестицияҳои хориҷии воридшуда мувофиқат мекунад» [37, 244]. Ҳолати ба миён омада дар ворид намудани инвестицияҳои хориҷӣ аз ҳисоби дар сатҳи баланд қарор гирифтани фоизи бонкӣ дар мамлакат ба миён омадааст. Ба ақидаи олимони ватанӣ, «инвесторони хориҷӣ мувофиқи мантиқи иқтисодӣ рафтор намуда, ба мақсади ба даст овардани фоидаи ҳадди аксар воситаҳои худро на ба соҳаи аслии иқтисодиёт, балки ба рушди соҳаи бонкдорӣ Тоҷикистон равона месозанд» [60, 93-94].

Профессор Ш. Раҳимзода дуруст қайд мекунад, ки «воридоти инвестицияҳои хориҷӣ барои таъмини қурби устувори воҳиди пули миллӣ ва афзоиши қобилияти харидорӣ он мусоидат менамояд. Бинобар ҳамин сиёсати давлатӣ дар самти ҳавасмандгардонии ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ бо дарназардошти содда намудани ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ва имтиёзҳои андозӣ шароит таъмин намояд. Дар ин росто, рушди инфрасохтори бозорӣ, дастгирии соҳибкорӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, густариши фаъолияти

истеҳсоли омилҳои асосии ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ мебошанд» [102, 14-24].

Барои ба эътидол овардани вазъияти дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён омада зарур аст, ки оид ба ҳавасмандгардонии инвестицияҳои хориҷии мустақим ва портфелӣ ба соҳаҳои истеҳсолоти аслии чораҳои махсусро андешанд ва амалӣ намоянд.

Бо ин мақсад ба инкишофи инфрасохтори бозорӣ, алалхусус фаъолияти муттасил ва самараноки бозори дуоминдараҷаи коғазҳои қиматнок аҳаммияти махсус зоҳир намудан зарур аст. Инчунин таъкид намудан зарур аст, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои боигариҳои калони ашъи хом мебошад, ки барои ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ дар қоркарди онҳо то маҳсулоати ниҳой чун омили иловагӣ баромад мекунад. Дар ин самт ҳамкориҳои ҳамҷонибонаи минтақаҳо ва қорхонаҳои алоҳида бо қорхонаҳои мамлакатҳои ҳамсоя қобилат дорад, муаммои норасоии инвестициониро барои инкишоф додани истеҳсолоти воридотивазкунанда аз байн барад. Дурнамои чунин тарзи фаъолиятро дарк намуда, инвесторони бисёр кишварҳои дунё хоҳиш пайдо карданд, ки бо минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қоркард ва то маҳсулоати ниҳой расонидани захираҳои бои табиӣ ҳамқорҳои дуҷониба ва бисёрҷонибаро ба роҳ монанд. Дар натиҷа имрӯзҳо «бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бисёр лоиҳаҳои қорхонаҳои муштарақ дар минтақаҳо ба тасвиб расиданд» [1]. Дар ин самт «лоиҳаҳои инвестиционии татбиқ нашуда вучуд доранд, ки амалигардонии онҳо барои рушди иқтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо ва иқтисодиёти миллӣ метавонад такони мусбат бахшад» [125]. Дар ин росто зарур аст, ки муҳити инвестиционӣ ва механизми ҷалби онҳо вобаста ба ҳар як минтақаи кишвар мукамал карда шавад.

Барои фароҳам овардани шароити беҳтар дар ҷодаи ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ, истифодабарии таҷрибаи бастанӣ созишномаҳои байниҳукумати нақши муассир дорад. Зеро дар ҳошияи чунин созишномаҳо

кафолати давлатӣ ба сармоягузори хориҷӣ ба таври возеҳ қайд карда мешаванд. Дар ин радиф соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт муайян шуданаш лозим аст.

Аз рӯи таҳлили гузаронидашудаи эмпирикӣ, қайд намудан мумкин аст, ки дар ҳолати ҷалби манфиатноки иқтисодии инвестиционии минтақа барои татбиқи стратегияи давлатии воридотивазкунӣ, пешбурди якҷанд амалҳои ҳислати сиёсӣ ва иқтисодӣ дошта зарур арзёбӣ карда мешавад.

Якун, бо ҷалби боз ҳам беҳтари бахши хусусӣ ба раванди сармоягузорӣ, ҷалби инвестицияҳои хориҷӣ ва ҳамзамон инкишофи сарчашмаҳои инвестиционии давлатӣ муҳим арзёбӣ карда мешаванд.

Барои ҷалби инвестицияҳо барои соҳаҳо, зарур аст, ки дараҷаи истифодабарии имкониятҳои инвестиционии давлат ба маротиб баланд карда шавад. Дар ин росто бояд аз молиягузори бебозгашт даст кашада, ба молиягузори баргаштпазир гузаштан зарур мебошад.

Сеюм, ҳиссаи муайяни инвестицияҳо ба корхонаҳои наваъсиси хурду миёна равона сохтан зарур аст, маҳз чунин корхонаҳо қобилият доранд ба шароити тағйирёбандаи бозор бо суръати тез мутобиқ гашта, барои ташкили истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот мусоидат намоянд.

Дар асоси гуфтаҳои боло барои ҳавасманд намудани фаъолнокии инвестиционӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ таҳияи сиёсати иқтисодии комплексӣ, бо дарназардошти шароитҳои беҳтарини иқтисодӣ ва дастгирии сиёсӣ зарур ҳисобида мешавад. Дар ин радиф бо мақсади ҳавасмандгардонии раванди инвестиционӣ ба истеҳсолкунандагони миллӣ ва хориҷӣ бояд дараҷаи самараноки истифодаи онҳо таъмин карда шавад. Татбиқи чунин чораҳо метавонад ба тараққиёти истеҳсолоти минтақавӣ мусоидат намояд.

2.3. Имкониятҳои воридотивазкунии соҳаҳои

иқтисодиёти вилояти Суғд

Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ногузир истифодаи самараноки имкониятҳои истеҳсолии мавҷудаи соҳаҳои мухталифро тақозо менамояд. Таҳлил ва арзёбии чунин имкониятҳо барои

муайян намудани ҳадаф ва тарзи ҷалбкунии онҳо ба гардиши хоҷагидорӣ бо мақсади татбиқи чораҳои пешбинигардида зарур арзёбӣ карда мешаванд. Шиносӣ ва таҳқиқи сарчашмаҳои гуногуни илмӣ нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолат дар бобати амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот, татбиқи он дар бахши саноат дар мадди аввал қарор дорад. Пойдоргардии стратегияи ивазкунандаи воридот дар марҳилаҳои гуногун ба фикри мо бояд бодарназардошти мақсадҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар минтақаҳо, имкониятҳои истеҳсолии он ва қобилияти васеъ намудани иқтидорҳои истеҳсолии мавҷудбуда чараён гирад. Ба мақсадҳои аввалиндараҷаи стратегияи ивазкунандаи воридот ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарор доранд, ки барои зиёд намудани даромади аҳоли, таъмини сатҳи баланди некуаҳволӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ мусоидат менамоянд. Таъкид намудан зарур аст, ки амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот бо иқтидорҳои соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ минтақавӣ вобастагии калон дорад.

Иқтидори бахшҳои иқтисодиёти минтақавӣ, бо имконияти истеҳсолии ғуншуда, тартиби истеҳсоли миқдори муайяни мол ва хизматҳо ифода карда мешавад. Аз ҳамин сабаб иқтидори соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ пеш аз ҳама аз шумораи корхонаҳо, имкониятҳои истеҳсолӣ ва сатҳи истифодабарии онҳо, дараҷаи таъминоти технологӣ, қобилияти мутобиқшавии соҳаҳо ба шароитҳои нави хоҷагидорӣ, хусусияти тамоюли тағйирёбӣ ва усулҳои идоракунии вобастагии мустақим доранд. Аз ин рӯ танҳо ба воситаи таҳлили комплекси вазъиятҳои номбурда имкониятҳои соҳаҳои иқтисодиёти минтақавиро дар таъмини стратегияи воридотивазкунии ошкор сохтан мумкин аст.

Пӯшида нест, ки соҳаи саноати минтақавӣ пойдевори тараққиёти иқтисодиёти минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Нишондиҳандаҳои умумииқтисодии саноати вилояти Суғд, ки дар ҷадвали 2.10 оварда шудаанд, нишон медиҳанд, ки новобаста ба тағйироти ислоҳоти иқтисодӣ, шумораи корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

**Ҷадвали 2.10. – Нишондиҳандаҳои умумииктисодии саноати вилояти
Суғд**

Нишонди ҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2018 (маро тиба)
Шумораи корхонаҳо (воҳид)	633	657	693	733	860	1105	1230	1,94
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ (бо нархи соли 2024, млн. смон.)	12434,5	13827,2	16053,4	20853,3	23835,4	25694,5	30499,4	2,45
Шумораи миёнаи кормандони саноатиро истеҳсоли дар саноат (ҳаз. нафар)	28,3	35,1	33,2	32,5	32,7	33,3	36,3	1,28
Аз он ҷумла коргарони истеҳсоли	23,5	24,8	25,5	27,8	27,4	27	29	1,23

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Аз маълумоти ҷадвали 2.10 мушоҳида намудан мумкин аст, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар вилояти Суғд аз соли 2018 то соли 2024 ба андозаи 1,9 маротиба зиёд шуда, нишондиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои муқоисавӣ 2,4 маротиба, шумораи миёнаи кормандони соҳа 1,2 маротиба зиёд гардидааст. Ҳолати мазкур оид ба афзоиши шумораи корхонаҳои саноатӣ дар давраи солҳои 2018 то 2024 ва зиёдшавии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ шаҳодат медиҳад. Дар ин равиш кам бошад ҳам шумораи кормандони соҳа афзоиш ёфтааст.

Барои муқаррар намудани иқтисодии истеҳсолии соҳаи саноати минтақавии вилояти Суғд мо тасмим гирифтаем, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти муҳимтарини саноатиро дар шакли шайъӣ таҳлил намоем. Чунин муносибат ба он асос меёбад, ки муайян намудани иқтисодии истеҳсолии соҳаи саноати

минтақавӣ дар ифодаи шайъӣ ва дигаргуншавии он ба мо имконият медиҳад, ки имкониятҳои мавҷудаи ин соҳаи ҳаётан муҳимро муайян кунем (ҷадвали 2.11).

Ҷадвали 2.11. - Истехсоли маҳсулоти саноатии муҳимтарин дар вилояти Суғд (дар ифодаи шайъӣ)

Номгӯи маҳсулот	1991	2000	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 1991 (маротиба)
Ангишт (ҳаз.тонна)	310	22,9	40	81,2	1761,2	1692,8	1889,7	1547,9	1975,8	6,37
Нафт (ҳаз.тонна)	59	12,4	14,2	14,8	12	11,8	12,4	6,3	5,6	0,09
Газ (млн. м3)	70	6	10,4	6,4	0,7	0,8	0,8	0,3	0,3	0,00
Автомашина (адад)	160	25	5	0	0	0	0	0	0	0,00
Ҳишти сохтмонӣ (млн.дона)	77	15,9	17,1	22,7	52,9	50,5	51,4	53	56,4	0,73
Конструкция ва маснуоти оҳану бетонӣ (ҳаз.м3)	247	1	5,2	5,2	15,3	32,9	41,4	44,3	60,4	0,24
Наҳи пахта (ҳаз.тонна)	71,8	39,6	47,6	28,8	41	41,1	40,7	47,9	30,6	0,43
Матоҳои тайёри пахтагин (ҳаз.м2)	2343	7036	2150,1	1590,3	707,3	434	505	486,1	404,8	0,17
Риштаи абрешимин (тонна)	191	75	113	13,4	0	0	0	0	0	0,00
Шоҳиворӣ тайёр (ҳаз.м2)	58,8	0,3	1,1	66	21,9	22,2	28,8	37,6	42,2	0,72
Қолинҳо ва маснуоти қолинӣ (млн. м2)	7,4	0,3	0,5	0,6	1,3	2,2	2,1	2,2	3,4	0,46

Маҳсулоти кешбофӣ (ҳаз.дона)	6314	5	54	0	75	49,4	2,8	1,3	1,1	0,00
Пойафзол (ҳаз.дона)	3965	35	2,5	0,8	115,8	237,7	268,9	291,4	1668,2	0,42
Гӯшт (ҳаз.тонна)	13,7	4,9	6,1	8,1	30,1	19,6	21,8	24,8	34,1	2,49
Ҳасиб (тонна)	3252	46	231	318	4641	1989	2199,4	1584,3	1667,2	0,51
Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир (ҳаз.тонна)	41,8	1	0,9	0,2	6,4	7,2	8,1	9,6	9,7	0,23
Равғани рустанӣ (ҳаз.тонна)	24,1	5	7,6	3,3	5,1	5,4	5	5,5	6,1	0,25
Консерваҳо и мевагӣ ва сабзавот (млн. қуттии шартӣ)	214,8	106	71,9	32,3	30,4	31,4	30,7	36,3	48,6	0,23
Макарон (тонна)	5400	302	698,1	82,5	2900	5206	4964,9	7318,2	8038,2	1,49
Намак (ҳаз.тонна)	38	25,4	31,7	11,1	8,3	4,4	4,7	15,3	12,9	0,34
Равғани чорво (тонна)	2059	30	10,6	0	141,5	103	103,2	103,2	28,6	0,01
Маҳсулоти қаннодӣ (ҳаз.тонна)	12,6	0,1	2,7	2	4,9	4,6	4,2	4,5	5,8	0,46
Ярма (ҳаз.тонна)	6,3	0,2	0,1	3,6	0,8	0,2	1,2	0,4	0,2	0,03
Нӯшокиҳои ғайриспиртӣ (ҳаз. дал)	472	245	1657,3	3130,9	5637	8157	10794	14502	18164,9	38,48
Арак ва шарбатҳои ликёри (ҳаз. дал)	333	134	145	33,2	22,1	21	21	20,3	20,1	0,06
Шарбати ангур (ҳаз.дал)	540	200	33,9	18	7,8	8,7	8,8	9	9,8	0,02
Оби ҷав (ҳаз.дал)	468	22	25	61,2	19,5	21,6	18,7	17,5	16,5	0,04

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Таҳлили маълумоти чадвали 2.11 собит менамояд, ки соли 2024 нисбат ба соли 1991 дар соҳаи саноати минтақавӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳа аз рӯи аксарияти намудҳо рӯ ба коҳиш ниҳодааст. Афзоиш нисбат ба соли 1991 танҳо дар истихроҷи ангишт (6,4 маротиба), истеҳсоли маҳсулоти гӯштӣ (2,5 маротиба) ва нӯшокиҳои ташнашикан (38,5 маротиба) мушоҳида карда мешавад. Аз рӯи чунин маълумот дигаргунии сохтории саноати минтақаро мушоҳида намудан мумкин аст. Лозим ба қайд аст, ки рушди соҳаи саноати вилояти Суғд дар умум аз соли 1997 ба назар мерасад.

Айни замон коҳиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи намудҳои зиёд то ҳол ба назар мерасад.

Зикр кардан лозим аст, ки дар минтақаи Суғд имконияти истеҳсоли молҳои саноатӣ дар замони муосир ба сатҳи соли 1991 баробар нашуда, истеҳсоли баъзе аз намудҳои муҳсулоти саноатӣ (автомашинаҳо, риштаи абрешимин ва маҳсулоти кешбофӣ) пурра аз байн рафтаанд. Дар истеҳсоли аксарияти маҳсулоти саноатӣ истифодаи иқтидори мавҷуда то дараҷае коҳиш ёфтааст, ки мавҷудияти истеҳсоли онҳо зери хатар қарор дорад (нафт, газ, таҷҳизот ва масолеҳи оҳану бетон, матоъҳои пахтагини тайёр, масолеҳи қолинбофӣ, пойафзол, маҳсулоти ширӣ, рағғани растанӣ, консерваҳои гуногуни мевагин ва сабзавот, намак, рағғани чорво, ярма, арақ ва шарбатҳои ликёрӣ, шарбати ангур, оби ҷав). Лозим ба таъкид аст, ки айни ҳол барои ғанигардонии бозори минтақавӣ маҳсулоти номбурда тавассути воридот аз кишварҳои гуногуни хориҷӣ дастрас карда мешаванд.

Таҳлили маълумоти чадвали 2.11 собит менамояд, ки ба тараққиёти бахши саноатӣ нигоҳ накарда, вақтҳои охир пешрафти ин бахш тамоюли якрангаро ифода мекунад.

Таҳлили маълумоти дар чадвали 2.11 оварда шуда аз рӯи усули статикаи муқоисавӣ нишон медиҳад, ки тағйирёбӣ дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, алаҳхусус, ангишт, маҳсулоти гӯштӣ, ҳасибҳо ва нӯшокиҳои ташнашикан зиёд гардида, истеҳсоли дигар намуди маҳсулотҳо дар соли 2024 нисбат ба соли 1991 тамоюли камшавиро нишон медиҳад. Махсусан, иқтидори истеҳсоли

махсулоти нефтӣ дар соли 2024 нисбат ба давраи соли 1991 ба 9% баробар шуда, истеҳсоли газ – 0%, истеҳсоли хишти сохтмонӣ – 73%, истеҳсоли таҷҳизоти ва маҳсулоти оҳану бетонӣ – 24%, нахи пахта – 43%, матоъҳои пахтагини тайёр – 17%, матоъи шоҳии тайёр – 72%, маҳсулоти қолинӣ – 46%, пойафзол – 42%, маҳсулоти ширӣ – 23%, рағғани растанӣ – 25%, консерваҳои мевагин ва сабзавот – 23%, маҳсулоти макаронӣ – 149%, намак – 34%, рағғани чорво – 1%, маҳсулоти қаннодӣ – 46%, ярма – 3%, арақ ва шарбатҳои ликёрӣ – 6%, шарбати ангур – 2%, оби ҷав – 4% баробар шуда, иқтисодии истеҳсоли мошинаҳо, маҳсулоти кешбофӣ ва риштаи абрешимин пурра аз байн рафтаанд.

Ба ақидаи олимони ватанӣ Қаюмова М.Х «чунин вазъият, бешубҳа, пурра истифода набурдани иқтисодии мавҷудаи корхонаҳои саноатии минтақаро инъикос карда, ҳамзамон барқароргардонии иқтисодҳои мавҷудбуда ва васеъ намудани онҳо барои амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот зарур ва ҳатмӣ мебошанд» [87; 88]. Танҳо ба воситаи барқарор намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии саноатӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ вилояти Суғд татбиқи ҳаматарафаи стратегияи воридотивазкунӣ имконпазир мегардад. Ҳамзамон истифодаи самараноки иқтисодии итсеҳсолии соҳаҳои саноати минтақавӣ ба коҳишёбии муҳоҷирати меҳнатӣ ба дигар мамлакатҳо ва фароҳам овардани шароити мусоиди таъмини ҷойҳои кории мувофиқ мусоидат менамояд. Дар ин росто айнан ҳадафҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ метавонад саҳми арзанда гузорад. Зеро татбиқи чунин стратегия дар иқтисодиёти минтақавӣ метавонад сатҳи вобастагиро аз воридот паст карда, бозори дохилии минтақавӣ ва миллиро бо маҳсулоти ватанӣ таъмин намояд. Албатта, чунин раванд бидуни баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда имконнопазир мебошад. Бинобар ҳамин ҳангоми афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба таъмини рақобатпазирии он аҳаммияти хоса зоҳир намудан зарур мебошад. Дар ин ҷода дар аввал пайдо намудани афзалиятҳо дар рақобати нархӣ, сипас таъмини рақобатпазирии ғайринархӣ

зарур мебошад. Дар натиҷаи амалӣ намудани чунин чораҳо татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ метавонад ба натиҷаҳои назаррас оварда расонад.

«Қайд намудан ба маврид аст, ки барои тараққиёти соҳаҳои саноат дар минтақа дар раванди амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот чорандешӣ оид ба пурра истифода бурдани имкониятҳои саноатӣ ва зиёд намудани ҳаҷми корхонаҳои саноатӣ ҳатмӣ ба ҳисоб меравад» [87]. Дар ин бобат академик Қаюмов Н.Қ. чунин қайд менамояд, ки «дар соҳаҳои саноат иқтидорҳои зиёди истифоданашуда, захираҳо барои ҷалби қувваи кори иловагӣ мавҷуд аст» [84]. Бинобар ҳамин ба ақидаи ин олими иқтисоддон «муайян намудан ва тараққиёти корхонаҳои нисбатан рақобатпазири саноатӣ ба таъмини рушди минбаъдаи иқтисодиёт мусоидат менамояд» [24, 32-80]. Чунин тадбирҳо дар раванди таъмини стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ хеле зарур арзёбӣ карда мешавад. Дар ин росто зарур аст, ки ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ лоақал то сатҳи соли 1991 ва он зиёд таъмин карда шавад. Дар ин ҷода истифодаи самараноки ҳамаи омилҳои истеҳсолот аҳаммияти калон дорад. Барои ба ин мақсад ноил гардидан, «фишангҳои иқтисодӣ ба чунин самти инкишофи бахши саноатӣ шуданаш лозим аст, ки мувофиқи он иқтидори истеҳсолии мавҷуда ва омода намудани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ бо дарназардошти пешрафти илму техникаи мусоир, бозсозии инфрасохтори итсеҳсолӣ ба роҳ монда шавад» [10]. Ҳамзамон мушкилоти баланд бардоштан сифат ва рақобатпазири маҳсулот баҳри таъмини самараноки воридотивазкунӣ чораи зарурӣ ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад. Сиёсати саноатӣ дар минтақа ва мамлакат бояд барои ҷалби захираҳои меҳнати афзуншаванда мусоидат намояд. «Бо ибораи дигар, рушди саноати воридотивазкунанда бояд ба ҷалби бештари қувваи корӣ нигаронида шавад, ки дар натиҷа баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли таъмин карда мешавад» [60].

Инкишофи соҳаҳои саноати минтақа аз рӯи ҳадафҳои стратегияи ивазкунандаи воридот, тараққиёти тамоми намудҳои соҳибкориро дар ин бахш

дар назар дорад. «Маҳз инкишофи ҳама шаклҳои соҳибкорӣ қобилият дорад барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва таъмини бозори дохилӣ бо молҳои ватанӣ хизмат кунад» [84].

Лозим ба таъкид аст, ки зарурати гузариши саноати минтақавӣ ба стратегияи воридотивазкунӣ маънои пурра даст кашидан аз воридоти маҳсулоти ин соҳаро надорад. Зеро воридотивазкунӣ дар бахши саноатии минтақавӣ ногузир бо истифодаи техника ва технологияи воридотӣ ва мавҷудияти маҳсулоти хориҷиро дар бозори дохилӣ пешбинӣ мекунад. Дар марҳилаҳои ибтидоии истифодаи стратегияи воридотивазкунӣ дар бахши саноати минтақавӣ пеш аз ҳама ба густариши истеҳсоли он намуди молҳои саноатӣ аҳаммият додан зурур аст, ки дар иқтисодиёти минтақавӣ шароит ва имкониятҳои мусоид мавҷуд мебошанд. Пеш аз ҳама ба ин намуди молҳо, маҳсулоти соҳаи саноати сабук (пояфзол, маҳсулоти нассочӣ, матоъҳои тайёри пахтагин, қолинҳо ва ғайра), маҳсулоти соҳаи саноати хӯрокворӣ (истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, шир ва маҳсулоти ширӣ, макарон ва ғайра) дохил мешаванд. Барои истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои зикршуда дар иқтисодиёти минтақавӣ шароит ва таҷрибаи кофӣ мавҷуд аст.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқи имкониятҳои истеҳсолии бахши саноатии вилояти Суғд дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нуқтаҳои зеринро қайд намудан мумкин аст: иқтидорҳои мавҷудаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилоят ба пуррагӣ истифода нашуда истодааст; сатҳи истифодаи имкониятҳои мавҷуда аз рӯи истеҳсоли номгӯи зиёди маҳсулот ақаллан ба ҳаҷми истеҳсоли соли 1991 баробар нашудааст.

Лозим ба таъкид аст, ки дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар бахши саноати минтақавии вилояти Суғд ва истифодаи ҳадди аксари иқтидори мавҷуда, инкишофи ин соҳа бояд бештар хусусияти экстенсивӣ, яъне васеъшавии ҳаҷми истеҳсолот бо дарназардошти омилҳои интенсификатсия (истифодаи техника ва технологияи истеҳсолии муосир) пайдо кунад. Афзалияти истифодаи принципҳои васеъшавии бештари экстенсивии бахши саноати минтақавӣ дар он зоҳир мегардад, ки афзоиши назарраси шумораи

захираҳои меҳнатӣ ва шумораи зиёди муҳочирати меҳнатӣ ногузир фароҳам овардани ҷойҳои нави кориро тақозо менамояд, ки хусусияти рушди экстенсивии соҳаро тавсиф мекунад. Дар самти истифодаи иқтисодии саноатии минтақавӣ васеъшавии шумораи корхонаҳои саноатӣ зарур арзёбӣ карда мешавад, ки қобилияти коҳиш додани ҳаҷми воридоти маҳсулоти ин соҳаро таъмин карда, бо ҷалби қувваи кории иловагӣ сатҳи шуғли аҳолиро баланд мебардорад. Тараққиёти саноати минтақавӣ дар аввал ба ғанигардонии бозори дохилӣ нигаронида мешавад. Ҳамзамон саноати минтақавӣ барои ба бозори беруна баромадан бояд дорои рақобатпазирии зарурӣ гардад. Дар ин росто, амалигардонии чораҳо оид ба кооператсия ва махсусгардонии дохилисоҳавӣ, ба назар гирифтани афзалиятҳои тақсимои меҳнати байниминтақавӣ зарур ба ҳисоб меравад, ки онҳо ба коҳиш додани хароҷоти муомилот мусоидат менамоянд.

Таъмини чунин заминаи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар соҳаи саноат ногузир бо пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ алоқамандии зич дорад, зеро маҳз соҳаи кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаи таъминоти ашёии саноат баромад менамояд.

Бахши кишоварзии вилояти Суғд дар шароити муосир бо шакли ташкилии гуногун ба роҳ монда шудааст. Дар натиҷаи ислоҳоти бахши кишоварзӣ дар ин соҳаи ҳаётан муҳим тағйироти сохторӣ ба миён омаданд. Таҳлил собит менамояд, ки дар айни замон дар миқёси вилоят афзалият ба ташкили истехсоли кишоварзӣ дар шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ дода мешавад. Аз рӯи маълумоти омори расмӣ, ки дар ҷадвали 2.12 оварда шудааст, аз соли 2017 то соли 2024 шумораи хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ тамоюли ноустувор зоҳир карда, соли 2024 нисбат ба соли 2017 378 адад кам шудааст. Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар давраи мавриди таҳлил низ тамоюли шабеҳ зоҳир карда, дар соли 2024 нисбат ба соли 2017, 6124 адад зиёд шудааст.

Чунин тағйироти сохторӣ дар бахши аграрӣ дар натиҷаҳои фаъолияти хоҷагидорӣ инъикос ёфтаанд.

**Ҷадвали 2.12 – Нишондиҳандаҳои умумии ҳолати соҳаи кишоварзии
вилояти Суғд**

Нишонди ҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2017 (маро тиба)
Шумораи хоҷагиҳои давлатии кишоварӣ	1883	1565	1560	1560	1480	1563	1529	1505	0,80
Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ	61591	64615	65174	65742	65543	66603	67294	67715	1,10
Маҳсулот и умумии кишоварз ӣ (млн. сомонӣ, бо нарихи соли 2023)	12624, 5	13220,2	14225,6	15419,7	14203,9	16068,8	19816	22387,9	1,77
Масоҳати заминҳои обӣ (ҳаз. га)	291,4	292,7	292,7	293,4	294,3	294,9	296,4	297,1	1,02

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Дар асоси таҳлили статикаи муқоисавӣ дидан мумкин аст, ки шумораи хоҷагиҳои давлатии кишоварзӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 2017 - 0,8 маротиба, шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ – 1,1 маротиба, маҳсулоти умумии кишоварзӣ – 1,77 маротиба ва масоҳати заминҳои обӣ – 1,02 маротиба афзоиш ёфтаанд.

Албатта, чунин дигаргуниҳо дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд ба ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ, бахусус ба тағйирёбии ҳаҷми маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводорӣ таъсир расонид (ҷадвали 2.13).

**Чадвали 2.13. - Маҳсулоти умумии растанипарварӣ ва чорводорӣ
(млрд. сомонӣ)**

Нишондиҳанда	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2018 (маротиба)
Растанипарварӣ	9,7	10,3	11	10,45	11,2	13,6	15,5	1,60
Чорводорӣ	3,5	3,9	4,4	3,7	4,9	6,2	6,9	1,97

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Таҳлили чадвали 2.13 собит менамояд, ки дар давраи мавриди баррасӣ ҳаҷми маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ дар миқёси вилоят дар соли 2024 нисбат ба соли 2018 ба 1,6 маротиба зиёд гардидааст. Чунин тамоюл дар афзоиши истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ низ мушоҳида карда мешавад: соли 2024 маҳсулоти ин соҳа нисбат ба нишондиҳандаи соли 2018, 1,97 маротиба афзудааст.

**Чадвали 2.14 - Истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварӣ дар вилояти Сӯғд
(ҳазор тонна)**

Номгӯи маҳсулот	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 2018 (маротиба)
Ғалла	272,4	331,7	351,4	328,7	396,2	409,8	433,9	1,59
Пахта	110,3	126,8	112,6	112,6	131,9	113,3	89,5	0,81
Картошка	416	450,3	512,1	530	562,9	600,1	658,5	1,58
Сабзавот	517,8	494,9	560,4	571,9	608,5	648,5	686,8	1,33
Полизии озуқавӣ	113,8	127,5	151,8	155,4	148,6	221,8	236	2,07
Мева ва буттамева	139,3	150,9	139,4	93,3	124,4	222,5	253,9	1,82
Ангур	61,4	61,7	50,6	54,7	59,5	51,3	62,7	1,02
Гӯшт	56,5	58,6	66,6	75,8	77,8	85,8	92,8	1,64
Шир	264,9	269,2	273	276,7	281,6	293,4	311,1	1,17
Тухм (млн. дона)	222,7	429,9	594,6	637,9	766,8	766,8	768,9	3,45
Пашм	1514,3	1516,3	1550	1582	1618	1651	1699	1,12

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Барои баҳодиҳии объективонаи истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, дар чадвали 2.14 динамикаи ҳаҷми истеҳсоли молҳои кишоварзиро дар шакли воҳидӣ (шайбӣ) дар марҳилаи солҳои 2018-2024 муайян намудем.

Аз рӯи таҳлили чадвали 2.14 дигаргуншавии вазъи истеҳсоли маҳсулоти зарурии кишоварзиро дар вилояти Суғд дидан мумкин аст. Таҳлилҳо нишон медиханд, ки аз рӯи истеҳсоли ҳама намуди маҳсулоти кишоварзӣ дар марҳилаи мушоҳида афзоиш ба назар мерасад. Аз ҷумла, истеҳсоли ғалла дар соли 2024 нисбат ба соли 2018 ба 1,59 маротиба, истеҳсоли пахта – 0,81 маротиба, картошка – 1,58 маротиба, сабзавот – 1,33 маротиба, полизии озукавӣ – 2,07 маротиба, мева ва буттамева – 1,82 маротиба, ангур – 1,02 маротиба, гӯшт – 1,64 маротиба, шир – 1,17 маротиба, тухм – 3,45 маротиба ва истеҳсоли пашм – 1,12 маротиба. Вазъияти беҳтарин дар байни истеҳсоли молҳои таҳлилшаванда дар соҳаи истеҳсоли тухм мушоҳида карда мешавад, ки чунин афзоиш (3,45 маротиба) дар асоси татбиқи барномаи давлатии дастгирии истеҳсоли соҳаи паррандапарварӣ, ки солҳои охир дар мамлакат амалӣ шуда истодааст, ба миён омадааст. Чунин вазъият гувоҳи он аст, ки дар асоси дастгирии давлатии истеҳсоли молҳои воридотивазкунанда минтақаи вилояти Суғд қобилият дорад, ки ҳаҷми истеҳсоли ватаниро афзоиш дода, бо ин роҳ ба коҳиш додани ҳаҷми воридоти маҳсулот мусоидат намояд.

Бо вучуди дастовардҳои бахши кишоварзӣ вилоят дар ин соҳаи ҳаётан муҳим норасоӣҳои ҷиддӣ ба назар мерасанд, ки ба таъмини стратегияи воридотивазкунӣ монеъаҳо эҷод менамоянд. Пеш аз ҳама, дар қатори унсурҳои манфӣ таъминоти техникаи соҳаи кишоварзиро номбар кардан лозим аст. Барои исботи ин гуфтаҳо мо зарур шуморидем, ки таъмини техникаи кишоварзӣ вилояти Суғдро дар соли 1991 ва соли 2024 муқоиса намоем (чадвали 2.15). Гарчанде чунин таҳлил хусусияти статикаи муқосисавиро дар назар дошта бошад ҳам, ба хулосабарории дуруст имкон фароҳам меоварад.

**Ҷадвали 2.15 – Таъминоти баҳши кишоварзии иқтисодиёти минтақавии
вилояти Суғд бо таҷҳизоти техникӣ (адад)**

Намуди техникаи кишоварзӣ	1991	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 1991 (%)
Тракторҳо	9403	1997	21,24%
Комбайнҳои ғалладарав	456	69	15,13%
Испорҳои тракторӣ	2725	676	24,81%
Тухмипошакҳои тракторӣ	1786	518	29,00%
Мошинҳои чамъ ва пресскунанда	386	9	2,33%
Комбайнҳои алафдаравӣ	371	19	5,12%
Комбайнҳои чуворимаккадарав	139	3	2,16%
Мошинҳои пахтачинӣ	1208	4	0,33%

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Аз рӯи таҳлили ҷадвали 2.15 дидан мумкин аст, ки таъминоти соҳаи кишоварзии вилоят бо таҷҳизоти техникӣ асосии соҳавӣ нигаронкунанда мебошад. Таъминоти соҳаи кишоварзӣ бо трактор дар соли 2024 нисбат ба соли 1991 дар сатҳи 21,24%, комбайнҳои ғалладарав – 15,13%, испорҳои тракторӣ – 24,81%, тухмипошакҳои тракторӣ – 29%, мошинҳои чамъ ва пресскунанда – 2,33%, комбайнҳои алафдаравӣ – 5,12%, комбайнҳои чуворимаккадарав – 2,16%, мошинҳои пахтачинӣ – 0,33% қарор дорад, ки ташвишовар мебошад. Чунин вазъият яке аз сабабҳои ҳосилнокии пасти меҳнат дар ин соҳа ба ҳисоб меравад. Дар хоҷагҳои деҳқонӣ ва дигар субъектҳои хоҷагидорӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мебаранд, аксар вақт меҳнати дастӣ мушоҳида карда мешавад. Аз маълумот маълум мегардад, ки ба 34 хоҷагҳои деҳқонӣ, ки миқдори онҳо соли 2024 ба 67715 расидааст, як трактор рост меояд. Ҳамзамон таъминоти хоҷагҳои деҳқонӣ бо дигар намуди техникаи кишоварзӣ дар соли 2024 ниҳоят дар сатҳи паст қарор дорад. Масалан, як адад комбайнҳои ғалладарав ба 981 хоҷагии деҳқонӣ, як адад испори тракторӣ ба 100 хоҷагии деҳқонӣ, як адад тухмипошаки тракторӣ ба 131 адад, як адад мошини чамъ ва пресскунанда ба 7524 хоҷагии деҳқонӣ, як адад комбайни алафдаравӣ ба 3564 хоҷагии деҳқонӣ, як адад комбайни

чуворимаккадарав ба 22572 хоҷагии деҳқонӣ, як адад мошини пахтачинӣ ба 16929 хоҷагии деҳқонӣ рост меояд¹.

Чунин ҳолати дар баҳши кишоварзӣ ба миён омада баҳри таъмини саноатикунони босуръат ва татбиқи стратегияи воридотивазкунанда ҳамчун омили манфӣ арзёбӣ карда мешавад. Зеро баҳши кишоварзӣ ба ғайр аз таъминоти озуқавории бозори дохилӣ, инчунин ҳамчун манбаи ашёи хом барои соҳаҳои гуногуни саноат баромад мекунад.

Барои тараққиёти баҳши кишоварзӣ сатҳи истифодабарии пору ва нуриҳои минералӣ дар заминҳо аҳамияти калон дорад. Зеро маҳсулнокии замини кишт ва ба даст овардани ду-се ҳосил аз ҳар як гектар замини кишт аз истифодаи пору ва нуриҳои минералӣ вобастагии қавӣ дорад. Бо мақсади муқаррар намудани истифодаи пору ва нуриҳои минералӣ дар заминҳои кишт дар ҷадвали 2.16 нишондиҳандаҳои ба заминҳои кишт андохтани пору, нуриҳои минералӣ дар умум дар як гектар замин оварда шудаанд. Ҷадвали мазкур аз рӯи принсипи статикаи муқоисавии соли 1991 ва соли 2024 тартиб дода шудааст.

Ҷадвали 2.16. – Ба замини кишт андохтани пору ва нуриҳои минералӣ

Нишондиҳанда	1991	2024	Соли 2024 нисбат ба соли 1991 (%)
Ба замини кишт андохтани пору (ҳазор тонна)	853,7	256,9	30,09
Ба замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ (ҳазор тонна)	57,9	73,9	127,63
Ба замини кишт андохтани пору ба 1 га (тонна)	12,7	1	7,87
Ба замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ ба 1 га (кг)	227	34	14,98

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

¹ Ҳисоби муаллиф аз рӯи ҷадвали 2.12 ва 2.15.

Таҳлили ҷадвали 2.16 нишон медиҳад, ки дар миқёси вилояти Суғд ба замини кишт андохтани пору дар соли 2024 нисбат ба соли 1991 то 30,09% коҳиш ёфтааст, аммо андохтани нуриҳои минералӣ бошад то 27,63% зиёд шудааст. Ҳамзамон барои саҳеҳтар намудани таҳлил муқоисаи ба як гектар замини кишт андохтани пору ва нуриҳои минералӣ муҳим ба ҳисоб меравад. Таҳлил собит менамояд, ки ба як гектар замини кишт андохтани пору соли 2024 ба 1 тонна баробар шуда, нисбат ба соли 1991 7,87% ташкил додааст. Нишондиҳандаи ба як гектар замини кишт андохтани нуриҳои минералӣ дар соли 2024 нисбат ба соли 1991 то 14,98% коҳиш ёфтааст. Албатта, чунин вазъият ба маҳсулнокии заминҳои кишт таъсир мерасонад.

Таҳлили таъмини бахши кишоварзӣ бо техника ва таҷҳизоти соҳавӣ ва истифодаи нуриҳои минералӣ ва пору имкон медиҳад хулоса намоем, ки ин бахши муҳимми иқтисодиёти минтақавӣ дар шароити муосир бояд аз рӯи принципҳои тараққиёти интенсивӣ, яъне густариши истифодаи техника ва таҷҳизоти ҳозиразамон ва истифодаи самараноки пору ва нуриҳои минералӣ маҳсулнокии ҳар як гектарро баланд намуда, рушди соҳаро таъмин кунад.

Таҳлили мазкур нишон медиҳад, ки бахши кишоварзии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд барои таъмини стратегияи воридотивазкунанда имкониятҳои васеъ дошта, метавонад ҳамчун манбаи асосии рушди воридотивазкунии соҳаҳои саноат низ баромад кунад.

Ҳамин тавр, таҳлили имкониятҳои соҳаҳои асосии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нишон медиҳад, ки дар бахши саноатӣ ва кишоварзӣ имкониятҳои васеъ намудани ҳаҷми истеҳсолот мавҷуд буда, онҳо муҳаррики асосии густариши истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда дар минтақа шуда метавонанд.

Хулосаҳо оид ба боби дуюм

1. Барои дар сатҳи ҳадди аксар истифода бурдани қувваи корӣ барои амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар шароити иқтисодиёти вилояти Суғд, татбиқи саноатикунории шуғли аҳоли муҳим ва зарур баҳогузори карда мешавад. Чунин муносибат метавонад ба маротиб

истеҳсолоти саноатиро дар минтақа афзоиш дода, ба коҳиши муҳочирати меҳнатӣ мусоидат намояд. Дар ин васила ба воситаи васеъгардонии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ гузариши қисми қувваи корӣ аз баҳши кишоварзӣ ва баҳши саноатӣ зарур мебошад. Чунин чораҳо метавонанд захираҳои меҳнати барзиёдро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намоянд, истеҳсоли маҳсулоти зарурии воридотивазкунандаро афзоиш диҳанд, сатҳи муҳочирати меҳнатиро коҳиш диҳанд. Васеъшавии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба ғайр аз мусоидат ба шуғли ҳадди аксари захираҳои меҳнатӣ метавонад, инчунин ба афзоиши даромади аҳоли ва талаботи онҳо ба маҳсулоти истеҳсолшаванда саҳми арзанда гузорад. Натиҷаи чунин чораҳо ин пай дар пай равона намудани ғоидаи истеҳсолкунандагон барои васеъшавии доираи истеҳсолот дар хошияи амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот баромад мекунад. Инчунин дар ин раванд бо баробари афзоишҳои сатҳи шуғли аҳоли дар баҳши саноатӣ барои боло кардани сатҳи таҳассуснокии қувваи корӣ диққати аввалиндараҷа зоҳир намудан лозим аст.

2. Барои шароити муосиди сармоягузорӣ ва ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ дар ин раванд, истифодабарии васеи таҷрибаи созишномаҳои байнидавлатӣ муҳим буда, дар хошияи он пешкаш намудани кафолати давлатӣ барои сармоягузори хориҷӣ зарур мебошад. Инчунин муҳим аст, ки соҳаҳои афзалиятнок барои воридоти инвеститсияҳои хориҷӣ муқаррар карда шаванд. Бо ин мақсад баланд намудани рағбати инвеститсионӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ба воситаи тақвият додани сиёсати иқтисодӣ ва ба инобат гирифтани шароитҳои мавҷудбуда ба беҳтар намудани онҳо зарур ба ҳисоб мераванд. Дар ин росто, самаранокии маблағгузориҳои инвеститсионӣ ҳатман ба сатҳи истифодаи ҳамаҷонибаи онҳо барои резидентон ва субъектони хориҷӣ таъмин карда шавад. Татбиқи чунин чораҳо метавонад ба тараққиёти истеҳсолоти минтақавӣ мусоидат намояд.

3. Таҳлил собит месозад, ки баҳши кишоварзии иқтисодиёти минтақавӣ вилояти Суғд барои таъмини стратегияи воридотивазкунанда имкониятҳои васеъ дошта, метавонад ҳамчун манбаи асосии рушди

воридотивазкунии соҳаҳои саноат низ баромад кунад. Таҳлили имкониятҳои соҳаҳои калидии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунии нишон медиҳад, ки дар бахши саноатӣ ва кишоварзӣ имкониятҳои васеъ намудани ҳаҷми истеҳсолот мавҷуд буда, онҳо метавонанд ба сифати муҳаррики асосии густариши истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда дар минтақа баромад кунанд.

БОБИ 3. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯИ ДАВЛАТИИ ВОРИДОТИВАЗКУНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

3.1. Баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ

Татбиқи стратегияи воридотивазкунанда дар иқтисодиёти минтақавӣ дар ҳама шаклҳои зоҳиргардӣ таъсиси заминаҳои муайянро дар назар дорад, ки истифодаи самараноки иқтидори мавҷударо таъмин менамояд. Ин гуна заминаҳо аз рӯи хусусияти хоси минтақаҳо гуногун буда метавонад. Дар шароити густариши муносибатҳои иқтисодии бозорӣ ва бахшҳои нисбатан пешрафта, ки бо истеҳсоли техника ва таҷҳизоти истеҳсоли машғул ҳастанд, ба сифати афзалиятҳои воридотивазкунӣ пояи моддӣ-техникӣ ва инкишофи инфрасохтори бозорӣ баромад карда метавонад. Дар шароити иқтисодиёти бозории нопурра ва ё пайдоргардии тамоми унсурҳои иқтисодиёти бозорӣ дар минтақаҳо, афзалиятҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунанда куллан тағйир ёфта метавонанд. Ҳамзамон ин новобаста аз мавҷудияти тафовут дар таъмини стратегияи воридотивазкунанда дар минтақаҳои гуногун, заминаҳои умумии татбиқи стратегияи воридотивазкунанда мавҷуданд. Ба чунин заминаҳо пеш аз ҳама баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти воридотивазшаванда дохил мешавад. Амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар ҳолати пайдо намудани дараҷаи муайяни рақобатпазирии молҳои истеҳсолшаванда нисбат ба молҳои воридотӣ самарановобастаи худро ифода карда метавонад. Татбиқи саноатикунони иқтисодиёти миллӣ, дар минтақаҳои мамлакат муносибатҳои иқтисодиро такмил медиҳанд, ки барои тараққиёти бахши саноатӣ пояи устуворро таъмин карда, барои ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои саноат заминаҳои мусоид фароҳам оварда мешаванд, ки ин чораҳо ногузир ба татбиқи стратегияи воридотивазкунанда алоқамандӣ пайдо менамоянд.

Барои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ба ғайр аз таъмини истифодаи самараноки омилҳои истеҳсолот ва ҷалб намудани иқтидори мавҷудани соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ ба раванди истеҳсолоти

воридотивазкунанда, таъминоти сатҳи кофӣ бо техника ва таҷҳизоти истехсолии зарурӣ, таҷдиди корхонаҳои саноатӣ ва хочагиҳои деҳқонӣ, васеъ намудани доираи номгӯи маҳсулоти истехсолшаванда, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти истехсолшавандаи ивазкунандаи воридот нақши муассир доранд.

Ба ақидаи иқтисоддони ватанӣ Алиджанов Д.А. «заминаҳои номбаршуда дар шароити минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконпазир буда, бо истифодаи самараноки иқтидори мавҷудаи соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ метавонанд барои татбиқи чораҳои ҳавасмандгардонӣ баҳри таъмини воридотивазкунӣ баромад намоёнд» [10].

Мусаллам аст, ки тараққиёти индустриалии ҳар як минтақаро саноат ташкил менамояд. Дар навбати худ воридоти намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ ҳамчун ҳодисаи ногузир ба соҳаҳои саноат таъсири ҷиддӣ мерасонад. Бинбар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо барои коҳиш додани таъсири омилҳои экзогенӣ, давра ба давра коҳиш додани воридоти молҳои истеъмолии саноатӣ муҳим ба ҳисоб рафта, дар ин росто бояд дараҷаи рақобатпазирии молҳои истехсолшаванда то ҳадди ақал ба сатҳи ҷаҳонӣ баробар карда шавад.

Барои муайян намудани афзалиятҳои рақобатӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ба инобат гирифтани имкониятҳои дохилӣ ва шароити беруна зарур арзёбӣ карда мешаванд. Тақомули сохтор ва омилҳои истифодабаранда ба баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ, ки ба воридотивазкунӣ нигаронида шудааст, мусоидат менамояд. Раванди таъсиси афзалиятҳои рақобатӣ ба ташаккулёбии иқтидори иқтисодии минтақа равона карда мешавад. Дар ҷодаи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ имкониятҳои дохилӣ оид ба ҷалби маҷмӯи захираҳо барои ба роҳ мондани истехсоли молҳои ивазкунандаи воридот муҳим баҳогузори карда шуда, ба баланд намудани дараҷаи рақобатпазирии истехсолоти минтақавӣ оварда мерасонад.

Ташаккулёбӣ ва инкишофи иқтидори иқтисодии минтақа зери таъсири омилҳои зиёд ба миён меояд, ки рақобатпазирии онро дар раванди стратегияи

воридотивазкунанда таъмин менамояд. Вобаста ба самти таъсиррасонӣ гурӯҳи омилҳои рақобатпазирӣ метавонанд иқтидори иқтисодии минтақаро зиёд ва ё кам намоянд.

М. Портер қайд мекунад, ки ҳамаи омилҳои рақобатпазирӣ ба гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд ва дар ин радиф сабабҳои мусбат ва манфии тараққиёти иқтисодӣ минтақавиро муайян намуд. «М. Портер исбот менамояд, ки фаъолияти муваффақонаи корхонаҳо на танҳо аз ҳуди онҳо, инчунин аз вазъияти ба миён омада, яъне омилҳои беруна вобастагӣ дорад» [38].

Бо баробари ин «ба омилҳои дохилии рақобатпазирӣ пеш аз ҳама мавҷудияти захираҳои молиявӣ, имкониятҳои истеҳсолӣ, иқтидори инноватсионӣ, сифати маҳсулот ва тахассуснокии кадрҳо дохил мешаванд. Ба омилҳои берунаи рақобатпазирӣ воридотивазкунанда унсурҳои техникӣ ва технологӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, хавфҳои берунииқтисодӣ, ҳамгирии илм ва истеҳсолот, анъанаҳо ва одатҳои истеъмолкунандагон мансубанд» [38].

Ба ақидаи баъзе олимони омилҳои рақобатпазирӣ ба минтақаҳои назоратӣ ҷудо намудан мумкин аст. Аз ин нуқтаи назар Е. Смолянова ва В.Малитская чунин омилҳои сатҳиро аз ҳам ҷудо менамоянд «омилҳои мегасатҳ – аз тарафи давлат назорат карда намешаванд; омилҳои макросатҳ – аз тарафи давлат назорат карда мешаванд; омилҳои микросатҳ – аз тарафи корхона назорат карда мешаванд» [105, 336-344].

Ба фикри мо, дар ин ҷо боз сатҳро дохил кардан мумкин аст, ки омилҳои мезосатҳро (минтақавиро) дар бар мегирад ва аз тарафи мақомоти идоракунии давлатии минтақавӣ назорат карда мешаванд. Бинобар ин ба инобат гирифтани омилҳои минтақавии рақобатпазирӣ ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нақши муассир дорад.

Шароити муосири хоҷагидорӣ муттасил шароитро барои фаъолияти корхонаҳо ба миён меорад, ки яке аз онҳо стратегияи воридотивазкунӣ ба ҳисоб рафта, самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо рақобатпазирӣ корхонаҳо алоқамандии зич дошта, ҳамзамон унсури асосии

баланд намудани дараҷаи рақобатпазирии корхона, соҳа, иқтисодиёти минтақа ва иқтисодиёти миллӣ ба ҳисоб меравад.

Тараққӣ додани истеҳсолоти воридотивазкунанда дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҷалби тамоми иқтидорҳои дохилиро барои ташкили маҳсулоти рақобатпазир дар назар дорад. Таҳқиқот собит менамояд, ки барои таъмини самаранокии стратегияи воридотивазкунӣ таъминот бо мутахассисони баландихтисос, ҷалби инвеститсияҳо, марҳила ба марҳила кам намудани хароҷоти истеҳсолӣ, азнавмучаҳҳазгардонии техникӣ ва технологии истеҳсолот, беҳтар намудани сифати маҳсулоти истеҳсолмешуда, инкишофи маркетинги молҳои ватанӣ ва ғайра зарур мебошад. Ҳамаи унсурҳои мазкур ҳамзамон рақобатпазирии истеҳсолкунандагонро таъмин намуда, ба татбиқи дурусти стратегияи воридотивазкунӣ мусоидат менамоянд.

Аз нуқтаи назари пешбурди стратегияи воридотивазкунӣ муқаррар кардани доимии омилҳои рақобатпазирӣ бо мақсади дақиқ намудани шароитҳо барои инкишофи муҳити бозорӣ зарур арзёбӣ карда мешаванд.

Омилҳои рақобатпазирӣ дар кадом сатҳе ки набошад барои қабули қарори дурусти идоракунии имконият дода, ояндабиниро таъмин карда метавонад. Ҳамаи ин чораҳо барои ҳавасмандгардонии истеҳсолкунанда ба афзоиш додани ҳаҷми барориши маҳсулоти ивазкунандаи воридот зарур мебошанд. Омилҳои номбурдаи рақобатпазирӣ барои таъмини стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ кифоя мебошанд. Зеро сарчашмаи ташаккули омилҳои афзалиятҳои рақобатпазирӣ ба ҳисоб мераванд. Инчунин дар ин радиф имкониятҳои истеҳсолии иқтисодиёти минтақавӣ аз зумраи иқтидорҳои молиявӣ, навоарӣ, технологӣ, кадрӣ ва дигарҳо вобаста ба шароити мавҷудбудаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ алоқаи зич доранд.

Таъсири мутақобилаи самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва омилҳои инкишофи рақобатпазирӣ дар ҷадвали 3.1 оварда шудааст.

Афзоиши имкониятҳои истеҳсолии минтақавӣ ба рушди самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз муайян намудани хусусияти иқтидори

истеҳсолии минтақа бо дарназардошти унсурҳои он муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Чадвали 3.1. – Алоқамандии мушкилоти самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва омилҳои рақобатпазирӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Иқтисодии истеҳсолии иқтисодиёти минтақа пеш аз ҳама бо фарсудашавии таҷҳизот, сатҳи технологӣ ва таъминот бо воситаҳои гардони худӣ тавсиф карда мешавад. Барои васеъкунии доираи бозори истеъмоли ва таъмини он бо маҳсулоти рақобатпазирӣ ивазкунандаи воридот аз тарафи истеҳсолкунандагони минтақавӣ тақдиди истеҳсолот унсури калидӣ

ба шумор меравад. Ин яке аз омилҳои асосӣ мебошад, ки барориши маҳсулоти муносири рақобатпазиро таъмин менамояд.

Таҳлили иқтисодии истеҳсоли минтақа ба воситаи нишондиҳандаҳои ба кор андохтани фондҳои асосӣ, коэффитсиенти гардиши захираҳо, таъминот бо фондҳо сурат мегирад. Арзёбии самаранокии истифодаи иқтисодии истеҳсолиро ба воситаи нишондиҳандаи боздеҳи фонд амалӣ намудан мумкин аст. Афзоиши нишондиҳандаи мазкур ҳамчун нишондиҳандаи афзалияти рақобатии корхона, соҳа ва минтақа баромад карда метавонад.

Таҳқиқи таъминоти техникӣ ва технологияи имкониятҳои истеҳсоли иқтисодии минтақавӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки корхонаҳои дар минтақа арзи ҳастӣ дошта, то чӣ андоза технологияҳои ҳозиразамонро мавриди истифода қарор додаанд ва ё оид ба истифодаи онҳо бо кадом мушкилиҳо рӯ ба рӯ гаштаанд. «Ҳалли мушкилоти истифодаи техника ва технологияи ҳозиразамон ба шарофати ташкили корхонаҳои хориҷӣ, маштарак, ворид намудани технологияҳои пешрафта имконпазир мегардад» [61].

Ташкили истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ таъсири мусбат мерасонад. «Раванди инноватсионии истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунӣ ҳамчун омил зарурии истифодаи имкониятҳои технологӣ баромад мекунад. Пӯшида нест, ки таъминот бо технологияҳои ҳозиразамон барои паст намудани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолмешуда мусоидат карда, барои зиёд намудани андозаи арзиши изофа хизмат мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки молҳои бо технологияҳои ҳозиразамон истеҳсолшуда бо сифати нисбатан баланд фарқият доранд» [61]. Стратегияи воридотивазкунӣ дар ҳолати мавҷуд набудани захираҳои инноватсионӣ дар минтақаҳо ҳамчун омил боздорандаи инкишофи истеҳсолоти воридотивазкунанда баромад мекунад.

Имкониятҳои молиявии минтақа яке аз ҷузъҳои муваффақияти тижоратии воридотивазкунӣ мебошад. «Ҳамзамон барои истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда мавҷудияти фондҳои асосии истеҳсолӣ бо фарсудаҳои ками ҷисмонӣ зарур мебошад, ки сармоягузори фаъолро ба сармояи асосӣ ба

миён меорад. Нишондиҳандаи иқтидори молиявӣ ин ҷалб намудаи ҳаҷми зарурии сармоя бо мақсади амалигардонии лоиҳаҳои инвестиционӣ, таъминот бо сармояи худӣ, даромаднокии сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд» [61].

Барои таъмини мавқеи устувори истеҳсолкунандагони молҳои ивазкунандаи воридот дар бозори дохилӣ ва беруна дастгирии молиявии корхонаҳо зарур ба ҳисоб меравад. Афзоиш додани имкониятҳои молиявӣ барои корхонаҳои амалигардонандаи стратегияи ивазкунандаи воридот аҳамияти ниҳоят калон дорад. Одатан барои баҳодиҳии имкониятҳои молиявии корхонаҳо нишондодҳои нисбияти сармояи худӣ корхона ба сармояи қарзӣ, ҳиссаи маблағҳои қарзӣ, дараҷаи пардохтнокӣ ва сатҳи устувории молиявии корхона.

Иқтидори кадрӣ корхона, ба фикри олими рус Воронова Д.С., омили ҳалкунандаи рақобатпазирии корхона дар шароити татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ буда, барои фаъолияти самараноки корхона дар шароити муосир захираҳои инсонӣ зарур арзёбӣ карда мешаванд. Рушди кадрҳо дар фаъолияти корхона инъикос ёфта, ҳамзамон унсури афзалияти рақобатпазирӣ мебошанд. «Азхудкунии технологияҳои навро, ки ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мувофиқат мекунанд, сатҳи муайяни инкишофи захираҳои меҳнатиро тақозо менамояд. Нишондиҳандаҳои арзёбии иқтидори кадрӣ корхона шумораи мутахассисони баландихтисос, коргарони маҳсулноқ ва навоар ба ҳисоб меравад» [75, 335-344].

Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ муносибатҳои навро ба коркарди маҳсулоти ивазкунандаи воридот талаб менамояд. Шиддатёбии рақобат аз тарафи истеҳсолкунандагони ватанӣ, инкишофи босуръати технологияҳо зарурати азхудкунии онро дар раванди истеҳсолот аз тарафи кормандон тақозо менамояд.

Инкишофи имкониятҳои истеҳсолӣ ба монанди афзоиши номгуӣ маҳсулот, таъмини сифати баланди мол, зиёдшавии нишондоди боздеҳӣ фондҳо, таъмини самаранокии ҳама амалиётҳо ҳамчун унсур ва ҳамзамон

афзалиятҳои калидии рақобатпазирӣ пазируфта мешаванд. Мисол, таъмини самаранокии амалиётҳо барои баланд намудани нишондоди даромади корхона нисбат ба дигар истеҳсолкунандагон – рақибони имконпазир, камшавии хароҷотро фарогир мебошад. Маҳз аз рӯи чунин гуфтаҳо қайд намудан ҷоиз аст, ки таъмини самаранокии истеҳсолоти ивазкунандаи воридот ба баландшавии дараҷаи рақобатпазирӣ маҳсулот оварда мерасонад.

Расми 3.1. Омилҳои рақобатпазирӣ корхона дар шароити татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Иқтидори иқтисодӣ дар шароити татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо омилҳои рақобатпазирӣ муайян карда мешаванд. Ҳамзамон омилҳои рақобатпазирӣ барои таъсиси афзалиятҳои рақобатии корхона равона карда мешаванд, ки дар навбати худ иқтидори иқтисодиро зиёд менамоянд. Механизми ташаккули афзалиятҳои рақобатӣ дар расми 3.1 нишон дода шудааст.

Ҳамин тавр, афзалиятҳои рақобатии корхонаҳои минтақавӣ ба афзоиши рақобатпазирии маҳсулоти воридотивазкунанда дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мусоидат менамоянд. «Дар ин радиф сарчашмаҳои таъминкунандаи рақобатпазирӣ бештар омилҳои дохилӣ баромад мекунанд, ки чун нишондодҳои танзимшаванда дар тараққиёти корхонаҳои маҳсулоти ивазкунандаи воридот истехсол мекарда эътироф карда мешаванд» [133].

Барои «арзёбии сатҳи рақобатпазирии кишварҳои дунё индекси рақобатпазирии глобалӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои мамлакатҳои мухталиф аз тарафи World Economic Forum муайян карда мешавад, ки аз рӯи ин раддабандӣ Тоҷикистон дар байни 144 мамлакати дунё мақоми 91-умро касб намудааст (индекси рақобатпазирӣ 3,9), аз рӯи нишондоди рақобатпазирии корхонаҳо, Тоҷикистон дар мақоми 121 (индекси рақобатпазирӣ 3,18) қарор дорад» [145]. Бинобар ҳамин «Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019 таъкид намуданд, ки баланд намудани рақобатпазирии маҳсулоти истехсолшудаи ватанӣ, татбиқи сиёсати дастагии содирот ва воридотивазкунанда қонеъкунанда нестанд» [138].

Зарурати баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти минтақаро бисёр олимон таъкид кардаанд. Дар ин самт махсусан таҳқиқоти профессор Раҳимов А.М. бештар ба назар мерасад. Дар монографияи «Внешнеэкономические и монополистические аспекты повышения конкурентоспособности национальной экономики (на примере Республики

Таджикистан)» Раҳимов А.М. дар асоси ҳисоби рақобатпазирии ҷории як қатор молҳои ватанӣ дар бозори байналмилалӣ чунин формулаи ҳисоби сатҳи рақобатпазиро пешкаш менамояд:

$$K = \frac{\Xi - \text{И}}{\Xi + \text{И}} \times 100\%. \quad (3.1)$$

ки дар ин ҷо, K – коэффитсиенти рақобатпазирии ҷорӣ барои моли i -ум, Ξ -содироти моли i – ум, И – воридоти моли i – ум.

Нишондоди коэффитсиенти додашуда, ба фикри худи Раҳимов А.М. «аз «+100» то «-100» тағйир меёбад. Агар ин нишондиҳанда ба «-100» майл намояд, дар ин ҳолат рақобатпазир набудани мол дар бозори беруна ва дохилӣ дар назар дошта шудааст, ҳамзамон нишондиҳандаи ба «0» наздик рақобатнокии нисбатан баландро дар бозори дохилӣ ифода карда, рақобатнок намудани онро дар бозори беруна нишон медиҳад, нишондиҳандаи ба «+100» наздик бошад, рақобатпазирии баланди моли ватаниро ҳам дар бозори беруна ва ҳам дар бозори дохилӣ ифода мекунад. Аз рӯи таҳқиқоти худ Раҳмиов А.М. оид ба рақобатпазирии пасти молҳои ватанӣ хулоса мекунад» [44, 98-99].

Ба ақидаи мо истифодаи формулаи аз ҷониби Раҳимов А.М. пешкаш карда шуда, бештар барои дақиқ намудани дараҷаи рақобатнокии ҷории маҳсулот дар бозори беруна мутобиқат мекунад, азбаски дар ин баробарӣ ҳаҷми содирот ва воридот инъикос ёфта, лекин ҳаҷми истеҳсолоти дохилии барои бозори дохилӣ равонашударо ба инобат намегирад. Зимнан аз сабаби ҳаҷми нокифояи истеҳсолоти дохилӣ аз рӯи чунин формула ҳисоб намудани рақобатпазирии молҳои ватанӣ ва корхонаҳои истеҳсолӣ, инчунин рақобатпазирии минтақаҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон имконнопазир мегардад. Муқоиса намудани ҳаҷми воридот ва истеҳсолоти дохилӣ бошад сатҳи вобастагии воридотиро ифода карда, рақобатпазирии молҳо, корхонаҳо ва минтақаҳоро ифода карда наметавонад.

Қўшиши муайян намудани сатҳи рақобатпазирии минтақаҳо бо як равиши маъмул аз тарафи Ҷўраев М.Б. амалӣ карда шудааст. Усули дар кори илмӣ ин олим истифода шуда мумкин аст дар раванди татбиқи стратегияи

воридотивазкунӣ низ истифода шавад. Чараёни баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақаҳо дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба воситаи ташаккули муҳити мусоиди инкишофи соҳибкорӣ дар соҳаҳои аслии иқтисодиёт ба миён меояд. Барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисодиёти минтақавӣ афзалиятҳои рақобатии он бояд ба инобат гирифта шавад. Ба ин мақсад амсилаи аз тарафи олимони рус Л.И. Ушвитский ва В.Н. Парахина пешниҳод гардидаро истифода бурдан мумкин аст:

$$R_{и} = \sqrt[3]{K_1 * K_2 * K_3}, \quad (3.2)$$

«ки дар ин ҷо: $R_{и}$ – сатҳи интегралӣ рақобатпазирии иқтисодиёти минтақа;

K_1 – муҳити ҷолиби инвестиционӣ минтақавӣ;

K_2 – сатҳи зиндагонӣ аҳолии минтақа;

K_3 – истифодаи самаранокии захираҳои мавҷуда» [133].

Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатнокӣ ($R_{и}$) дар худ ҳосили зарби маълумоти умумӣ тамоми нишондиҳандаҳои махсусро фарогир мебошад, ки бо формулаи 3.2 ҳисоб карда мешавад [108, 1-20].

Бо истифода аз усули дар боло таҳлилшуда, Ҷӯраев М.Б. дар таҳқиқоти худ нишондиҳандаҳои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва натиҷаҳои сатҳи интегралӣ рақобатпазиро ҳисоб кардааст (ҷадвали 3.2) [133, 111-114].

Аз маълумоти ҷадвали 3.2 маълум мегардад, ки бузургии интегралӣ рақобатнокӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон дар соли 2022, дар шаҳри Душанбе баландтар мебошад $R_{и}=1,38$. Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирии минтақаи вилояти Суғд - $R_{и}=0,72$, вилояти Хатлон - $R_{и}=0,62$, ВМКБ - $R_{и}=0,46$ ва НТҚ - $R_{и}=0,63$ -ро ташкил кардааст, ки нисбатан дар сатҳи паст қарор доранд. Ба ҳисоби миёна дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон рақобатпазирии иқтисодиёти минтақаҳо ба 0,79 баробар аст.

**Ҷадвали 3.2. - Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирӣ минтақаҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022**

Минтақаҳои ҚТ	Вилояти Суғд	Вилояти Хатлон	ВМКБ	НТҚ	ш.Душанбе	Ба ҳисоби миёна дар ҷумҳурӣ
Муҳити ҷаззоби инвеститсионии минтақавӣ (K_1)	0,52	0,76	0,39	0,71	1,33	0,74
Сатҳи зиндагонии аҳолии минтақа (K_2)	0,84	0,56	0,73	0,54	0,86	0,70
Истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда (K_3)	0,84	0,57	0,34	0,66	2,30	0,94
Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирӣ ($R_{и}$)	0,72	0,62	0,46	0,63	1,38	0,79

Сарчашма: [34; 35; 36; 37; 133].

Лозим ба таъкид аст, ки аз рӯи формулаи 3.2, Ҷӯраев М.Б. нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазиро барои шахру ноҳияҳои вилояти Суғд ҳисоб намудааст, ки ҷолиби диққат мебошад (ҷадвали 3.3) [133, 111-114].

**Ҷадвали 3.3. - Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирӣ шахру
ноҳияҳои вилояти Суғд дар соли 2022**

Шахру ноҳияҳо	Муҳити ҷаззоби инвеститсионии минтақавӣ (K_1)	Сатҳи зиндагонии аҳолии минтақа (K_2)	Истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда (K_3)	Нишондиҳандаи интегралӣ рақобатпазирӣ ($R_{и}$)
н.Айнӣ	0,52	0,39	0,76	0,54
н.Ашт	0,72	0,57	0,32	0,51
н.Б.Ғафуров	0,90	0,60	0,86	0,77
ш.Бӯстон	0,88	2,08	3,13	1,79
ш.Ғулистон	2,04	1,53	0,93	1,43
н.Деваштиҷ	0,48	0,34	0,15	0,29
н.Зафаробод	0,33	0,42	0,41	0,38
ш.Истиклол	0,31	0,54	0,47	0,43
ш.Истаравшан	0,17	0,30	0,36	0,27
ш.Исфара	0,56	0,66	0,30	0,48
ш.Конибодом	0,45	0,74	0,25	0,44
н.Кӯҳистони Мастҷоҳ	0,44	0,20	0,09	0,20

н.Мастҷоҳ	0,99	0,42	0,36	0,53
ш.Панҷакент	0,78	0,47	0,65	0,62
н.Спитамен	0,54	0,55	0,52	0,54
ш.Хучанд	2,47	1,28	1,77	1,77
н.Ҷ.Расулов	1,58	0,67	0,36	0,73
н.Шахристон	0,42	0,40	0,23	0,34
Ба ҳисоби миёна дар вилоят	0,81	0,67	0,66	0,71

Сарчашма: [34; 35; 36; 37; 133].

Маълумоти ҷадвали 3.3 нишон медиҳад, ки дар вилояти Суғд сатҳи рақобатпазирии шаҳрҳои Бӯстон, Хучанд ва Гулистон ҳамчун марказҳои sanoatӣ нисбат ба дигар шаҳру ноҳияҳои вилоят дар сатҳи баланд қарор дорад. Сатҳи баланди рақобатпазирии ин шаҳрҳо пеш аз ҳама бо муҳити ҷаззоби инвеститсионии минтақавӣ ба миён омадааст. Таҳлил собит менамояд, ки дар ноҳияҳои Б.Ғафуров, Ҷаббор Расулов, Айнӣ, Ашт, шаҳри Панҷакент нишондиҳандаи рақобатпазирӣ дар сатҳи миёна қарор дошта, имконияти баланд бардоштани он мавҷуданд. Нишондиҳандаи пасти рақобатпазирӣ дар ноҳияҳои Кӯҳистони Мастҷоҳ, Деваштич ва шаҳри Истаравшан ба назар мерасад.

Бинобар ин барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисодии минтақавии вилояти Суғд бо мақсади татбиқи самаранокии стратегияи воридотивазкунӣ сатҳи рақобатпазирии шаҳру ноҳияҳои вилоятро баланд бардоштан зарур аст. Дар ин самт пеш аз ҳама бо муҳити ҷаззоби инвеститсионии минтақавӣ диққат додан зарур аст. Маҳз баланд бардоштани сатҳи ҷаззобияти инвеститсионии ҳамаи шаҳру ноҳияҳо имкон медиҳад, ки сатҳи рақобатпазирии иқтисодии минтақавии вилоят баланд карда шавад.

Дигар самти баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии иқтисодии минтақавӣ дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ таҳлили интиҳой баромад мекунад. Зеро таҳлили интиҳой имкон медиҳад, ки андозаи самаранокии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ муайян карда шавад. Аз

тарафи Алиджанов Д.А. «истифодаи нишондиҳандаи меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ пешкаш карда шудааст, ки чунин намуд дорад» [62, 27-36]:

$$\text{МИВ} = \frac{\Delta \text{Воридот}}{\Delta \text{Истеҳсолоти дохилӣ}} = \frac{N_{\text{МВ}}}{N_{\text{МД}}} \quad (3.3)$$

«ки дар ин ҷо,

МИВ – меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ;

Δ Воридот – тағйирёбии ҳаҷми молҳои воридотии истеъмолшуда;

Δ Истеҳсолоти дохилӣ – тағйирёбии ҳаҷми истеъмоли молҳои ватанӣ;

$N_{\text{МВ}}$ – нархи моли воридотӣ;

$N_{\text{МД}}$ – нархи моли дар дохили мамлакат истеҳсолшуда» [62, 27-36].

Лозим ба қайд аст, ки нишондиҳандаи мазкурро, ки аз рӯи формулаи 3.3 муайян карда мешавад, дар воқеияти аслӣ дар сатҳи гуногуни хоҷагидорӣ: микроиқтисод, мезоиқтисод ва макроиқтисод ҳисоб кардан мумкин аст [62, 27-36].

Бояд қайд намуд, ки нишондиҳандаи меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ ҳамчун нишондиҳандаи рақобатнокии маҳсулоти бар ивази воридот истеҳсолшуда баромад карда метавонад. Зеро ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки то кадом андоза истеҳсоли молҳо дар дохили кишвар молҳои воридотиро аз бозори истеъмоли берун сохта метавонад. Ҳангоми дар сатҳи баланд қарор доштани меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ вобастагӣ аз воридот то ҳадди ақал коҳиш дода мешавад. Баробари ин меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ нишондиҳандаи динамикӣ буда, аз тағйирёбии ҳаҷми воридот ва ҳаҷми истеҳсолоти дохилии молҳо вобастагӣ дорад. Дар ҷадвали 3.4 ҳисоби меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ дар сатҳи мезоиқтисод, яъне иқтисодиёти минтақавӣ дар мисоли вилояти Суғд оварда шудааст.

Чадвали 3.4. - Тағйирёбии меъёри интиҳои воридотивазкунӣ дар вилояти Суғд

Нишондиҳанда	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Тағйирёбии истеҳсоли молҳо дар иқтисодиёти минтақа (млн. сомонӣ)	1301,8	2424,8	3463	3676,4	4904,3	4321,5
Тағйирёбии воридоти молҳо ба минтақа (млн. сомонӣ)	101,4	1499,7	-382,9	3568,5	2999,4	897,8
Меъёри интиҳои воридотивазкунӣ	0,08	0,62	-0,11 ²	0,97	0,61	0,21

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Аз рӯи чадвали 3.4 мушоҳида намудан мумкин аст, ки меъёри интиҳои воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд тағйирёбии ноустувор дорад, ки оид ба вобастагӣ аз воридот шаҳодат медиҳад. Соли 2019 меъёри интиҳои воридотивазкунӣ ба 0,08 баробар буд, яъне дар ин давра барои коҳиш додани ҳаҷми воридот дар минтақа ҳаҷми истеҳсолоти худӣ бояд 0,08 воҳид зиёд гардад. Нишондиҳандаи нисбатан беҳтари меъёри интиҳои воридотивазкунӣ ба соли 2021 рост меояд, ки дар ин марҳила дар ҳақиқат ҳаҷми воридот аз ҳисоби афзоиши истеҳсолоти минтақавии молҳо ба назар расида, барои як воҳид коҳиш додани воридот, ҳаҷми истеҳсоли дохилӣ 0,11 воҳид зиёд шудааст. Аз ин рӯ гуфтан мумкин аст, ки нишондиҳандаи манфии меъёри интиҳои воридотивазкунӣ дар асл коҳиши воридотро аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ нишон медиҳад. Аммо дар соли 2021 ин ҳолат ба сабаби сар задани пандемияи КОВИД-19 ба миён омада буд. Зеро нишондиҳандаҳои меъёри интиҳои воридотивазкунӣ солҳои минбаъда (соли 2022 – 0,97, соли 2023 – 0,61 ва соли 2024 – 0,21) афзоиш ва баъдан камшавиро нишон додаанд.

Таҳлили маълумоти чадвали 3.4 бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки истеъмолкунандагон дар рафтори худ аксар вақт аз сабаби афзалиятҳои рақобатӣ ба молҳои воридотӣ афзалият медиҳанд.

² Дар ҳолати бузургии меъёри интиҳои воридотивазкунӣ манфӣ будан истеҳсолоти дохилӣ ҳаҷми маҳсулоти воридотиро дар бозори дохилӣ коҳиш дода истодааст.

Нишондиҳандаи меъёри интиҳои воридотивазкунӣ метавонад манфӣ ва ё мусбат бошад. Зеро ин нишондиҳанда то кадом андоза аз ҳисоби афзоиш ва истеъмоли молҳои ватанӣ коҳиш ёфтани ҳаҷми воридотро нишон медиҳад. Бо ибораи дигар сатҳи ивазшавии воридот бо молҳои истеҳсоли дохилӣ дар ҳолате ба миён меояд, ки агар молҳои истеҳсоли ватанӣ нисбат ба молҳои воридотӣ дорои афзалиятҳои рақобатии муайян бошанд.

Дар ҳолати баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ дар ҳама сатҳҳои хоҷагидорӣ таъмини босамари стратегияи воридотивазкунанда имконпазир мегардад.

3.2. Таҷдиди сатҳи техникӣ ва технологии соҳаҳои

иқтисодиёти минтақа

Дар шароити ба миён омадани тағйиротҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки бо таъсири омилҳои дохилӣ ва беруна тавсиф мегардад, таҷдиди сатҳи техникӣ ва технологии иқтисодиёти минтақавӣ барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ муҳим ва саривақтӣ арзёбӣ карда мешавад. Маҳз мучахҳазгардони техникӣ ва технологии корхонаҳои истеҳсолӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ метавонад барои паст намудани ҳаҷми воридот хизмат намояд.

«Табиатан таҷдиди техникӣ ва технологӣ қорӣ намудани технологияҳои нав, раванди инноватсионӣ, таҷдиди таҷҳизоти истеҳсолии фарсудашударо дар назар дорад. Раванди таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ на танҳо навкунии таҷҳизоти истеҳсолӣ, инчунин коркарди стратегияи нави фаъолияти корхонаҳоро пешбинӣ мекунад» [71]. Таҷдид ва азнавмучахҳазгардони техникӣ ва технологии истеҳсолот барои баланд намудани дараҷаи рақобатнокии истеҳсолкунандагон дар ҳама сатҳҳои хоҷагидорӣ мусоидат намуда, барои таъмини шароити хуби меҳнат, ташкили ҷойҳои кори нав ва дар ин васила баҳри баланд намудани сатҳи некуаҳволии аҳоли хизмат мекунад.

Барои таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодиёти милли маблағгузори назаррас тақозо карда мешавад. Чараёни азнамучаҳазгардони техникӣ ва технологии корхонаҳо барои паст намудани хароҷоти истеҳсоли мол ва хизматҳо, баланд намудани ҳосилнокии истеҳсолот ва сифати мол аҳамияти калон дорад.

Вобаста ба вазъияти кунунии иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳадафҳо дар самти тараққиёти он қарор дошта, тақмил додани сиёсати инвестиционӣ ва механизми таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодӣ унсури калидии татбиқи ҳадафи чоруми милли «Саноатикунони босуръати иқтисодиёти милли» ва дар ин ради амалигардони стратегияи воридотивазкунанда ба ҳисоб меравад.

Дар умум таҷдиди техникӣ ва технологӣ ҳамчун «чараёни дигаргунсозии технологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад, ки барои фаъолияти босамари низоми иқтисодӣ, соҳаҳои хоҷагидори милли ва минтақавӣ, инчунин такомули татбиқи сиёсати иқтисодӣ баромад мекунад» [122, 18-42].

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки раванди таҷдиди техникӣ ва технологии истеҳсолот дар ҳамаи сатҳҳои хоҷагидорӣ бо шароитҳои институтсионалии фаъолияти воҳидҳои истеҳсолӣ алоқаманд мебошад, ки бо таъмини сатҳи пасти хароҷоти трансакционӣ ва истифодаи рағбатҳои мувофиқ бо сиёсати иқтисодӣ ҳамради ҳастанд.

Чараёни татбиқи мақсадҳои таҷдид аз лиҳози методологӣ як қатор хислатҳоро фаро мегирад: азнамтаҷҳизонидани технологии истеҳсолот, тағйирёбии сохтори истеҳсолӣ ва гузариш ба роҳи инноватсионии тараққиёт, азхуд намудани истеҳсоли маҳсулоти сатҳи технологии муосир, иваз намудани таҷҳизоти фарсудашуда ва аз ҷиҳати маънавӣ куҳнашуда бо таҷҳизоти маҳсулнокиашон нисбатан баланд, ҳамроҳшавӣ ба раванди инноватсионии ҷаҳонӣ, ҳамгирии пурра бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ, истифодаи навовариҳои зарурӣ дар истеҳсолот, азнамтайёркунии кадрҳо, татбиқи дигаргуншавии сохтори истеҳсолӣ, ташаккули истеҳсолоти нави ҷавобгӯ ба нишондиҳандаи индустриалӣ.

Масъалаи таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои мухталифи истеҳсолот дар марҳилаи муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд ҳамчун ҷузъи таркибии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон мавқеи хоса дорад, ки ба коҳиш додани дараҷаи вобастагӣ аз бисёр омилҳои беруна, аз ҷумла раҳои аз вобастагии воридотӣ мусоидат карда метавонад. Пӯшида нест, ки имкониятҳои иқтисодиёти миллии он ба таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолот ниҳоят маҳдуд мебошад. Ҳамзамон иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ба монанди дигар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо норасоии захираҳои иттилоотӣ ва зеҳнӣ барои татбиқи раванди таҷдиди техникӣ ва технологӣ тавсиф карда мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки амалигардонии раванди таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолот дар истифодабарии якҷояи захираҳои дохилӣ ва техника ва технологияи аз хориҷа воридшаванда имконпазир мегардад. Вобаста ба ҷунин хусусияти таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти иқтисодиёти минтақавӣ Вардомский Л. ва Шурубович А. дуруст қайд мекунанд, ки «таҷдиди техникӣ ва технологии истеҳсолоти минтақавӣ креативӣ (навоваранда) шуда метавонад, дар ҳолате, ки инноватсияҳои техникӣ ва технологӣ дар дохили кишвар коркард ва татбиқ карда шавад» [71, 4-8]. Инчунин аз тарафи ин олимони «он ба таҷдиди техникӣ ва технологии мутобиқшаванда қайд карда мешавад, ки мувофиқи он раванди таҷдид ба воситаи ҷорӣ намудани техника ва технологияи истеҳсолии аз хориҷи кишвар воридшуда амалӣ карда мешавад» [71, 4-8].

Лозим ба қайд аст, ки дар воқеият аслии намудҳои созандаро (креативӣ) ва мутобиқшавандаи таҷдиди техникӣ ва технологии истеҳсолот дар таносуби муайян мушоҳида карда мешаванд. Яъне дар бисёр ҳолатҳо намуди омехтаи таҷдиди техникӣ ва технологии истеҳсолот ба назар мерасад. Новобаста ба ин дар ҳар як минтақа ҳангоми таҷдиди техникӣ ва технологии истеҳсолот ба интиҳоби ин ё он намуди таҷдид диққати калон зоҳир карда мешавад. Ҷунин муносибат, пеш аз ҳама, аз ҷаҳлияти иқтисодиёти минтақавӣ ва соҳаҳои он, хусусиятҳо ва имкониятҳо вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз татбиқи намуди

амалигардони таҷдиди техникӣ ва технологии истехсолот ҳатман бо дарназардошти ҳолати иқтисодиёти минтақаҳо ва мақсадҳои дурнамои онҳо бояд сурат гирад.

Дар марҳилаи муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла вилояти Суғд қобилияти таъмин намудани истехсолкунандагони дохилиро бо техника ва технологияи ватанӣ надоранд. Бинобар ин дар шароити ба миён омада, андешидани чораҳои мушаххас барои ҷалби техника ва технологияи истехсолӣ ба иқтисодиёти минтақавӣ мувофиқи мақсад ба ҳисоб меравад.

Барои исботи ақидаҳои мазкур таркиби сармоягузори асосиро дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор медиҳем (Ҷадвали 3.5).

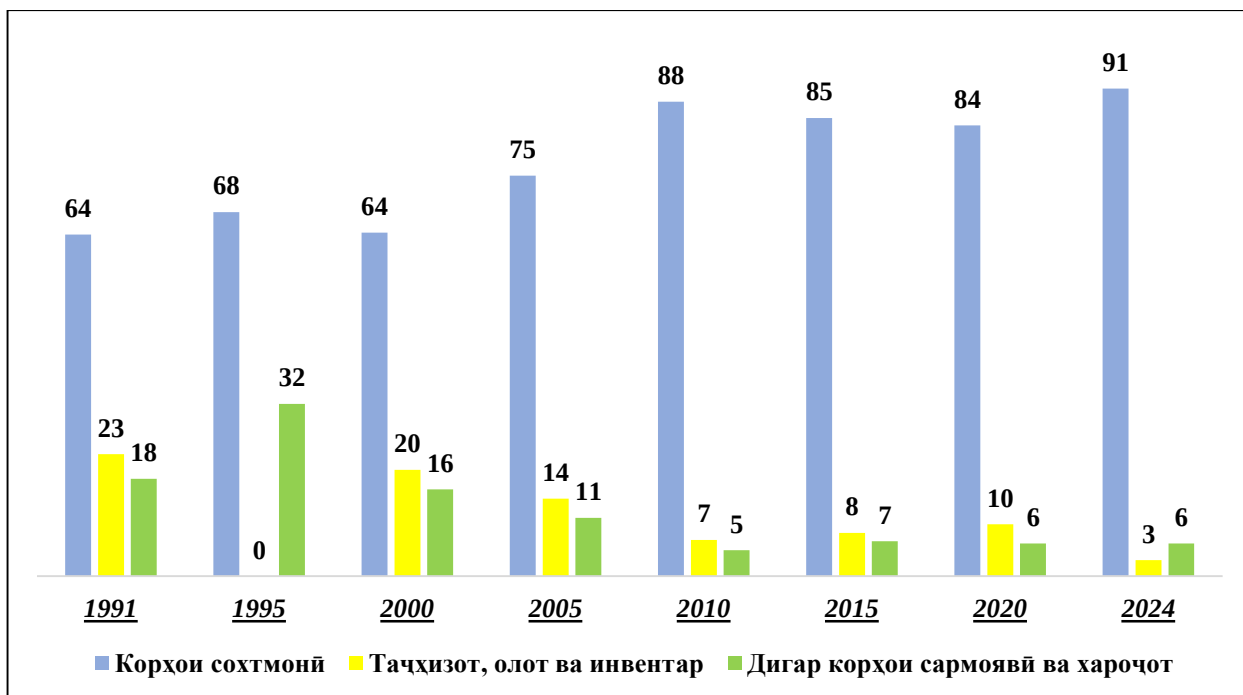
Ҷадвали 3.5. – Сохтори маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (млн. сомонӣ)

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2024
Инвеститсияҳо ба капитали асосӣ	2,2	5,6	108,6	682,5	4669,4	9749,9	11775,5	23042,3
Корҳои сохтмонӣ	1,4	3,8	69,5	509,5	4127,18	8325,5	9892	20938,9
Таҷҳизот, олот ва инвентар	0,5	-	21,5	98,8	315,1	788,6	1143,2	689,3
Дигар корҳои сармоявӣ ва хароҷот	0,4	1,8	17,6	74,2	227,1	635,8	720,4	1414,1

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

«Вобаста ба вазъияти ба миён омада баробари таъмини истифодаи сармояи асосӣ дар сатҳи баланд ва татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ, мучаҳҳазгардони корхонаҳои истехсолии мавҷуда бо сармояи асосии нав чораи зарурӣ мебошад, ки дар марҳилаи ҳозира дар раванди мучаҳҳазгардони техникӣ ва технологии корхонаҳои истехсолӣ ба воситаи сармояи асосӣ каме бошад, ҳам беҳбудӣ ба назар мерасад» [61]. Лекин таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чунин беҳбудӣ асосан бо зиёдшавии ҳаҷми

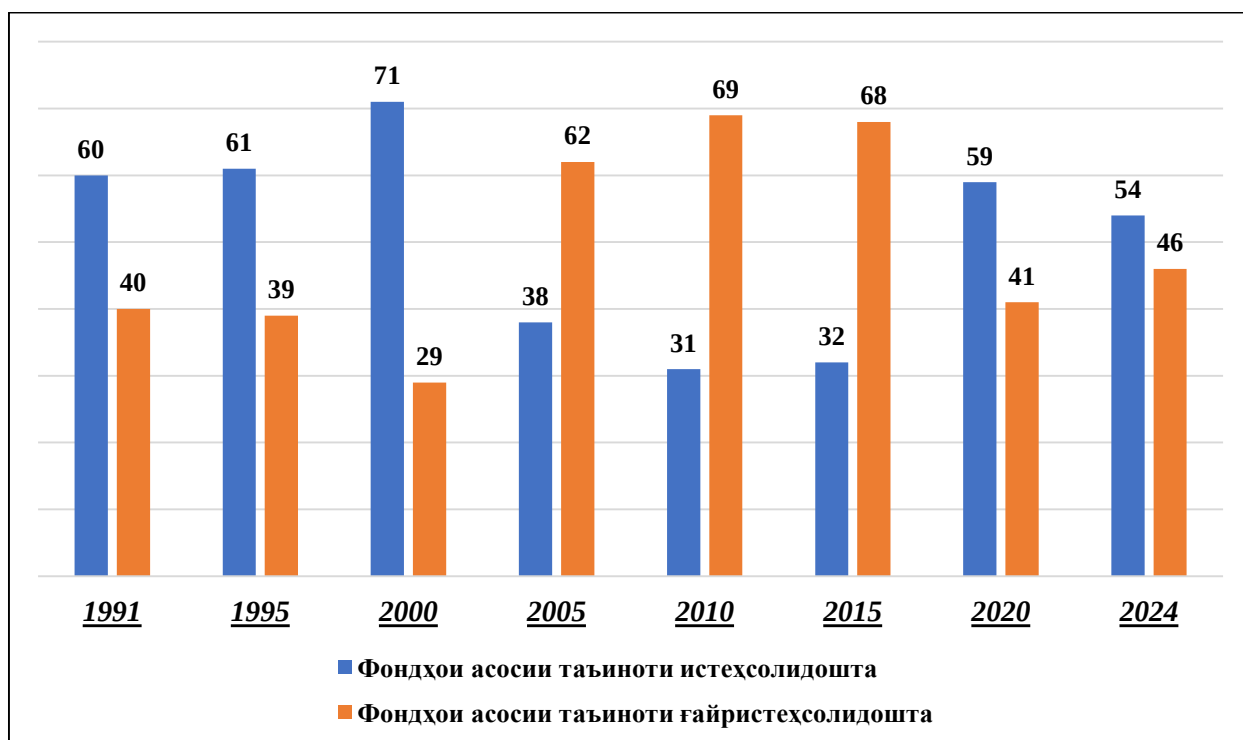
маблағгузориҳо барои сармояи асосӣ мушоҳида шавад, ҳам ба мақсади амалигардони густариши истеҳсолоти саноатӣ мутобиқат намекунад. Оид ба ин гуфтаҳо сохтори технологияи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ шаҳодат медиҳад. Лозим ба таъкид аст, ки афзоиши инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ бештар аз ҳисоби анҷом додани корҳои сохтмонӣ ба назар расида, зиёдшавии нишондиҳандаи инвеститсияҳо ба техника ва технологияи истеҳсолӣ мушоҳида карда намешавад (расми 3.2).

Расми 3.2. Сохтори технологияи маблағгузориҳо ба сармояи асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо ифодаи %) (аз рӯи маълумоти ҷадвали 3.5 тартиб дода шудааст)

Аз рӯи диаграммаи расми 3.2 дидан мумкин аст, ки вазни қиёсии инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ бештар ба сохтмон равона шуда истодааст. Агар дар соли 1991 ба ин самт 64% инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ мувофиқат кунад, соли 2024 ин нишондиҳанда ба 91% баробар гардид. Албатта, сохтмон соҳаи ҳаётан муҳим ба ҳисоб меравад, лекин дар шароити вобастагии баланд аз воридот ва муҳоҷирати меҳнатӣ, инчунин зарурати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ чунин сохтори инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ мувофиқи мақсад намебошад. Зеро аз рӯи расм мушоҳида карда мешавад, ки сол аз сол вазни қиёсии инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ

барои таҷҳизот, олот ва инвентар коҳиш ёфта истодааст. Аз ҷумла вазни қиёсии ин самт дар инвеститсия ба сармояи асосӣ аз 23% дар соли 1991 то 3% дар соли 2024 кам шудааст. Чунин ҳолат дар шароите ба назар мерасад, ки барои таъмини стратегияи воридотивазкунӣ ташкили истеҳсолоти муносири молҳои ивазкунандаи воридот зарур арзёбӣ карда мешавад. Таҳлил собит менамояд, ки афзоишёбии инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ аз рӯи маълумоти расмӣ оморӣ, бештар аз маблағгузориҳо барои сохтмони биноҳои гуногун аз қабili истиқоматӣ ва фарҳангӣ ба миён омадаанд. Исботи ин гуфтаҳо бевосита сохтори фондҳои асосӣ аз рӯи объекти таъиноти истеҳсолӣ ғайриистеҳсолӣ баромад мекунанд (расми 3.3).

Расми 3.3. Сохтори фондҳои асосӣ аз рӯи объектҳои таъиноти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо ифодаи %).

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Аз рӯи диаграммаи расми 3.3 мушоҳида намудан мумкин аст, ки вазни қиёсии фондҳои асосии таъиноти истеҳсолидшта соли 1991 - 60%-ро ташкил диҳанд, ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 54% баробар шудааст. Чунин тамоюли тағйирёбии сохтори фондҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори

дигар аз он гувоҳӣ медиҳад, ки инвеститсияҳо ба сармояи асосӣ бештар ба соҳаи сохтмон, алаҳхусус сохтмони хонаҳои истиқоматӣ равона карда мешаванд. Ҳамзамон чунин маблағгузориҳо барои васеъ намудани имкониятҳои фондҳои асосии истеҳсоли дар ҳаҷми умумии сармояи асосӣ ру ба коҳиш ниҳодааст.

Боиси таъкид аст, ки вазъияти ба миён омада дар дигаргуншавии сохтори таъиноти фондҳои асосӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалигардони саноатикунони босуръати иқтисодиёт ва дар ин росто таъмини стратегияи ивазкунандаи воридот ҷавобгӯ намебошад. Аз ин лиҳоз барои беҳтар намудани ҳолати ба миён омада ба тамоми субъектони хоҷагидорӣ вусъат бахшидани фаъолият дар самти таъмини техникаӣ ва технологияи истеҳсолот зарур ба ҳисоб рафта, дар ин росто, ҷалби ҳама ниҳодҳои минтақавӣ ба ин раванд чораи зарурӣ ва ҳатмӣ мебошад.

Мушкилоти норасоии таҷҳизоти муосири истеҳсоли дар соҳаҳои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд ҳамчун омили манфии густариши истеҳсолоти ивазкунандаи воридот ба ҳисоб рафта, дар ин самт зарурати коркарди маҷмуи чораҳо барои ҳавасмандгардони азнавтҷҳизонидани истеҳсолот зарур ва ҳатмӣ арзёбӣ карда мешавад.

Дар боло мо оид ба таҷдиди техникаӣ ва технологияи созанда ва мутобиқшаванда суҳан карда будем. Вобаста бо мақсади амалӣ намудани раванди таҷдиди техникаӣ ва технологӣ дар партави татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ зарур аст, ки намуди афзалиятноки таҷдидро интиҳоб ва асоснок намоем.

Пӯшида нест, ки минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини пурраи таҷдиди техникаӣ ва технологӣ қобилияти инноватсионӣ, сармоягузорӣ ва зеҳнии кофӣ надоранд. Аз ҳамин сабаб барои амалигардони раванди таҷдиди техникаӣ ва технологӣ зарур аст, ки бештар ба таҷдиди мутобиқшавӣ аҳамият дода шавад. Зеро таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мамлакатҳои нисбатан аз ҷиҳати техникаӣ инкишофнаёфта маҳз бо тарзи татбиқи таҷдиди мутобиқшавӣ соҳаҳои иқтисодиёти хешро инкишоф додаанд. «Аз ин лиҳоз

намуди мутобиқшавии таҷдиди техникӣ ва технологӣ барои таъмини раванди воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ба воситаи ворид намудани техника ва технологияи пешқадами муосир, метавонад соҳаҳои истеҳсолиро ба зинаи нави барориши маҳсулоти тайёри рақобатпазир барорад» [61].

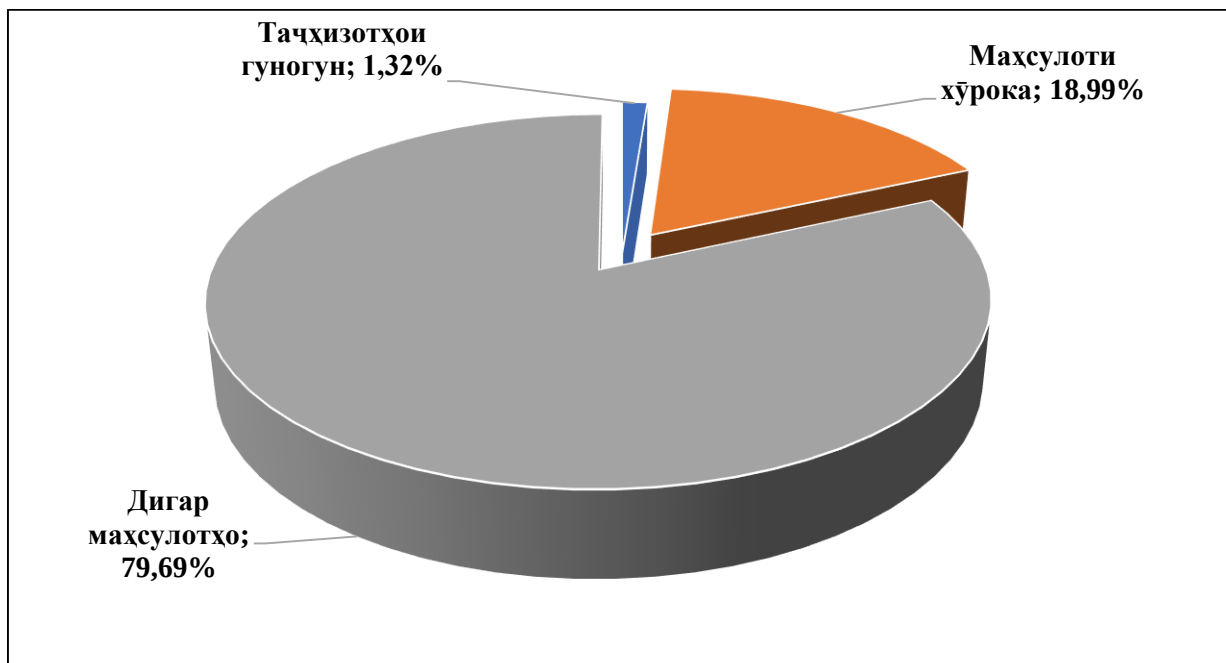
Бе ҷалби ғаёли техника ва технологияи истеҳсолӣ таҷдид ва навкунии таҷҳизоти истеҳсолӣ дар шароити минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла вилояти Суғд имконнопазир мебошад. Бе азнавтаҷҳизонидани техникӣ ва технологияи соҳаҳои истеҳсолии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дараҷаи вобастагӣ аз воридот давом ёфта, коҳиш додани ин нишондиҳандаи мушкил мегардад. Бинобар ин дар раванди таҷдиди техникӣ ва технологияи истеҳсолии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд иштироки ҳамаи ниҳодҳои хоҷагидорӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Дар ин ҷода омодагии на танҳо ниҳодҳои давлатӣ, инчунин бахши хусусӣ низ аҳаммияти калон дорад.

Татбиқи таҷдиди мутобиқшавӣ барои соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ метавонад сатҳи фарсудашавӣ ва мучаҳҳазгардонии техникую технологияи истеҳсолотро то андозае ба сатҳи ҷаҳонӣ наздик ва ё баробар созад. Дар ин росто таҳлили тағйирёбии таҷҳизоти воридшаванда ба иқтисодиёти минтақавӣ зарур арзёбӣ карда мешавад.

Дар расмҳои 3.4 ва 3.5 бо дарназардошти таҳлили статикаи муқоисавӣ ҳиссаи воридоти таҷҳизот дар маҷмуи воридоти иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд барои соли 2019 ва 2024 нишон дода шудааст.

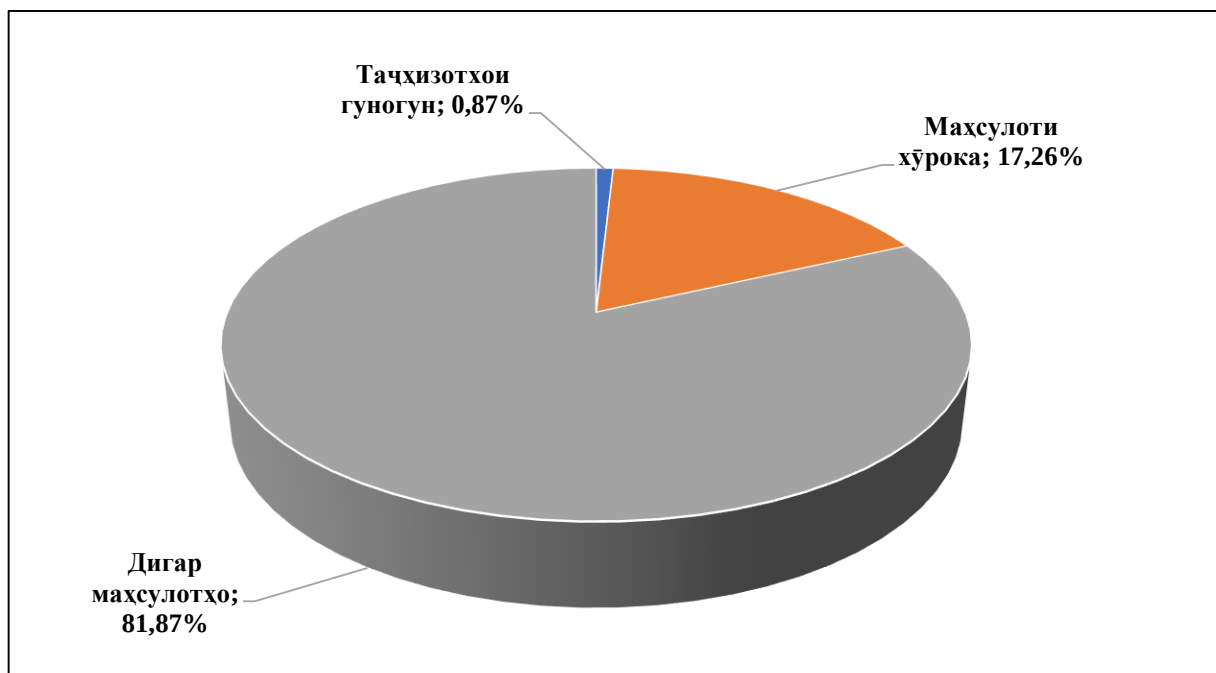
Таҳлили диаграммаҳои дар поён оварда нишон медиҳад, ки дар сохтори воридоти вилояти Суғд, ворид намудани таҷҳизоти гуногун дар соли 2019 1,32% ташкил карда бошад, ин нишондиҳанда соли 2024 то 0,87% коҳиш ёфтааст. Айни замон ин дар ин давра ҳаҷми воридоти дигар маҳсулот аз 79,69% дар соли 2019 то 81,87% дар соли 2024 зиёд гардидааст. Яке аз самтҳои мусбати воридотивазкунӣ дар ин давра ин коҳиши ҳаҷми воридоти маҳсулоти хӯрока дар вилояти Суғд ба ҳисоб меравад, ки соли 2024 ба 17,26% баробар шуд (ин нишондиҳандаи дар соли 2019 ба 18,99% баробар буд). Дар самти воридотивазкунии маҳсулоти хӯрокворӣ пешравиҳои назаррас мушоҳида

мешавад, ки аз татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ шаҳодат медиҳад. Аммо коҳиши воридоти таҷҳизоти гуногуни таъиноти истеҳсолӣ омили манфии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ба ҳисоб меравад.

Расми 3.4. Сохтори воридоти вилояти Суғд дар соли 2019

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Расми 3.5. Сохтори воридоти вилояти Суғд дар соли 2024

Сарчашма: [34; 35; 36; 37].

Барои арзёбии суръати таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодии минтақавӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ бештар нишондиҳандаи воридоти таҷҳизот ба ҳар сари аҳолии истифода мешавад. Аз рӯи чунин тарзи ҳисоб муайян мегардад, ки дар соли 2019 воридоти таҷҳизоти гуногуни таъиноти истеҳсоли ба ҳар сари аҳолии вилояти Суғд ҳамагӣ 7,59 доллари ИМА-ро ташкил дода, дар соли 2024 бошад ин нишондиҳанда ба 6,63 доллари ИМА баробар шудааст. Барои муқоиса қайд карданӣ ҳастем, ки нишондиҳандаи мазкур дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 34 доллари ИМА баробар мебошад. Вазеҳ аст, ки дар минтақаи вилояти Суғд нишондиҳандаи мавриди таҳлил дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Инчунин дар сатҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон вазни қиёсии воридоти таҷҳизоти гуногуни таъиноти истеҳсоли дошта 13-15% аз ҳаҷми умумии воридотро ташкил мекунад. Муқоисакунии сатҳи воридоти таҷҳизоти истеҳсоли «ба манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳои ИДМ аз он шаҳодат медиҳад, ки муносибати ин нишондод кишварӣ мо дар мақоми охири қарор дорад. Воридоти таҷҳизоти истеҳсоли дар Қазоқистон ба ҳар сари аҳолии 454 долларро ташкил дода, дар Беларус 406 доллар, Россия 297 доллар, Озарбойҷон 196 доллар, Қирғизистон ба 83 доллар баробар аст» [60, 93-94].

Аз рӯи чунин таҳлил хулоса кардан мумкин аст, ки дар манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон суръати сусти татбиқи таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолот хулосабарорӣ намоем.

Дар ҳақиқат иқтисодии минтақавии вилояти Суғд ва Тоҷикистон дар умум қобилияти истеҳсоли мустақилонаи таҷҳизоти истеҳсолии муосирро надорад, бинобар ин ногузир ва объективона мо бояд ба воридоти онҳо баҳри афзоиш додани истеҳсоли молҳои истеъмоли кӯшиш ба харҷ диҳем. Пӯшида нест, ки дар соҳаҳои саноати минтақавӣ фарсудаҳои ҷисмонӣ ва маънавии фондҳои асосӣ ба назар расида, аз тарафи дигар дар соҳаи кишоварзӣ коҳиши муттасили таъминоти техникий истеҳсолоти кишоварзӣ ба назар мерасад. Махсусан таъмини корхонаҳои кишоварзӣ бо комбайнҳои пахтачинӣ боиси нигаронӣ аст.

Бояд дар назар дошт, ки бе таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодӣ минтақавӣ татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мушкил ва хатто, имконнопазир мегардад. Бинобар ин баҳри таъмини стратегияи воридотивазкунӣ ва коҳиши дараҷаи вобастагӣ аз воридот татбиқи таҷдиди куллии соҳаҳои калидии иқтисодӣ минтақа зарур арзёбӣ карда мешавад.

Дар назар доштан лозим аст, ки амалигардонии таҷдиди мутобиқшавӣ, ки аз хориҷи кишвар ворид намудани техника, технология, мошинаҳо ва таҷҳизоти истеҳсолиро пешбинӣ мекунад бояд дар навбати аввал, дар соҳаҳои калидӣ, ки дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нақши асосӣ иҷро мекунанд, гузаронида шавад. Яъне дар ин ҷо сухан оид ба татбиқи воридотивазкунии пурраи таҷҳизоту техникаи истеҳсолӣ нарафта, танҳо оид ба воридотивазкунии молҳои истеъмолӣ меравад. Дар амалӣ намудани ҳадафи мазкур ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ дар шакли лизинги техника ва технологияи истеҳсолӣ нақши махсус мебозад. Бинобар ин ҷаззобияти инвеститсионии иқтисодӣ минтақавӣ ва амалигардонии речаи озоди ғайриҷалби соҳибдорӣ дар ин самт муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Лозим ба қайд аст, ки намуди мутобиқшавии таҷдиди техникӣ ва технологӣ интиҳоби озоди намуди ғайриҷалби, дарёфти ҳамкории хориҷиро барои ҷалби инвеститсияҳои зарурӣ пешбинӣ мекунад. Аз ин лиҳоз ба амалигардонии таҷдиди мутобиқшавии техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодӣ минтақавӣ барои баланд бардоштани мақоми минтақа ва мамлакат барои ҷалби бештари инвеститсияҳо дар шакли таҷҳизот, техника ва технологияи истеҳсолот кӯшиш намудан лозим аст.

Чунин амалҳо татбиқи сиёсати иқтисодии аниқро тақозо менамоянд, ки ба фароҳам овардани имкониятҳои ҷалби воситаҳои молиявӣ барои дастрас намудани техника ва технологияҳои истеҳсолӣ мусоидат мекунанд. Дар ин ҷода густариши ғайриҷалби минтақаи озоди иқтисодӣ, алаҳусус минтақаи озоди иқтисодии «Суғд» нақши муассир дорад. То нимсолаи аввали соли 2024 дар МОИ «Суғд» 41 корхона ғайриҷалби мекунанд. «Ғайриҷалби аксарияти онҳо бо маблағгузориҳои дохилӣ ба роҳ монда шудааст» [146]. Бояд қайд намуд, ки

нисбат ба дигар корхонаҳои минтақаи вилояти Суғд, корхонаҳои ҳудуди МОИ «Суғд» бо техника ва технологияи муосир таъмин мебошанд. Бинобар ин лозим ба таъкид аст, ки дар доираи фаъолияти МОИ «Суғд» барои иқтисодиёти минтақавӣ шароити хуб муҳайё карда шудааст, то ки таҷдиди соҳаҳо маҳз аз корхонаҳои доираи МОИ оғоз гардида, ба дигар корхонаҳо паҳн карда шавад. «Барои чунин ҳадафи таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолот мавҷудияти мутахассисони баландихтисос, менеҷерони сатҳи баланди муосир заминаи калидӣ ба ҳисоб меравад» [61]. Ба ибораи дигар, таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ баланд бардоштани сатҳи қувваи кории истифодашавандаро тақозо менамояд. Бинобар ин татбиқи раванди таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти иқтисодиёти минтақавӣ бояд ба афзоиши сифати сармояи инсонӣ, натиҷаҳои илми муосир, сарчашмаҳои омодакунии иқтисодии кадрӣ дохилӣ, навоариҳои техникӣ, намудҳои нави менеҷмент, муҳити мусоид барои ворид намудни техника технологияи хориҷӣ таъмин намояд.

Ҳангоми таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ ҳамкории зич бо мамлакатҳои дар ин ҷода инкишофёфта ҳамчун омили ҳалкунанда ҳисобида мешавад. Дар ин радиф мавқеи хосаро равандҳои ҳамгирӣ дар доираи иштироки корхонаҳо ва соҳаҳо бо корпоратсияҳои трансмиллӣ (КТМ) ва корпоратсияи бисёрмиллата (КБМ) ишғол менамоянд.

Дар ҳақиқат раванди таҷдид ва азнавмучаҳзагардонии техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ бе ташаккули институтҳои мувофиқ ва сиёсати самраноки давлатӣ дар ин самт ниҳоят душвор мегардад. Бинобар ин дар ниҳодҳои давлатӣ зарур аст, ки механизмҳои беҳтаргардонии ҳуқуқи моликият ва коҳиш додани хавфҳои коррупсионӣ чорандешӣ намояд.

Масалан, «ҷорӣ намудани низоми лизинг ба техника ва технологияи кишоварзӣ монеаҳои воридшавии хоҷагиҳои деҳқониро ба фазои истеҳсолот коҳиш дода, дастрасии онҳоро ба таҷҳизоти навтаъмин менамояд» [71].

Новобаста ба ҳамаи ин бояд дар назар дошт, ки ҳаракатдиҳандаи ҳамаи ин равандҳо инсон мебошад. Бинобар ҳамин чараёни мучаҳзагардонии

техникӣ ва технологиии корхонаҳои истеҳсолиё бо дарназардошти тайёр намудани мутахассисони баландхитисос имконпазир мегардад. Шаҳодати чунин гуфтаҳо ҳолате баромад мекунад, ки мутобиқи он мутахассисони соҳибтаҷриба бо техника ва технологияи нав фаъолият карда, қобилият доранд ғоиданокии корхонаҳоро афзун намоянд.

Дар охир қайд намудан ба маврид аст, ки танҳо кӯшишҳои якҷояи давлат, бахши хусусӣ ва ҳуди истеҳсолкунандагон метавонад вазъияти таъминоти техникӣ ва технологиии соҳаҳои истеҳсолиро беҳтар намояд. Фаъолияти муташаққилонаи ин ниҳодҳо қобилият дорад, ки монеаҳои барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мавҷуд бударо ба таври самаранок ва безарар барои иқтисодиёти минтақавӣ бартараф намояд. Татбиқи амалии чораҳои номбурда барои таҷдиди техникӣ ва технологиии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ дар ояндаи наздик метавонад ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ва гузариши он ба истеҳсолоти ба содирот ниғаронида мусоидат намояд. Барои амалиғардонии чунин ҳадаф таҷдиди техникӣ ва технологиро бояд дар навбати аввал дар соҳаҳои калидии иқтисодиёти минтақавӣ, ки дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ нақши муассир доранд татбиқ намудан зурур аст. Ба қатори чунин соҳаҳо саноати коркард, саноати сабуқ, саноати ҳӯрокворӣ, соҳаи кишоварзӣ дохил шуда метавонанд.

Ҳамин тавр, таҷдиди техникӣ ва технологиии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ шарти зарурии татбиқи муваффақонаи стратегияи воридотивазкунанда ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ин чораҳо муттаҳид намудани кӯшишҳои давлат, бахши хусусӣ ва тақмили ташаққули сармояи инсонӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Танҳо ҳамкориҳои судманд дар ҳама сатҳҳо метавонад дараҷаи вобастагии воридотиро қоҳиш дода, ба рушди иқтисодии воридотивазкунанда мусоидат намояд.

3.3. Дастгирии давлатии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақа

Дар шароити муосири тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он зарурати ивазкунии воридот бо молҳои ватанӣ ба миён омадааст. Воридотивазкунӣ аз бисёр чихат мушоҳида карда шуда, ҳамчун раванд, сиёсат, маҷмуи чораҳо ва стратегияи сиёсати иқтисодӣ дарк карда мешавад. Амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар ҳама сатҳҳои иқтисодӣ, инчунин дар сатҳи минтақавӣ хоҳиши иқтисодӣ-сиёсиро ифода менамояд, ки барои ташаккулдиҳии бозори дохилӣ ва таъмини он бо молҳои ватанӣ равона карда шудааст. Бо баробари ин стратегияи воридотивазкунӣ ҳамчун фишанги ҳавасмандгардонии истеҳсолоти дохилӣ ва таъмини амнияти иқтисодии давлат баромад мекунад.

Дар шароити ҳозираи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот таркиби зарурии сиёсати иқтисодӣ ба шумор меравад. Чунки амалигардонии раванди ивазкунандаи воридот барои зиёд намудани доираи истеҳсолоти ватанӣ равона шуда, давра ба давра барои афзоиш додани имкониятҳои содиротӣ, баланд намудани дараҷаи рақобатнокии молҳои ватанӣ, мусоидат ба таъмини бехатарии иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои кории нав замина мегузорад. Барои дастрасии сатҳи муайяни воридотивазкунӣ ва дар ин васила дастгирии иқтисодиёт дар сатҳи минтақаҳо тамоми унсурҳо ва ниҳодҳои давлатӣ ҷалб карда мешаванд. Амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот бо дарназардошти таъмини бехатарии иқтисодӣ вазъиятеро дар назар дорад, ки мувофиқи он тамоми хавфҳои ба истеҳсолоти дохилӣ таҳдидкунанда паси сар карда шуда, ва ё таъсири онҳо то дараҷаи пасттарин оварда мешаванд.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар ҳолати татбиқи муваффақонаи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо, иқтисодиёти миллӣ дараҷаи вобастагии ҳудро аз дигаргуниҳои беруна эмин нигоҳ медорад. Айни ҳол татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бе дастгирии давлат, махсусан дар ҷодаи истифодаи натиҷаҳои пешрафти илму техника ва иқтидори мавҷуда

имконнопазир мегардад. Ба ибораи дигар, стратегияи воридотивазкунӣ бо дарназардошти таъсири унсурҳои сиёсати иқтисодии давлатӣ амалӣ карда мешавад. Мавқеи стратегияи воридотивазкунӣ дар низоми танзими давлатии иқтисодиёт бо таъсири ҳаҷми воридот ба иқтисодиёт тавсиф карда мешавад. Маълум аст, ки воридот ба ҳалли як қатор масъалаҳо, ба монанди мубориза бо монополияҳо, ғанигардонии бозори дохилӣ бо молҳои зарурӣ, қонегардонии талаботи афзоишбанда, таҷдиди истеҳсолот ва тағйирёбии сохтори истеъмолот ва ғайраҳо хизмат менамояд. Бо вучуди ин «ҳиссаи зиёди воридот дар истеъмолот ба дараҷаи баланди вобастагӣ аз дигар мамлакатҳо, кам шудани даромаднокии корхонаҳо, падидаи таварруми воридотӣ, пурзӯршавии муборизаи рақибона оварда мерасонад» [78]. Аз ин лиҳоз ҳангоми амалигардонии сиёсати иқтисодии давлатӣ, ҳузури молҳои воридотӣ дар бозори дохилӣ барои таҷдиди технологияи истеҳсолот, беҳтаршавии сифати маҳсулот ва баланд шудани рақобатпазирии молҳои ватанӣ мусоидат менамояд.

Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дарк намудан зарур аст, ки дар дунё ягон мамлакат бе воридот вучуд дошта наметавонад, зеро ҳамаи молҳои заруриро дар як кишвар мустақилона истеҳсол кардан ғайриимкон аст. Бинобар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҳатман бояд ҳаҷми зарурии воридот ва қобилияти истеҳсолоти дохилӣ ба коҳиш додани ҳаҷми барзиёди воридот ба инобат гирифта шавад. Масалан, дар шароити ҳозира иваз намудани воридоти техника технология барои минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконнопазир ва мувофиқи мақсад намебошад.

Кӯшиши ташкили истеҳсоли молҳои воридотивазкунӣ дар шароити фарсудашавии техника ва технологияи истеҳсолии мавҷуда ва маҳдудияти захираҳо метавонад ба сатҳи баланди вобастагии воридотӣ сабаб шавад. Дар натиҷа моли дар чунин шароит истеҳсол кардашаванда бо моли хориҷии воридотӣ рақобати пурра карда наметавонад. Бинобар ин оид ба зарурати «амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот қайд карда, ҳатман ба инобат гирифтани зарур аст, ки дар навбати аввал кадом соҳаҳои иқтисодиёти

минтақавӣ қобил аст молҳои нисбат ба воридот рақобатнокро истеҳсол карда тавонанд, то ки бозори дохилӣ бо молҳои ватанӣ ғанӣ гардонида шуда, ҳаҷми муайяни воридоти молҳо паст карда шаванд» [107, 691-698].

Новобаста ба муносибати гуногун ба стратегияи воридотивазкунӣ ҳамчун ба фишанги ҳавасмандгардонии инкишофи истеҳсолоти дохилӣ, кайд намудан зарур аст, ки дар шароити муосири иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи бомаҳорати ин стратегия бо дарназардошти дастгирии давлатӣ метавонад ба тараққиёти истеҳсолот бо таъмини арзиши баланди иловашуда мусоидат намояд. Дар ин чода бояд дар назар дошт, ки дастгирии давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ бояд ба ғанигардонии бозори дохилӣ бо молҳои истеҳсоли ватанӣ, баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии онҳо дар бозори дохилию беруна ва дар ниҳоят, барои марҳила ба марҳила гузаштан ба содироти он равона карда шавад.

Дастгирӣ ва танзими давлатии стратегияи воридотивазкунанда ба бевосита ва бавосита чудо мешавад.

Воридотивазкунии бевосита стратегияест, ки онро давлат барои инкишофи соҳаҳои иқтисодиёти дохилӣ ба воситаи иваз намудани молҳои воридотӣ бо молҳои истеҳсолоти ватанӣ амалӣ мегардонад. Чунин стратегияи воридотивазкунӣ бо истифодаи маҷмуи чораҳо, ба монанди бочҳои воридотӣ, квотакунонии воридот ва ҳимояи истеҳсолкунандаи дохилӣ аз рақибони беруна татбиқ карда шуда, истеъмолкунандагонро ба харидорӣ ва истеъмоли молҳои маҳаллӣ водор месозад.

Стратегияи воридотивазкунии бавосита бо роҳи тағйирдиҳии сохтори истеҳсолот ва истифодаи самараноки молҳо ва технологияҳои воридотӣ амалӣ карда мешавад. Ин раванд иваз намудани молҳои воридотӣ ва афзоиши истеҳсолоти маҳаллиро пешбинӣ карда, ба коҳиш додани вобастагӣ аз молҳои хориҷӣ равона карда мешавад. Боиси таъкид аст, ки стратегияи воридотивазкунии бавосита ба инкишофи соҳаҳои нав дар саноати коркард,

афзоиши шуғли аҳоли ва диверсификатсияи истеҳсоли мол мусоидат менамояд.

Бояд дар назар дошт, ки стратегияи воридотивазкунӣ давраи кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро фарогир буда метавонад. Стратегияи воридотивазкунии кӯтоҳмуддат аз ҳисоби муътадилгардонии ҳаҷми воридот ва содироти молҳои ватанӣ, тақмили сохтори молӣ ва географияи онҳо чорахоро оид ба диверсификатсияи алоқаҳои берунииктисодӣ пешбинӣ мекунад. Стратегияи воридотивазкунии дарозмуддат таъмини ивазшавии воридотро дар асоси таҷдиди технологияи истеҳсолоти ватании молҳо дар дохили мамлакат пешбинӣ менамояд. Бинобар ин дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар стратегияи воридотивазкунии дарозмуддат мувофиқ аст. Дар ин росто амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот дар сатҳи иқтисодиёти минтақаҳо пешбурди сиёсати дастгирикунандаи давлатиро барои истеҳсолкунандагон, истифодабарии дипломатияи хоҷагидорӣ бо дарназардошти истифодабарии тарифҳои гуногун, фишангҳои бучетӣ-андозӣ ва пулию қарзиро тақозо менамояд.

Маълум аст, ки «сиёсати савдои озоди давлатӣ ногузир ба афзоиши маҳсулоти воридотӣ оварда расонида, дар натиҷа сатҳи рақобатнокии молҳои воридотӣ ба таъсироти он ба бозори дохилӣ оварда мерасонад, ки барои молистеҳсолкунандагони ватанӣ як қатор мушкilotро ба миён меорад» [109].

Ҳангоми татбиқи сиёсати дуруст ва маҳдудиятҳои зарурӣ аз тарафи давлат ва мавҷудияти молҳои воридотӣ муборизаи рақобатиро чунон ба роҳ мемонад, ки дар натиҷа ногузир технологияи истеҳсолот ва дигаргуншавии сифати мол тақмил меёбад.

Ҷоиз ба гуфтанист, ки амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот ба таври пурра аз воридот дар кашиданро дар назар надорад. Бо ибораи дигар, дар минтақаҳои иқтисодии мамлакат ташкили истеҳсоли тамоми маҳсулоти зарурӣ дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ имконнопазир мебошад. Инчунин воридоти молҳои аз лиҳози технологӣ баландсифат бо дарназардошти

инкишофи нокифоя технологияи истеҳсолӣ дар дохили мамлакат мувофиқи мақсад намебошад.

Кӯшиши оғоз намудани истеҳсоли ягон мол дар минтақаҳо дар ҳолати мавҷуд набудани иқтидорҳо ва ё захираҳои зарурӣ метавонад раванди воридотивазкуниро боз дорад. Дар натиҷа маҳсулоти истеҳсолшаванда аз ҷиҳати нарх ва сифат метавонад рақобатпазир нагардад. Бинобар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама соҳаҳоеро муайян намудан лозим аст, ки дар онҳо афзалиятҳои бештар мавҷуданд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло қайд намудан ба маврид аст, ки амалигардони стратегияи ивазкунандаи воридот дар ҷодаи сохтори тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақавӣ дар шароити ҳозираи мамлакат барои рушди истеҳсоли дохилӣ ва офаридани арзиши иловашуда хизмат менамояд. «Дар ин ҷода нақши давлат дар раванди воридотивазкунӣ бояд на танҳо ба таъмини бозори дохилӣ, балки ба истеҳсоли молҳои рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ ва содироти минбаъдаи онҳо низ равона шуда бошад» [10]. Дар ин росто давлат метавонад стратегияи воридотивазкуниро дар шакли бевосита ва ё бавосита татбиқ намояд.

Воридотивазкунии бевосита пешбинӣ мекунад, ки давлат барои инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт иваз намудани молҳои воридотиро бо молҳои истеҳсоли ватанӣ таъмин менамояд. Чунин шакли воридотивазкунӣ ба воситаи ҷорӣ намудани бочҳои воридотӣ, квотаҳои воридотӣ татбиқ карда мешавад, ки нархи молҳои воридотиро нисбат ба молҳои ватанӣ баландтар карда, рақобатпазирии нархии онҳоро коҳиш медиҳад. Чунин амалҳо истеъмолкунандагонро водор мекунад, ки бештар молҳои ватаниро харидорӣ намоянд.

Воридотивазкунии бавосита бо роҳи тағйир додани сохтори истеҳсолот ва истифодаи технологияҳои хориҷӣ татбиқ карда мешавад. Ин раванд ивазшавии молҳои воридотиро бо молҳои ватанӣ аз ҳисоби афзоиши истеҳсолоти дохилӣ дар назар дошта, барои паст намудани дараҷаи вобастагӣ аз молҳои воридотӣ мусоидат менамояд.

Лозим ба қайд аст, ки воридотивазкунии бавосита ба инкишофи соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, афзоиши шуғли аҳоли ва диверсификатсияи истеҳсолот мусоидат менамояд.

Барои таъмини бомуваффақияти стратегияи воридотивазкунӣ ҳатман муносибати омехта байни воридотивазкунии бевосита ва бавосита истифода шуданаш лозим аст. Маълум аст, ки афзоиши ҳаҷми содирот шароити савдоро беҳтар гардонида, ба васеъ намудани имкониятҳои истеҳсолии соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт мусоидат менамояд. Ҳамзамон дараҷаи баланди вобастагӣ аз воридот ба иқтисодиёти минтақаҳо ва милли хатарҳои беруна аз қабили таҳдид ба амнияти иқтисодӣ, ғанигардонии бозори дохилӣ бо молҳои воридотӣ ва аз байн рафтани истеҳсолоти дохилӣ, дар тафаккури аҳоли пойдор гардидани ақидаи баландсифат будани моли воридотӣ нисбат ба моли истеҳсоли ватаниро эҷод менамояд.

Чадвали 3.6. – Тағйирёбии маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ, ҳаҷми воридот, ҳаҷми содирот, гардиши савдои хориҷа, квотаи воридотӣ, квотаи содиротӣ ва квотаи гардиши савдои хориҷа

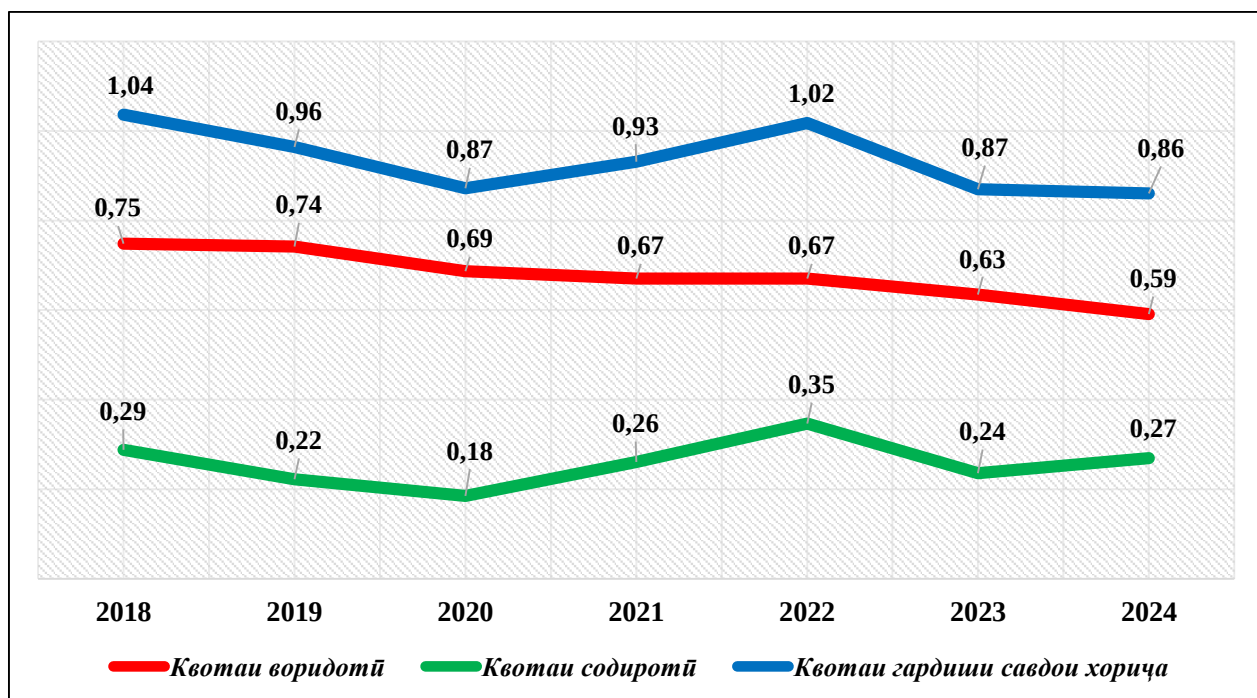
Нишондодҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ (млн. смн.)	18343,8	20537,1	21621,9	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3
Ҳаҷми воридот (млн.смн.)	13729,1	15228,8	14845,9	18414,5	21413,9	22311,7	25090,1
Ҳаҷми содирот (млн.смн.)	5278	4565	3997,9	7154	11079,2	8285,9	11435,6
Ҳаҷми гардиши савдои хориҷа (млн.смн.)	19007,1	19793,8	18843,8	25568,5	32493,1	30597,6	36525,8
Квотаи воридотӣ	0,75	0,74	0,69	0,67	0,67	0,63	0,59
Квотаи содиротӣ	0,29	0,22	0,18	0,26	0,35	0,24	0,27
Квотаи гардиши савдои хориҷа	1,04	0,96	0,87	0,93	1,02	0,87	0,86

Ҳисоб карда шуд: [34; 35; 36; 37].

Бо мақсади арзёбии вазъи воқеӣ оид ба зарурати татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва танзими самараноки давлатии ин раванд дар чадвали 3.6 тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаи МММ, ҳаҷми воридоту содирот, нишондоди гардиши савдои беруна, нишондиҳандаҳои квотаи воридотӣ,

квотаи содиротӣ ва квотаи гардиши савдои беруна дар миқёси вилояти Суғд оварда шудааст.

Аз маълумоти ҷадвали 3.6 дида мешавад, ки бо баробари афзоишҳои нишондиҳандаи МММ, афзоиши ҳаҷми воридот ва содирот ба миён омада истодааст. Камшавии ҳаҷми воридот дар соли 2020 ва коҳишҳои ҳаҷми содирот дар солҳои 2019 ва 2020 асосан аз сабаби ба миён омадани пандемияи КОВИД-19 рух додааст, ки дар натиҷа савдои берунаи вилояти Суғд дар ин солҳо нисбат ба солҳои пешин ва минбаъда кам гардидааст. Лекин тамоюли умумӣ нишон медиҳад, ки ҳаҷми воридот дар давраи мавриди таҳлил рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Аз маълумоти ҷадвали 3.6 тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаҳои квотаи воридотӣ (таносуби ҳаҷми воридот ба ҳаҷми МММ дар соли дахлдор), квотаи содиротӣ (таносуби ҳаҷми содирот ба ҳаҷми МММ дар соли дахлдор) ва квотаи гардиши савдои хориҷа (таносуби ҳаҷми гардиши савдои хориҷа ба ҳаҷми МММ дар соли дахлдор) диққатҷалбкунанда мебошанд. Барои возеҳан нишон додани тамоюли тағйирёбии нишондиҳандаи мазкур онҳоро дар расми 3.6 дар шакли графикӣ ифода намудем.

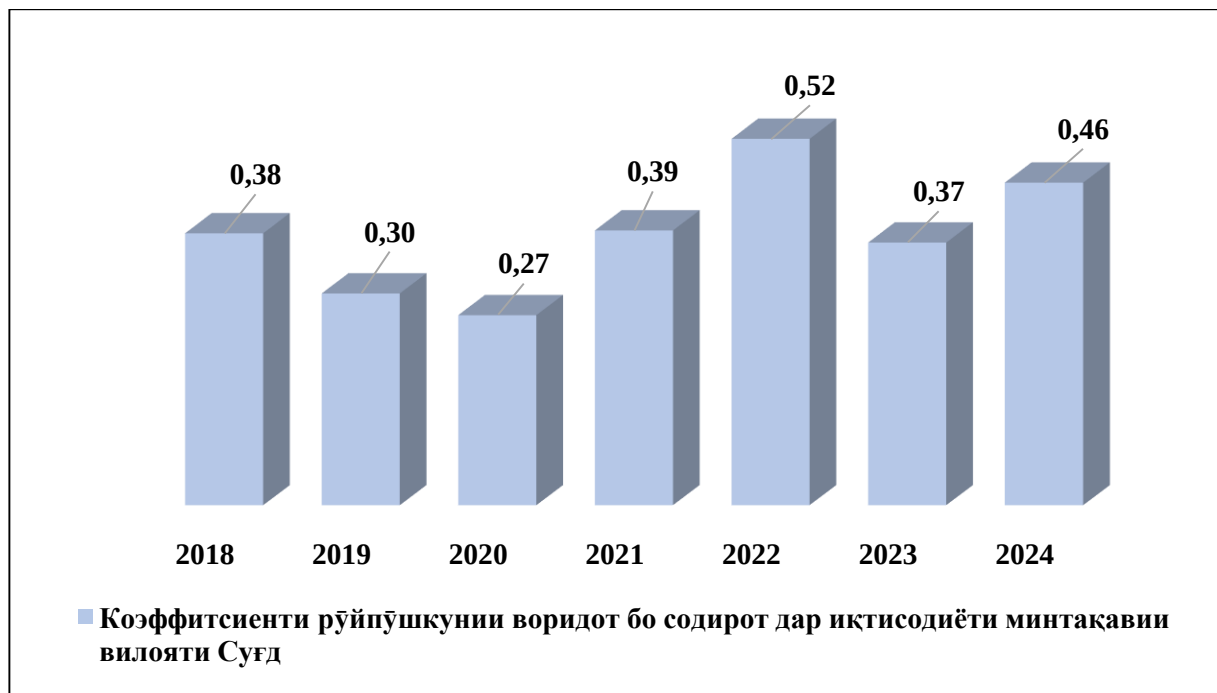

Расми 3.6. Тағйирёбии нишондиҳандаи квотаи воридотӣ, квотаи содиротӣ ва квотаи гардиши савдои хориҷа дар вилояти Суғд (Аз рӯи маълумоти ҷадвали 3.6 тартиб дода шуд)

Аз рӯи расми 3.6 дидан мумкин аст, ки дар раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар 7 соли охир натиҷаи назаррас мушоҳида намешавад. Масалан, агар нишондиҳандаи квотаи воридотӣ дар соли 2018 0,75 (яъне 75% МММ)-ро ташкил карда бошад, соли 2024 ба 0,59 (яъне 59% МММ) баробар шудааст. Пастшавии нишондиҳандаи мазкур ба андозаи 0,16 (16%) аз он шаҳодат медиҳад, ки дар иқтисодиёти вилояти Суғд ба андозаи муайян камшавии ҳаҷми воридот мушоҳида карда мешавад. Ҳамзамон нишондиҳандаи квотаи содиротӣ дар давраи баррасӣ 0,35 зиёд набуда (соли 2022), дар соли 2023 ба 0,24 (яъне 24% МММ) ва дар соли 2024 ба 0,27 (яъне 27% МММ) баробар шудааст.

Чунин вазъият ногузир ба нишондиҳандаи коэффитсиент рӯйпӯшкунии воридот бо содирот дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд таъсири худро расонид, ки то ҳол ин нишондиҳанда (ба ғайр аз соли 2022 – 0,52 ва соли 2024 – 0,46) аз 0,4 зиёд нашудааст.

Лозим ба қайд аст, ки коэффитсиенти мазкур қобилияти иқтидори содиротии минтақаро барои рӯйпӯш намудани ҳаҷми воридот нишон медиҳад (расми 3.7).

Расми 3.7. Коэффитсиенти рӯйпӯшкунии воридот бо содирот дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд (Аз рӯи маълумоти ҷадвали 3.5 тартиб дода шуд)

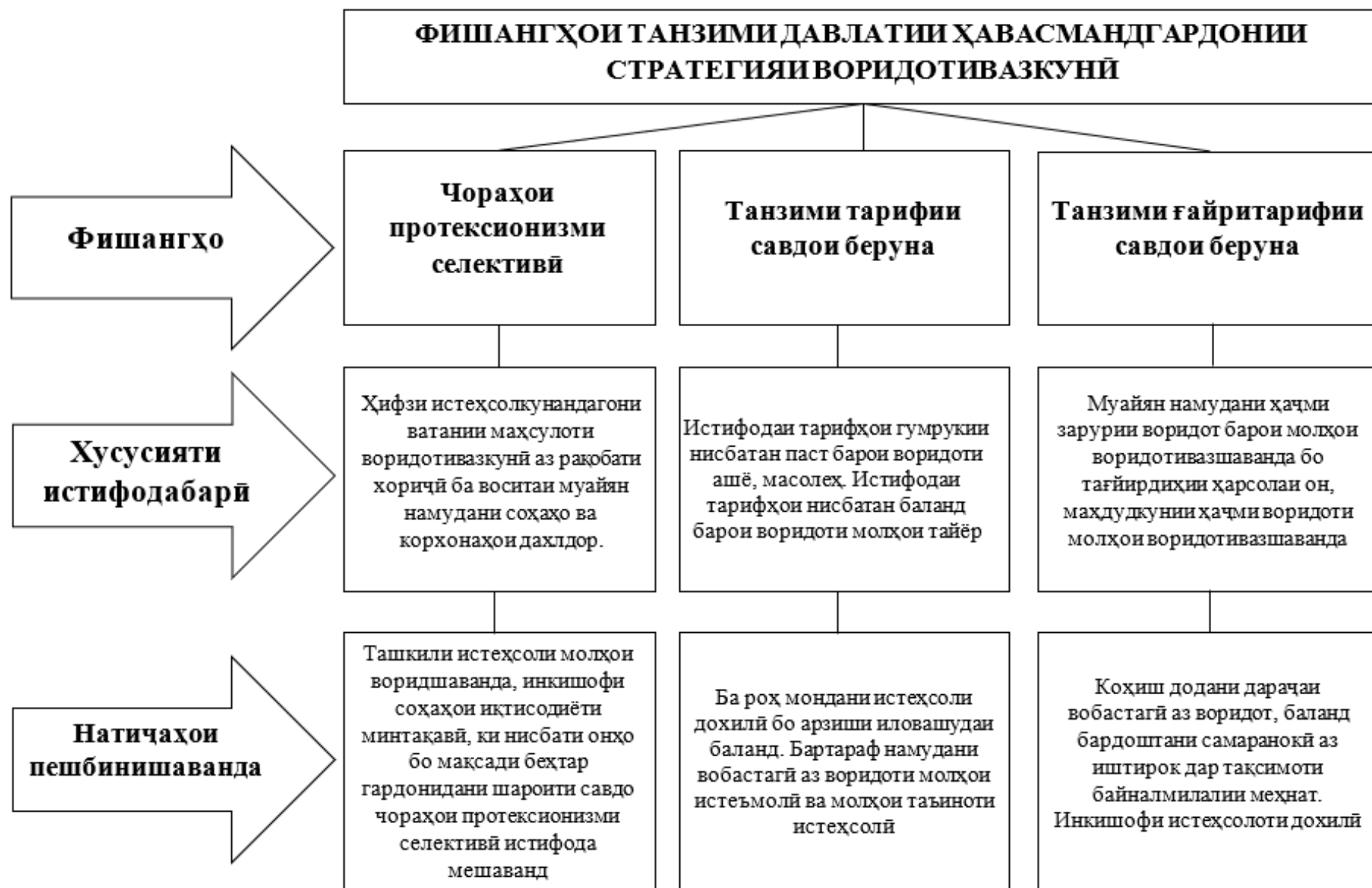
Таҳлили эмпирикии квотаи воридотӣ, содирот ва гардиши савдои хориҷа ба мақсади арзёбии дараҷаи вобастагии воридотии иқтисодиёти минтақавӣ амалӣ карда шудааст. Чунин таҳлил имкон медиҳад, қайд намоем, ки новобаста аз ҷораҳои андешида, дараҷаи вобастагӣ аз воридот дар иқтисодиёти вилояти Суғд дар сатҳи баланд қарор дорад. Сатҳи баланди вобастагӣ аз воридот дар вилояти Суғд дар натиҷаи таъмин накардани ғайрияти мутасили корхонаҳои саноатӣ ба вучуд омадааст. Дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодӣ корхонаҳои саноатии минтақаи вилояти Суғд аз сабаби ба рақобати беруна тоб оварда натавоништан истеҳсоли худро қатъ карда буданд. Танҳо аз соли 1997 баъди ба даст оварди сулҳу субот дар кишвар ҷоннокшавии ғайрияти корхонаҳо ба назар мерасад, вале ҳаҷми истеҳсолот барои қонебгардонии эҳтиёҷоти дохилӣ бо маҳсулоти ватанӣ то ҳол нокифоя боқӣ мондааст (ба ғайр аз гурӯҳи муайни молҳои истеъмолӣ). Бинобар ин дар ин росто танзими самараноки давлатии раванди татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ муҳим ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Вобаста аз ҳислатҳои ивазкунандаи воридоти мустақим ва ғайримустақим, аз рӯи таҳлили динамикаи ҳаҷми воридоту содирот, гардиши савдои беруна ва нишондиҳандаҳои квотаҳои воридотӣ, содиротӣ ва гардиши савдои беруна дар сатҳи минтақаи вилояти Суғд, мумкин аст механизмҳои босамари танзими давлатии стратегияи ивазкунандаи воридотро муқаррар намуд. Лозим ба қайд аст, ки интиҳоби самтҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ бояд ба дастгирӣ ва ҳимояи истеҳсолкунандагони дохилӣ таъяс намояд. Ҳатман бояд дар назар дошт, ки зарурати маҳдудияти воридот ва дастгирии инкишофи истеҳсолкунандагони дохилӣ бо ҳамаи тарзу усулҳои танзими давлатӣ сурат гирад. Дар ин радиф истифодаи самараноки усулҳои тарифӣ ва ғайритарифии маҳдудкунии ҳаҷми воридоти молҳои тайёр, таҷдиди сохтори соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ, таъмин намудани дастрасии воситаҳои гардон барои корхонаҳо, фароҳам овардани шароит барои инкишофи рақобати бозорӣ, тараққӣ додани инфрасохтори бозорӣ ва ғайраҳо зарур арзёбӣ карда мешаванд.

Алалхусус дар ин раванд татбиқи фишанги протексионизми селективӣ ниҳоят зарур ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар шароити муосир истеҳсолоти дохилии афзоишёфтаистодаи минтақавӣ ба дастгирии давлатӣ ниёз дорад. Бо ибораи дигар, афзоиши истеҳсоли дохилӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ баҳри таъмини стратегияи воридотивазкунӣ истифодаи усулҳои тарифӣ ва ғайритарифии танзими давлатии савдои берунро тақозо менамояд.

Дар намуди умумӣ фишангҳои танзими давлатии ҳавасмандгардонии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ дар шакли схемаи мантиқӣ оварда шудааст (расми 3.8).

Аз схемаи мазкур мушоҳида намудан мумкин аст, ки фишангҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама татбиқи чораҳои протексионизми селективиро (интиҳобиро) пешбинӣ мекунад, ки «ба ҳимояи истеҳсолкунандагони ватании маҳсулоти воридотивазкунӣ аз рақобати хориҷӣ ба воситаи муайян намудани соҳаҳо ва корхонаҳои дахлдор равона карда мешавад» [10]. Дар доираи истифодаи фишанги номбурда ташкили истеҳсоли молҳои воридшаванда, яъне иваз намудани воридот, инкишофи соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ, ки нисбати онҳо чораҳои протексионизми селективӣ истифода мешаванд, пешбинӣ шудааст. Дар ин самт «истифодаи тарифҳои гумрукии нисбатан паст барои воридоти ашё, масолеҳ барои истеҳсоли молҳои тайёри воридотивазкунанда ва технологияҳои муосири истеҳсоли чораҳои муҳим ба ҳисоб мераванд» [60]. Ҳамзамон дар доираи танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ истифодаи тарифҳои нисбатан баланд барои воридоти молҳои тайёр мувофиқи мақсад буда, ташкил намудани истеҳсолоти дохилӣ бо арзиши иловашудаи баланд ва бартараф кардани вобастагӣ аз воридоти молҳои тайёр зарур арзёбӣ карда мешавад. Бо ин мақсад дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд муайян намудани ҳаҷми кофии воридоти молҳо барои таъмини ивазкунии онҳо бо молҳои дохилӣ бо дарназардошти танзими ҳамасолаи он истифода карда шавад, ки барои паст намудани дараҷаи вобастагии воридотии минтақаро таъмин карда тавонад ва ба инкишофи истеҳсолоти дохилӣ мусоидат менамоянд.

Расми 3.8. Механизмҳои танзими давлатии ҳавасмандгардонии стратегияи воридотивазкунӣ (таҳияи муаллиф)

Дар ҷадвали 3.7 бо истифода аз усули экстраполятсияи ҳаттӣ дурнамои тағйирёбии МММ дар вилояти Суғд ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва бе дарназардошти ин стратегия барои муқоиса оварда шудаанд. Аз рӯи ҳисобҳои гузаронидашуда маълум мегардад, ки ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ва паст намудани вобастагӣ аз воридот то сатҳи 40% квотаи воридотӣ дар иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд, афзоиши нишондиҳандаи МММ то соли 2030 назаррас буда, нисбат ба татбиқ нашудани стратегияи ивазкунондаи воридот 18815 млн. сомонӣ ва ё 23,3% зиёд мебошад.

Ҷадвали 3.7. – Дурнамои тағйирёбии МММ дар вилояти Суғд бе дарназардошти стратегияи воридотивазкунӣ ва бо дарназардошти чунин стратегия то соли 2030

Ҳаҷми МММ бе дарназардошти стратегияи воридотивазкунӣ то соли 2030	Ҳаҷми МММ бо дарназардошти стратегияи воридотивазкунӣ то соли 2030
80604 млн. Сомонӣ	99419 млн. Сомонӣ

Ҳисоб карда шуд: [34; 35; 36; 37].

Қоиз ба қайд аст, ки тамоми маҷмӯи ҷораҳои давлатӣ ва ҳамзамон фаъолияти бахши хусусӣ метавонад барои расидан ба ин нишондодҳо дар ҳолати татбиқи ҳадафҳои стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақа мусоидат намояд.

Маҷмуи ҷораҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ бояд заминаи илман ва амалан асоснок дошта бошад, то ки фишангҳои мусоидро барои инкишофи истеҳсолоти дохилӣ истифода бурда тавонад. Алалхусус:

- сатҳи паҳнкунии барномаи ивазкунии воридот барои тамоми молистеҳсолкунандагони минтақавӣ;
- муайян намудани иқтидорҳои истеҳсолии молҳои ҷудогона;
- ҷораҳо оид ба фаъолгардонии имкониятҳои нави истеҳсолӣ дар бахшҳои саноатӣ ва кишоварзии вилоят;

- тачдиди корхонаҳои фаъолияткунанда аз нуктаи назари мучахҳазӣ бо техника ва технологияи муосири истеҳсолӣ;
- фароҳам овардани шароити мусоиди гирифтани қарз бо фоизҳои имтиёзнок барои ташкил ва васеъ намудани истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот;
- татбиқи андозбандии махсус барои истеҳсолкунандагони молҳои ивазкунандаи воридот.

Чунин нуктаи назар ба вазъияти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақа ба дигаргуншавии сохтори институтсионалии соҳаҳо ба самти ташкили истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун шартӣ васеъшавии иқтисодии саноатикунонӣ дар минтақа мусоидат менамояд.

Хулосаҳо оид ба боби сеюм

1. Нишондиҳандаи меъёри интиҳории воридотивазкунӣ метавонад манфӣ ва ё мусбат бошад. Зеро ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки то кадом андоза ҳаҷми воридот аз ҳисоби афзоиш ва истеъмоли молҳои ватанӣ коҳиш меёбад. Амалигардонии ҳаматарафи стратегияи ивазкунандаи воридот дар иқтисодиёти минтақавӣ ногузир таъмини рақобатнокии мол, корхона ва соҳаро дар назар дорад. Дар ҳолати баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ дар ин сатҳҳо таъмини босамари стратегияи воридотивазкунанда имконпазир мегардад.

2. Танҳо қўшишҳои якҷояи давлат, бахши хусусӣ ва худи истеҳсолкунандагон, ташаббускорию масъулият метавонад вазъияти таъминоти техникӣ ва технологияи соҳаҳои истеҳсолиро беҳтар намояд. Фаъолияти муташаккилонаи ин ниҳодҳо метавонад, ки монетаҳои дар роҳи татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мавҷударо ба таври самаранок ва безарар барои иқтисодиёти минтақавӣ бартараф намояд. Татбиқи амалии чораҳои номбурда дар самти тачдиди техникӣ ва технологияи соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ дар ояндаи наздик метавонад ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ва гузариши он ба истеҳсолоти

ба содирот нигаронидашуда мусоидат намояд. Барои амалигардони чунин хадаф таҷдиди техникӣ ва технологӣ дар навбати аввал бояд дар соҳаҳои калидии иқтисодии минтақавӣ татбиқ карда шавад, ки дар рушди иқтисодии минтақавӣ нақши муассир доранд. Ба сифати чунин соҳаҳо саноати коркард, саноати сабук, саноати хӯрокворӣ, соҳаи кишоварзӣ баромад қарор мегиранд. Таҷдиди техникӣ ва технологияи соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ шартҳои зарурии татбиқи муваффақонаи стратегияи воридотивазкунанда ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ин чораҳо муттаҳид кардани кӯшишҳои давлат, бахши хусусӣ ва тақмили ташаққули сармояи инсонӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Танҳо ҳамкориҳои судманд дар ҳамаи сатҳҳо метавонанд дараҷаи вобастагии воридотиро дар ҳамаи сатҳҳо коҳиш диҳанд, ба рушди иқтисодии воридотивазкунанда мусоидат намояд.

3. Маҷмуи чораҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодии минтақавӣ бояд заминаи илмӣ ва амалан асоснок дошта бошад, то ки фишангҳои мусоидро барои инкишофи истеҳсолоти дохилӣ истифода бурда қарор диҳанд. Алаҳусс: сатҳи паҳнкунии барномаи ивазкунии воридот барои тамоми молистеҳсолкунандагони минтақавӣ; муайян намудани иқтидорҳои истеҳсолии молҳои ҷудогона; чораҳо оид ба фаъолгардони имкониятҳои нави истеҳсоли дар бахшҳои саноатӣ ва кишоварзии вилоят; таҷдиди қуруғҳои фаъолияткунанда аз нуқтаи назари муҳафизӣ ба техника ва технологияи муосири истеҳсоли; фароҳам овардани шароити мусоиди гирифтани қарз ба ғоизҳои имтиёзнок барои ташкил ва васеъ намудани истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот; татбиқи андозбандии махсус барои истеҳсолкунандагони молҳои ивазкунандаи воридот.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти татбиқи стратегияи давлати дар иқтисодиёти минтақавӣ дар мисоли амалигардони стратегияи воридотивазкунӣ имкон фароҳам овард, ки чунин хулоса ва пешниҳодҳо коркард карда шаванд:

1. Бо дарназардошти хусусиятҳои минтақавии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ ҷиҳатҳои мухталифи онро муқаррар намудан мумкин аст. Стратегияи воридотивазкунӣ чараёни дигаргуниҳои миқдорӣ ва сифатиро дар иқтисодиёти минтақавӣ ба миён оварда, рушди истеҳсолоти молҳои ватаниро афзоиш медиҳад. Ҳамзамон маҳсулоти ватании афзоишёбанда дар ҳар як марҳила рақобатпазирии худро баланд намуда, ба рақобатпазирии молистеҳсолкунандагон, соҳаҳо, иқтисодиёти минтақа ва дар интиҳо, ба рақобатпазирии иқтисодиёти милли таъсири мусбат мерасонад. Танҳо ба шартӣ таъмин намудани чунин ҷиҳатҳо, стратегияи воридотивазкунӣ метавонад самаранокии худро нишон диҳад. Бинобар ин ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман бояд тағйиротҳои миқдорӣ ва сифатӣ ба инобат гирифта шаванд. Марҳилаи ниҳони идоракунӣ, ки ба ташаккулёбии таъсиррасонии идоравӣ ба натиҷаҳои марҳилаҳои гузашта таъинот дорад, имкон медиҳад, ки саривақт вазъияти ба миён омада ҳам дар корхона ва ҳам дар соҳа арзёбӣ карда тағйироти ба миён омада саривақт ба инобат гирифта шаванд.

2. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо дарназардошти банақшагирии стратегӣ ва пешгӯикунии корхонаҳои амалкунанда ва таъсисёбанда, инчунин механизми идоракунии татбиқи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама ҳадафи ба роҳ мондани фаъолияти самараноки корхонаҳои дар ин самт фаъолиятбарандаро аз ҷиҳати рақобатпазирӣ ва талабот ба маҳсулоти истеҳсолмшаванда дар бозори дохилӣ ва дар оянда дар бозори берунаро тақозо менамояд.

3. Вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳадафҳои пешгирифтаи давлату ҳукумат, тарзи воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронидашуда қобили қабул мебошад.

Ҳамзамон бо таъмини бозори дохилӣ бо мол ва хизматҳои дохилӣ, афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти дохилӣ ҳатман содироти он низ ба инобат гирифта шуданаш лозим аст. Самаранокии воридотивазкунӣ дар ҳолате баланд мегардад, ки агар дар раванди татбиқи он дар навбати аввал бозори дохилӣ бо молҳои ивазкунандаи воридот таъмин карда, баъдан маҳсулоти барзиёдистеҳсолшуда ба содирот равона карда шавад. Ба фикри мо, агар воридотивазкунӣ танҳо барои бозори дохилӣ равона шуда, содироти минбаъдаи он ба инобат гирифта нашавад, он гоҳ рақобатпазирии чунин молҳо ҳам дар дохили кишвар ва ҳам берун аз он коста мегардад. Дар рафти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бояд таъмини пурраи бозори дохилӣ сурат гирад ва ҳаҷми истеҳсолоти зиёдатӣ ҳатман содир карда шавад. Зеро таъмини дохилӣ ва ба содирот нигаронидани қисми истеҳсолоти воридотивазкунӣ метавонад сатҳи рақобатпазирии молҳои воридотивазкуниро на танҳо дар бозори дохилӣ, инчунин дар бозори беруна таъмин намояд. Дар натиҷа самаранокии стратегияи воридотивазкунӣ ногузир баланд шуда, метавонад ҳаҷми воридоти молҳоро ба мамлакат коҳиш диҳад. Инчунин воридотивазкунии омехта низ ба шароити минтақаҳои Тоҷикистон мутобиқат менамояд, ки дар он унсурҳои стратегияи ба бозори дохилӣ нигаронида ва ба бозори беруна нигаронида омезиш дода мешаванд.

4. Барои амалигардонии стратегияи ивазкунандаи воридот ҷалби ҳадди аксари қувваи корӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд ва дар ин росто таъмин намудани саноатикунони шуғли аҳоли муҳим ба ҳисоб меравад. Чунин муносибат метавонад ба маротиб истеҳсолоти саноатиро дар минтақа афзоиш дода, ба коҳишёбии муҳочирати меҳнатӣ мусоидат намояд. Чунин чораҳо метавонанд захираҳои меҳнати барзиёдро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намуда, истеҳсоли маҳсулоти зарурии воридотивазкунандаро афзоиш дода, сатҳи муҳочирати меҳнатиро коҳиш диҳанд. Инкишофёбии истеҳсолоти саноатӣ ба шарофати истифодабарии ҳадди аксари қувваи корӣ барои баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳоли ба воситаи афзоиши даромадҳо мусоидат карда метавонад. Ҳамзамон татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар

иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд бе ҷалби захираҳои меҳнати иловагӣ имконнопазир арзёбӣ карда мешавад.

5. Барои истифодаи самараноки иқтидори инвестиционии минтақа бо мақсади таъмини стратегияи воридотивазкунӣ, амалигардонии як қатор чораҳои сиёсӣ-иқтисодӣ зарур арзёбӣ карда мешаванд. Якум, баробари густариши сарчашмаҳои давлатии инвестиционӣ, зиёдшавии саҳми бахши хусусӣ ва маблағгузори хориҷӣ дар раванди сармоягузорӣ зарур мебошад. Дуюм, амалигардонии чораҳо барои баланд намудани самара аз истифодаи маблағгузориҳои давлатӣ ҳатмӣ ба шумор меравад. Сеюм, ҳиссаи муайяни инветстияҳоро ба корхонаҳои наватъсиси хурду миёна равона сохтан зарур аст, зеро корхонаҳои афзоишёбанда нисбат ба корхонаҳои калон дар шароити дигаргуншавии муттасили вазъияти бозорӣ як қатор афзалиятҳо дошта, метавонанд истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридотро мувофиқи талаботи бозор истеҳсол намоянд. Татбиқи чунин чораҳо метавонад ба тараққиёти истеҳсолоти минтақавӣ мусоидат намояд.

6. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки бахши кишоварзии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд барои таъмини стратегияи воридотивазкунанда имкониятҳои васеъ дошта, метавонад ҳамчун манбаи асосии рушди воридотивазкунии соҳаҳои саноат низ баромад кунад. Ҳамин тавр таҳлили имкониятҳои соҳаҳои асосии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд дар самти татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ нишон медиҳад, ки дар бахши саноатӣ ва кишоварзӣ имкониятҳои васеъ намудани ҳаҷми истеҳсолот мавҷуд буда, онҳо метавонанд ҳамчун муҳаррики асосии густариши истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда дар минтақа баромад кунанд.

7. Нишондиҳандаи меёри интиҳории воридотивазкунӣ ҳамчун нишондиҳандаи рақобатнокии маҳсулоти бар ивази воридот истеҳсолшуда баромад карда метавонад. Зеро ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки то кадом андоза истеҳсоли молҳо дар дохили кишвар молҳои воридотиро аз бозори истеъмолӣ берун сохта метавонад. Ҳангоми дар сатҳи баланд қарор доштани меёри интиҳории воридотивазкунӣ вобастагӣ аз воридот то ҳадди ақал коҳиш

дода мешавад. Баробари ин меъёри интиҳоии воридотивазкунӣ нишондиҳандаи динамикӣ буда, аз тағйирёбии ҳаҷми воридот ва ҳаҷми истеҳсолоти дохилии молҳо вобастагӣ дорад. Қайд намудан ба маврид аст, ки танҳо кӯшишҳои якҷояи давлат, бахши хусусӣ ва ҳуди истеҳсолкунандагон ва ташаббускории масъулиятшиносии онҳо метавонад вазъияти таъминоти техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолиро беҳтар намояд. Фаъолияти муташаққиллонаи ин ниҳодҳо метавонад монеаҳои барои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ мавҷударо ба таври самаранок ва барои иқтисодиёти минтақавӣ безарар бартараф намояд. Татбиқи амалии чораҳои номбурда дар самти таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ дар ояндаи наздик метавонад ба татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ ва гузариши он ба истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда мусоидат намояд. Барои амалигардонии чунин ҳадаф таҷдиди техникӣ ва технологӣ бояд дар навбати аввал дар соҳаҳои калидии иқтисодиёти минтақавӣ ки дар рушди иқтисодиёти минтақавӣ нақши муассир доранд, татбиқ карда шавад. Ба сифати чунин соҳаҳо саноати коркард, саноати сабук, саноати ҳӯрокворӣ, соҳаи кишоварзӣ баромад карда метавонанд.

8. Таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ шартӣ зарурии татбиқи муваффақонаи стратегияи воридотивазкунанда ба ҳисоб меравад. Барои амалӣ намудани ин чораҳо муттаҳид кардани кӯшишҳои давлат, бахши хусусӣ ва такмили ташаққули сармояи инсонӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Танҳо ҳамкории судманд дар ҳамаи сатҳҳо метавонад дараҷаи вобастагии воридотиро дар ҳамаи сатҳҳо коҳиш дода, ба рушди иқтисодии воридотивазкунанда мусоидат намояд.

9. Амалигардонии сиёсати давлатӣ дар самти таъмини стратегияи ивазкунандаи воридот дар сатҳи иқтисодиёти минтақавӣ ҳатман аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ чараён гирифта, барои истифодаи тамоми захираҳои мавҷуда мусоидат намояд. Алалхусус: сатҳи паҳнкунии барномаи ивазкунии воридот барои тамоми молистеҳсолкунандагони минтақавӣ; муайян намудани иқтидорҳои истеҳсолии молҳои ҷудогона; чораҳо оид ба фаъолгардонии

имкониятҳои нави истеҳсоли дар бахшҳои саноатӣ ва кишоварзии вилоят; таҷдиди корхонаҳои ғайрикорхонаанда аз нуқтаи назари муҳаххазӣ бо техника ва технологияи муосири истеҳсоли; фароҳам овардани шароити мусоиди гирифтани қарз бо ғоизҳои имтиёзнок барои ташкил ва васеъ намудани истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот; татбиқи андозбандии махсус барои истеҳсолкунандагони молҳои ивазкунандаи воридот.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Ҳангоми татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар сатҳи иқтисодии минтақавӣ ҳатман бояд тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ ба инобат гирифта шаванд. Зеро стратегияи воридотивазкунӣ дар минтақаҳо дар замони муосир ба яке аз шартҳои зарурии таъмин намудани беҳатарии иқтисодӣ ва мустаҳкам намудани маҷмаи иқтисодии минтақавӣ дар сатҳи миллӣ баромад менамояд.

2. Татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ бо дарназардошти банақшагирии стратегӣ ва пешгӯикунии корхонаҳои амалкунанда ва таъсисбанда, инчунин механизми идоракунии татбиқи воридотивазкунӣ пеш аз ҳама ҳадафи ба роҳ мондани самараноки ғайрикорхонаҳои дар ин самт ғайрикорхонабарандаро тақозо менамояд.

3. Дар иқтисодии минтақавии вилояти Суғд бештар тарзи воридотивазкунии ба бозори беруна нигаронида мутобиқ мебошад. Аз ин лиҳоз татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ самаранокии худро дар вазъияте ифода карда метавонад, ки агар истеҳсолоти минтақавӣ ба ғайр аз таъминоти бозори дохилӣ, барои содирот низ пешбинӣ карда шавад.

4. Ҳангоми амалигардонии стратегияи воридотивазкунӣ ва саноатикунони босуръат ҳиссаи қувваи қарӣ аз баши кишоварзӣ ба бахши саноатӣ интиқол ёбад. Чунин чораҳо метавонанд захираҳои меҳнати барзиёдро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷалб намуда, истеҳсоли маҳсулоти зарурии воридотивазкунандаро афзоиш дода, сатҳи муҳочирати меҳнатиро қоҳиш диҳанд.

5. Бо мақсади истифодабарии ҳамаҷонибаи имкониятҳои инвеститсионӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти маблағгузории давлатӣ ва баҳши хусусӣ бо дарназардошти ҷалби маблағҳои хориҷӣ ҳатмӣ мебошад. Татбиқи чунин чораҳо метавонад барои тараққиёти истеҳсолоти воридотивазкунандаи минтақавӣ мусоидат намояд.

6. Баҳши кишоварзии иқтисодиёти минтақавии вилояти Суғд барои таъмини стратегияи воридотивазкунанда имкониятҳои васеъ дошта, метавонад ҳамчун манбаи асосии рушди воридотивазкунии соҳаҳои саноат низ баромад кунад.

7. Нишондиҳандаи меъёри интиҳории воридотивазкунӣ ҳамчун нишондиҳандаи рақобатнокии маҳсулоти бар ивази воридот истеҳсолшуда баромад карда метавонад. Нишондиҳандаи мазкур метавонад то кадом андоза молҳои воридотиро аз бозори истеъмолӣ берун карда тавонишани молҳои дар дохили кишвар истеҳсолшударо ифода кунад.

8. Таҷдиди техникӣ ва технологии соҳаҳои истеҳсолоти минтақавӣ ҳамчун шарт зарурии татбиқи муваффақонаи стратегияи воридотивазкунанда ворид намудани онҳоро аз кишварҳои пешрафта тақозо менамояд. Дар ин росто ҳамкориҳои баҳши давлатӣ ва баҳши хусусӣ, инчунин инкишофи сармояи инсонӣ зарур арзёбӣ карда мешавад.

9. Маҷмуи чораҳои танзими давлатии стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ сатҳи паҳнкунии барномаи ивазкунии воридот барои тамоми молистеҳсолкунандагони минтақавӣ, муайян намудани иқтидорҳои истеҳсолии молҳои ҷудогона, чораҳо оид ба фаъолгардонии имкониятҳои нави истеҳсолӣ дар баҳшҳои саноатӣ ва кишоварзии вилоят, таҷдиди корхонаҳои фаъолияткунанда аз нуқтаи назари мучахҳазӣ бо техника ва технологияи муосири истеҳсолӣ, фароҳам овардани шароити мусоиди гирифтани қарз бо ғоизҳои имтиёзнок барои ташкил ва васеъ намудани истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, татбиқи андозбандии махсус барои истеҳсолкунандагони молҳои ивазкунандаи воридотро ва ғайраҳоро фарогир бошад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТҲОИ ИСТИФОДАШУДА

I. Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва расмӣ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 16.12.2025. – Душанбе, 2025. - 23 с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021. [Манбаи электронӣ.]. URL: <http://www.president.tj>
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2024. [Манбаи электронӣ.]. URL: <http://prezident.tj>
4. Барномаи саноатикунони босуръати кишвар барои солҳои 2020-2025, [Матн]. – Душанбе, 2020. – 26 с.
5. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022. [Матн]. – Душанбе, 2019. – 31 с.
6. Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025. [Матн]. – Душанбе, 2023. – 184 с.
7. Барномаи рушди саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. [Матн]. – Душанбе, 2019. – 25 с.
8. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030. [Матн]. – Душанбе, 2016. – 37 с.
9. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. [Матн]. – Душанбе, 2018. – 44 с.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

10. Андреев Г.Н., Савелло Л.Л., Попова Я.В. Региональные экономические системы: Методология исследования и практика развития: Монография. - Волгоград: ВолгГТУ, 2006. - 115 с. С -10
11. Асроров И.А., Бондарь В.П., Бронштейн Я.Т., Поляруш Е.И. Рахимов Р.К. Таджикистан: экономический рост и эффективность. Из-во «Ирфон», Душанбе 1972. С. 31-32

12. Байматов А.А., Хошимов Х.Х. Таможенное регулирование региональной экономики: проблемы и особенности переходного периода. Худжанд: 2014. – 182 с.
13. Бард В.С. Инвестиционные проблемы российской экономики – М.: «Экзамен», 2000 – С.167.
14. Березнев С. В., Копеин В. В. Основы современной региональной экономики Учебное пособие ГУ КузГТУ – Кемерово, 2008. - 224с. С. -46.
15. Бодрунов С.Д. Теория и практика импортозамещения: уроки и проблемы / монография / СПб. ИНИР им. С.Ю. Витте, 2015. – 171 с.
16. Ван дер Вее Г. История мировой экономики. 1945-1980. М.: Наука, 1994.
17. Вид Л.Б. и др. Пути ускорения социально – экономического развития / Л.Б. Вид, Е.А. Иванов, В.Н. Кириченко. – М.: Экономика, 1987 – 240 с.
18. Ганиев Т.Б. Менечмент. Китоби II: Ташкили фаъолиятҳо. Душанбе 2016. Ирфон. 544 с.
19. Ганиев Т.Б. Менечмент. Китоби XII: Муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ. Душанбе 2018. Ирфон. 450 с.
20. Ганиев Т.Б. Менечмент. Китоби XIII: Рушди босуботи иқтисодӣ ва шоистасолорӣ. Душанбе 2019. Ирфон. 450 с.
21. Джон Итуэлл Импортозамещающий и экспортоориентированный экономический рост. // Экономическая теория. Под ред. Дж. Итуелла, М. Милгейта, П. Ньюмена. – М. Инфра-М, 2004. – XII, 931с. – (New Palgrave). С. 430.
22. Исаченко Т.М. Торговая политика Европейского союза. М.: Издательский дом ГУВШЭ, 2010. С. 19.
23. Кадочников, П. А. Анализ импортозамещения в России после кризиса 1998 года. – М.: Институт экономической политики имени Е.Т. Гайдара, 2006. – 148 с. ISBN 5-932551-94-1.
24. Каюмов Н.К. Промышленность Таджикистана за годы государственной независимости. Душанбе: Дониш, 2021. 677с.

25. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег // Избранные произведения. – М.: Экономика, 1993.
26. Киреев А.П. Международная экономика. В 2-х ч. – Ч. 1. Международная микроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие для вузов. – М.: Международные отношения, 1998.- 416с.
27. Киреев А.П. Международная экономика. В2 – х Ч – Ч2 – М.: Международные отношения 1998г.
28. Конкурентные и партнерские отношения между предприятиями в кластерных образованиях. Монография. / А.Г. Будрин, Е.В. Будрина, С.Г. Божук, Ш.М.Тагиров. – СПб.: СПбГИЭУ, 2010. – 256 с. ISBN: 978-5-9978-0002-4.
29. Кругман П. Р., Обстфельд М. Международная экономика: теория и политика: пер. с англ. - 5-е междунар. изд. — СПб.: Питер, 2003. — 832 с.
30. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. Универсальный бизнес-словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. С. 294.
31. Ломакин В.К. Мировая экономика: М.: Финансы, Юнити, 2010. С 238.
32. Модернизация народнохозяйственных пропорций в экономике Таджикистана // Ежегодник отдела экономической теории Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе – 2014.
33. Новоселов А.С. Региональное и муниципальное управление социально-экономическим развитием в Сибирском федеральном округе / под ред. А.С. Новоселов. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2014. – 400 с.
34. Омори солонаи вилояти Суғд. // Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2025. 420с.
35. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2023. 419 с.
36. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. 474с.

37. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2025. 474с.
38. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер / Пер. С англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
39. Промышленность Таджикистана за годы государственной независимости. Коллективная монография; НАНТ, Институт экономики и демографии. / Под общей редакцией Рахимзода Ш. – Душанбе: Дониш, 2021. 677с.
40. Рауфи А. Конкурентная экономика. Под общей редакцией профессора Бобоева О.Б. – Душанбе: «Дониш», 2014. С. 25.
41. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономики Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. С.422.
42. Рахимов Р.К. Факторы и тенденции экономики переходного периода. Материалы международного семинара «Проблемы выживания и устойчивого роста Республики Таджикистан» - Душанбе 1996г.
43. Раҷабов Қ.Қ. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ: Китоби дарсӣ / Қ. Қ. Раҷабов. — Душанбе: Ирфон, 2009. — 216 с.
44. Раҳимов А.М. Внешнеэкономические и монополистические аспекты повышения конкурентоспособности национальной экономики (на примере Республики Таджикистан). Худжанд, 2005. 178с.
45. Раҳимов Р.К., Довгялло Я.П., Теоретико-методологические вопросы инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Книга 2: Предпосылки инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Под общей ред. член-корреспондента АН РТ Саидмуродова Л.Х. Душанбе, 2018. – 218 с.
46. Раҳимов Р.К., Довгялло Я.П., Теоретико-методологические вопросы инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Книга 3. Под общей ред. член-корреспондента АН РТ Саидмуродова Л.Х. Душанбе, 2019. – 262 с.

47. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Юсуфбеков Ю.Р. Теоретико-методологические вопросы инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Книга 1: Исследование динамики и структуры добавленной стоимости в контексте инновационного развития экономики Республики Таджикистан. Под общей ред. член-корреспондента АН РТ Саидмуродова Л.Х. Душанбе, 2017. – 240 с.
48. Румянцева Е.Г. Новая экономическая энциклопедия. М.: ИНФРА-М, 2005. С. 138.
49. Саидмуродов Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2005. С. 207.
50. Тодаро М.П. Экономическое развитие: Учебник / М.: МГУ, Юнити, 1997г – 671с.
51. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития. Душанбе: Ирфон, 2007. 292 с. Шапиро С.А. Мотивация и стимулирование труда. – М.: Гросс-Медиа, 2006. – 224с.
52. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023. 203с.
53. 30 соли Истиқлолияти давлатӣ (мачмӯаи оморӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. 700с.
54. Экономическая энциклопедия. Научно-редакционный Совет издательства «Экономика». Институт экономики РАН. – М.: 1999. – С. 577-578.

III. Мақолаҳо ва маърузаҳо:

55. Авезов А.Х. Межрегиональное взаимодействие и устойчивость экономической системы региона [Текст] / А.Х. Авезов // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2018, – №2 (75). – С. 5–41.
56. Авезов А.Х. Таджикистан: стратегические факторы устойчивого развития / А.Х. Авезов // Материалы международной научной конференции,
57. Авезов А.Х. Экономическая устойчивость развития региона: сущность и основные понятия [Текст] / А.Х. Авезов // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2013, №3. – С. 64–70.

58. Авезова М.М. Потенциал устойчивого развития национальной экономики / М.М. Авезова // Материалы научно-теоретической конференции. Институт экономики и торговли. – Душанбе: Ирфон, 2013. – С. 28.
59. Алиджанов Д.А. Взаимосвязь занятости трудовых ресурсов и стимулирование импортозамещающего роста в Республике Таджикистан. М. Экономический журнал. 2015, №3 (39). С. 18-30
60. Алиджанов Д.А. Импортозамещающий экономический рост в современных условиях Республики Таджикистан – Худжанд, : Нури маърифат, 2021. – 368с. С. 93, 94.
61. Алиджанов Д.А. Модернизация национальной экономики Республики Таджикистан как условие реализации программы импортозамещения//Экономический журнал № 4 (43) 2015. М.: С. 25-35.
62. Алиджанов Д.А. Особенности потребительского поведения в условиях импортозамещения. // Экономика Таджикистана №3, Душанбе, 2024. С. 27-36.
63. Алиджанов Д.А. Рушди иқтисодии воридотивазкунанда ҳамчун асоси бартараф намудани оқибатҳои пастравии трансформатсионӣ дар иқтисодиёт. // Иқтисодиёти Тоҷикистон. № 4. Душанбе, 2019. с.86-84. 0,5 п.л.
64. Алиджанов Д.А. Таснифоти рушди иқтисодии воридотивазкунанда дар шароити муосир. // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров», № 2 (57), Хучанд 2021. С. 104-111.
65. Бадалова А. Г. Риски импортозамещения: виды, проблемы оценки и особенности управления // Имущественные отношения в РФ. 2017. №7 (190). С. 47.
66. Байматов А.А. Либерализации ВЭД и степень открытости региональной экономики. Вестник Волгоградского института бизнеса. № 3(32) 2015г. с.18-23.
67. Бойматов А.А., Хошимов Х.Х. Пределы государственного вмешательства в экономику на этапах формирования системы рыночных отношений //

Учёные записки ХГУ им. академика Б. Гафурова, №4 (51). Худжанд, 2019, 0,75 п.л.

68. Березинская О.Б., Ведев А.Л. Производственная зависимость российской промышленности от импорта и механизм стратегического импортозамещения. // Вопросы экономики. 2015. №1. С. 103-115.
69. Бондаренко Е. И. Модель реализации стратегии импортозамещения на промышленных предприятиях России // Социально-экономические явления и процессы. 2016. №4. Т.11. С. 5-14.
70. Бондарчук Н.В. Разработка методических подходов к оценке эффективности инновационных проектов, направленных на импортозамещение продукции в высокотехнологичных отраслях промышленности в рамках государственного задания по проекту № 3637 / Предпринимательство и бизнес в условиях экономической нестабильности: материалы III Межд. науч. конгресса. М.: Научный консультант, 2015. С. 109–111.
71. Вардомский Л., Шурубович А. Модернизация экономики в странах СНГ: типы, ресурсы, инструменты. // Экономическое обозрение ЕврАзЭС. – 2008. №1 (13). С. 4-8.
72. Вихренко М.А. Проблемы импортозамещения и выявление факторов, влияющих на формирование стратегии импортозамещения на производственном предприятии // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. 2015. № 35. С. 98–102.
73. Волкодавова Е.В. Реализация стратегии импортозамещения продукции на российских промышленных предприятиях // Экономические науки. 2009. № 61. С. 281–286.
74. Ворожейкина Т. Внешний фактор индустриализации Мексики и Бразилии. // Мировая экономика и международные отношения. – 1999 - № 7. - С. 59 - 66.
75. Воронов, Д.С. Методика повышения конкурентоспособности предприятия // Российские регионы в фокусе перемен: сборник докладов

ХII международной конференции, Министерство образования и науки Российской Федерации, Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, Высшая школа экономики и менеджмента. – Екатеринбург: Высшая школа экономики и менеджмента УрФУ. – 2018. – С. 335-344.

76. Галиева А. Х., Бактымбет А.С. Муканова Т.К., Современное состояние импортозамещения в зарубежных странах // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Сер. Экономические науки. - 2013. -Март. – [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: URI : <http://repository.enu.kz/handle/123456789/5534>.
77. Горев В. П. Конкуренция как универсальный механизм макрорегулирования рынка // Проблемы экономического роста и реструктуризация российской экономики: материалы межрегион. науч.-практ. конф., г. Иркутск, 28 марта 2008 г. / редкол.: В. И. Самаруха [и др.]. - Иркутск : Изд-во БГУЭП, 2008. С. 74 -80.
78. Государственная поддержка импортозамещения: программы, субсидии и инструменты помощи промышленным компаниям [Маводи электронӣ]. – Речаи дастарӣ: <https://clck.ru/36YNzz> (санаи муроҷиат: 15.01.2024).
79. Ершов А.Ю. Формирование импортозамещающей стратегии // Фундаментальные исследования. 2015. № 8. С. 374–379.
80. Зарянкин В. В. Роль импортозамещения в системе международных торговых отношений. //Беларусь и мировые экономические процессы: сборник научных статей. Выпуск 7. Минск, 2010. С. 44-50. [Маводи электронӣ] Речаи дастрасӣ: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/5456>
81. Зигангирова А.М. Опыт рационального использования факторов производства в условиях современного менеджмента. // Региональная экономика: теория и практика. М.: 2010. № 35 (170). С. 20-27.
82. Зигангирова А.М. Рациональное использование факторов производства в условиях рынка. // Актуальные проблемы экономики и права. Казань, 2007 № 4 С. 38-42.

83. Назаров А.А. Формирование и развитию лидерского движения среди молодых специалистов и кадров управления местной власти. // Вестник Таджикского национального университета. – 2019, № 1. С. 27–38.
84. Каюмов Н.К. Приоритеты и меры по стимулированию экономического развития Республики Таджикистан в переходный период. Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе. 2001г. №3 С. 101-113.
85. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Махмудов И.И., Рахимов Р.К., Умаров Х.У. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе 2003 №4.
86. Каюмов Н.К., Умаров Х.У. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана//Экономика Таджикистана: стратегия развития № 3, Душанбе, 2005. С. 79-80.
87. Қаюмова М.Х. Алиджанов Д.А. Баҳодиҳии иқтисодии истеҳсоли соҳаҳои саноати вилояти Суғд. // Паёми ДМТ Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. № 9.- Душанбе, 2022.- С. 78 – 86.
88. Қаюмова М.Х. Асосҳои назариявӣ ва хусусиятҳои тараққиёти саноати минтақа. // Номаи Донишгоҳи МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров» №3 (58).- Хучанд, 2021.- С. 150 -153.
89. Қаюмова М.Х. Хусусиятҳои тараққиёти саноати вилояти Суғд дар шароити муосир. // Паёми ДМТ Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ. №7. - Душанбе, 2022.- С. 45 – 53
90. Қаюмова М.Х. Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи сиёсати саноатӣ ва аҳамияти онҳо барои Тоҷикистон. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. № 4. - Бохтар, 2022. - С. 193-196.
91. Комилов С.Дж. Оценка эффективности таможенно-тарифного регулирования внешней торговли Республики Таджикистан // Таджикистан и современный мир: актуальные проблемы развития инновационной экономики. Сборник материалов международной научно-практической конференции /Под общ.ред. Факерова Х.Н., Раджабова Р.К. - Душанбе:

«Сумани Кудрат» Душанбе-2017, с.231-235 (соавтор Рахимов Ш.М., Файезов Дж.Б.) -0,3п.л.

92. Кородюк И. С. Трофимов С.Е. Проблемы применения зарубежного опыта в государственном регулировании нефтегазового комплекса России // Известия Иркутской государственной экономической академии. - 2015. - Т. 25, № 1. - С. 103 - 109. - DOI: 10.17150/1993-3541.2015.25(1).103-109.
93. Кудрова Н. А. Стимулирующая политика регионального развития современной России на основе концепта импортозамещения // Социально-экономические явления и процессы. 2015. №2.
94. Лавут А.А. Поиски латиноамериканской модели// Латинская Америка. - 2011. - № 2. - С. 4 - 21.
95. Лебедев В. По бразильской системе // Эксперт. — 2013. — № 24. — С. 65–77.
96. Мазиллов Е.А., Ермолов А.П. Гулин К.А. Импортозамещение как инструмент активизации социально-экономического развития территорий // Проблемы развития территории, выпуск 3 (77) – 2015. – С. 7-25
97. Морозова Н. В., Васильева И. А., Горбунова А. И. Особенности политики импортозамещения в современных условиях // Oeconomia et Jus. 2016. №1. С. 11.
98. Одинаев Х.А. Политика импортозамещения и проблемы протекционизма: аграрные аспекты. // Таджикистан и современный мир. № 3 (46), Душанбе 2015. С. 160-168.
99. Рахимов А.М. Открытая экономика: проблемы и перспективы. // Экономика Таджикистана: стратегия развития – Душанбе, 2004. - №4. С – 67.
100. Рахимов Р.К. Глобализация и проблемы экономического роста в Республике Таджикистан. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе 2004 №1. С-50.
101. Рахимов Р.К. Некоторые вопросы инвестирования экономического роста. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2003 №1 С. 35

- 102.** Раҳимзода Ш. Сиёсати иқтисодӣ: моҳият ва роҳҳои пешбурди он. // Иқтисодиёти Тоҷикистон. Душанбе, 2024, № 1. С. 14-24.
- 103.** Ризокулов Т.Р. Международный опыт повышения конкурентоспособности: общие контуры и уроки// Вестник Таджикского национального университета. -Душанбе, 2017. - №2/7. – С. 130-135.
- 104.** Ризокулов Т.Р., Джумаев А. Приоритетные направления обеспечения устойчивости экономического развития регионов. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе: «Сумани кудрат». 2019, № 2 (27). – С. 109–114.
- 105.** Смольянова, Е.Л. К вопросу о классификации факторов и резервов обеспечения конкурентоспособности предприятия. // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2009. – № 2 (70). – С. 336-344.
- 106.** Сомов В.Л., Марков В.А. Статистический анализ перспектив импортозамещения и конкурентных преимуществ реального сектора экономики Саратовской области // Вопросы статистики. 2016. № 3. С. 65–71.
- 107.** Усков В.В. Методы оценки влияния импортозамещения на стимулирование развития отечественного производства в РФ / В.В. Усков, Д.А. Дударов // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2022. – Т. 12. №9–1. – С. 691–698. – DOI 10.34670/AR.2022.28.57.005. – EDN UAZALQ
- 108.** Ушвицкий, Л.И. Конкурентоспособность региона как новая реалья: сущность, методы оценки, современное состояние / Л.И. Ушвицкий, В.Н. Парахина // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – Владикавказ: Северо-Кавказский гос. технический ун-т, 2005. – № 1. – С. 1-20.
- 109.** Фальцман В.К. Приоритеты структурной политики: импортозависимость, импортозамещение, возможности экспорта инновационной продукции промышленности / В.К. Фальцман // ЭКО. – 2014. – №5 (479) [Маводи

электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://clck.ru/38ZGxF> (санаи мурочиат: 15.11.2024).

- 110.** Федосеева, Г. А. Мировой опыт развития импортозамещения промышленного производства / Г. А. Федосеева // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2023. – Т. 25, № 6. – С. 1036-1043. – DOI 10.17150/1993-3541.2023.25(6).1036-1043. – EDN VAWCAT.
- 111.** Хошимов Х.Х. К вопросу исследования экономического потенциала регионов в условиях рыночной экономики // Вестник ТГНУ (научный журнал) 2/10 (152) часть – II. - Душанбе: «Сино», 2014.
- 112.** Хошимов Х.Х. Особенности регулирования региональным развитием в современных условиях // Учёные записки ХГУ им. академика Б. Гафурова, №4(43). Худжанд, 2017.
- 113.** Хошимов Х.Х. Региональная политика как инструмент макроэкономического регулирования процесса устойчивого развития территорий // Учёные записки ХГУ им. академика Б. Гафурова, №4 (47). Худжанд, 2018.
- 114.** Хошимов Х.Х. Совершенствование государственного инструментария в аспекте территориального развития // Учёные записки ХГУ им. академика Б. Гафурова, №4 (55). Худжанд, 2020.
- 115.** Хошимов Х.Х. Сравнительная оценка региональной структуры национальной экономики Республики Таджикистан // Вестник ТГУПБП (научно-теоритический журнал) №4(73). Худжанд, 2017
- 116.** Хошимов Х.Х. Условия применения административных методов регулирования региональной экономики // Сборник научных трудов ЕУК ТГУК –Худжанд, 2008.
- 117.** Хошимов Х.Х., Самадова З.А. Зарубежный опыт регулирования развития экономики и условия его применения в регионах Республики Таджикистан// Вестник ТГУПБП (научно-теоритический журнал) №4(81). Худжанд, 2019.

118. Шалмуев А.А. Теоретико-методологические основы устойчивого развития региона. // Инновации. – 2006. №3. С.28-32.
119. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства в Таджикистане // Информационно-аналитический бюллетень, Душанбе: Ирфон, 2003. – С. 79.
120. Шарифзода М.М., Хошимов Х.Х. Пути совершенствования механизма макроэкономического регулирования развития регионов // Вестник ТГУПБП (научно-теоритический журнал) №4(77). Худжанд, 2018.
121. Шамхалов Ф. И. Опыт импортозамещения продукции оборонной промышленности в зарубежных странах // Известия Тульского государственного университета. - 2010. - № 1, ч. 1. - С. 256 - 269.
122. Шимов В.Н., Крюков Л.М. Модернизация национальной экономики – императив времени. // Белорусский экономический журнал. 2013. № 2 С. 18-42.
123. Ясин Е.Г. Модернизация российской экономики: что в повестке дня. // Общество и экономика. – 2001. №3-4. С. 5-29.
124. Chang H.J., Lin J. Should Industrial Policy in Developing Countries con-form Comparative Advantage or Defy it? A debate between Justin Lin and Ha-Joon Chang // Development Policy Review. 2009. No. 27(5).

IV. Диссертация ва авторефератҳо

125. Ишматова Д.А. Тенденции и особенности источников инвестирования в основной капитал в Республике Таджикистан. Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD) – доктора по специальности 6D050601 – Общая экономическая теория (политическая экономия). Душанбе, 2024. С. 86.
126. Кудратов Р.Р. Формирование продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности. // автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. М.: 2006. С. 9.

127. Назарчук. Е.Н. Теоретические и методические основы эффективного импортозамещения на Российских промышленных предприятиях. Автореферат на соискание ученой степени к.э.н. Самара – 2007.
128. Пулатова И.Р. Формирование и развитие промышленных агломерационных зон в регионе (теория, методология и практика). Автореф. дисс. на соискание уч. степени док. экон. наук. Душанбе – 2012. С.-27.
129. Ризокулов Т.Р. Теоретико-методологические особенности преодоления stagflationных процессов в трансформационной экономике (на примере Республики Таджикистан). Автореферат дисс. на соис. уч. степени док.эк. наук. Душанбе, 2009.
130. Старовойтова О.В. Импортозамещение в условиях малой открытой экономики. Автореферат на соискание ученой степени к.э.н. Москва – 2011.
131. Сучкова Н.А. Импортозамещение в продовольственном секторе России. Автореферат на соискание ученой степени к.э.н. Москва – 2009.
132. Терехов А.П. Повышение конкурентоспособности импортозамещающей продукции промышленных предприятий. Автореф. дис. на соискание уч. степени кан.экон.наук. Казань - 2000.
133. Ҷӯраев М.Б. Ташаккули рақобатнокӣи низомӣ иқтисодӣи минтақа (дар мисоли вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон).// Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) -доктор аз рӯйи ихтисоси 6D050600 – Иқтисодиёт, (6D050606 - Иқтисодиёти минтақавӣ ва ҳудудӣ). Хучанд, 2022. 175с. С. 111-114.

V. Сарчашмаҳои электронӣ:

134. A brief report on pharmaceutical industry in India /Corporate catalyst India PVT LTD. 2014. 11 p. [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://www.cci.in/pdfs/surveys-reports/Pharmaceutical-Industryin-India.pdf>.
135. Britanica Encyclopedia online. [Маводи электронӣ]. Речаи дастрасӣ: <http://global.britannica.com/topic/import-substitution> (Санаи мурочиат 30.09.2023).

- 136.** Feenstra Robert C. The Next Generation of the Penn World Table / Robert C. Feenstra, Robert Inklaar, Marcel P. Timmer // American Economic Review, Forthcoming, 2013. — URL : www.ggdc.net/pwt.
- 137.** Gerster Richard. People before Patents. The Success Story of the Indian Pharmaceutical Industry / Richard Gerster. - 2010. - 10 p. - URI : <http://de.slideshare.net/santrivedi/growth-of-indian-pharmaceutical-industry-27600512>.
- 138.** <http://president.tj>
- 139.** <http://t.me/asiaplus>
- 140.** <http://www.heritage.org/index/>
- 141.** <http://www.rhd.tj/docs/policydocs/18-programma-ekonomicheskogo-razvitiya-respubliki-tadzhikistan-na-period-do-2015-g.html>
- 142.** Price V.C. Industrial policies in the European Community // Macmillan for the Trade Policy Research Centre. 1981. Vol. 4.
- 143.** Rodrik D. Industrial Policy for the twenty-first century. (November 2004). CEPR Discussion Paper No. 4767. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=666808>.
- 144.** World Bank. World Development Indicators. 2014. URL: <http://wdi.worldbank.org/table>.
- 145.** World Economic Forum, 2023. The Global Competitiveness Report 2022–2023. <http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>. (санаи муроҷиат: 15.06.2024.)
- 146.** Информационный бюллетень СЭЗ «Сугд». Источник www.fezsughd.tj.

ИНТИШОРОТ АЗ РЀӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

(бо забони аслӣ)

А) мақолаҳои илмӣ дар нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

[1-М] Холматова, Д.А. Мировой опыт реализации стратегии импортозамещения (Таҷрибаи ҷаҳонии татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ) [Текст] / Д.А. Холматова // Вестник Таджикского национального университета. Серия общественно–экономических и социальных наук. – Душанбе, 2024. – №3. – С.139-147.

[2-М] Холматова, Д.А. Теория импортозамещения и её особенности в региональной экономике (Назариҳои воридотивазкунӣ ва хусусияти он дар иқтисодиёти минтақа) [Текст] / Д.А. Холматова // ГУ "Вестник университета". Серия естественных и экономических наук. Худжанд, 2024. - №2(69). – С.90-97.

[3-М] Холматова, Д.А. Эффективность использования трудовых ресурсов в условиях реализации стратегии импортозамещения в региональной экономике (Самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ) [Текст] / Д.А. Холматова, Д.А. Алиджанов // Вестник Таджикского национального университета. Серия общественно–экономических и социальных наук. Душанбе, 2024. - №9 - С. 56 – 64.

[4-М] Холматова, Д.А. Механизмы реализации политики импортозамещения в региональной экономике (Механизмҳои татбиқи сиёсати воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақа) [Текст] / Д.А. Холматова // Известия ТГУПБП. Серия обществоведческих наук. Худжанд, 2025. - №1(102). – С.135-144.

Б) интишорот дар дигар нашрияҳои илмӣ

[5-М] Холматова, Д.А. Отраслевая структура национальной экономики [Матн] / Д.А. Холматова // Материалы конференции молодых учёных и

исследователей университета "Достижения молодых учёных" – Худжанд: Нури маърифат, 2018. – 387-393.

[6-М] Холматова, Д.А. Возможности импортозамещения в отраслях экономики Согдийской области [Текст] / Д.А. Холматова // Международная межвузовская научно-практическая конференция «Наука и практика в условиях распада мирового порядка и новой парадигмы развития». – Санкт-Петербург, 2025. – С.216-221.

[7-М] Холматова, Д.А. Методы реализации стратегии импортозамещения в региональной экономике (Усулҳои татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти минтақавӣ) [Текст] / Д.А. Холматова // Республиканская научно-практическая конференция "Роль и место цифровых технологий в информатизации общественной жизни", посвящённая 35-летию Государственной независимости Республики Таджикистан, "Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования". – Худжанд, 2025. – С.421-428.

[8-М] Холматова, Д.А. Инвестиции в реализацию стратегии импортозамещения в экономике Согдийской области (Сармоягузорӣ дар татбиқи стратегияи воридотивазкунӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд) [Текст] / Д.А. Холматова // Республиканская научно-практическая конференция на тему "Продовольственная безопасность – гарантия здоровья и долголетия", посвящённая объявлению 2022-2026 годов "Годами развития промышленности". – Душанбе, 2025. - С.134-140.

[9-М] Холматова, Д.А. Импортозамещение и роль государства в развитии экономики региона (Воридотивазкунӣ ва нақши давлат дар рушди иқтисоди минтақа) [Текст] / Д.А. Холматова // Республиканская научно-практическая конференция на тему "Индустриально-аграрное развитие Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы", посвящённая 35-летию Государственной независимости Республики Таджикистан. – Худжанд, 2026. - С.90-96.

[10-М] Ализода, Д.А. Созидательное предпринимательство и экономика импортозамещения: основы устойчивого развития Согдийской области (Соҳибқории созанда ва иқтисоди воридотивазкунанда: заминаҳои рушди устувори вилояти Суғд) [Текст] / Д.А. Ализода // Республиканская научно-теоретическая конференция на тему "Национальное самосознание и создание основы устойчивого развития общества", посвящённая празднованию 35-летия Государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2026. - С.5-9.